DE OFFICIIS MARCI TVLLII CICERONIS LIBRI TRES.

ITEM, DE AMICITIA: DE Senectute : Paradoxa : & De Somnio Scipionis.

CVM D. ERASMI ROTERODAMI, Philippi Melanchthonis, ac Bartholomæi Latini Annotationibus.

OMNIA, VARIIS ATQVE OPTIMIS quibusque co latis exemplaribus, diligentissime castigata.

LONDINI,
IN TYPOGRAPHIA
THOMÆ ORVVINNI.
1590.

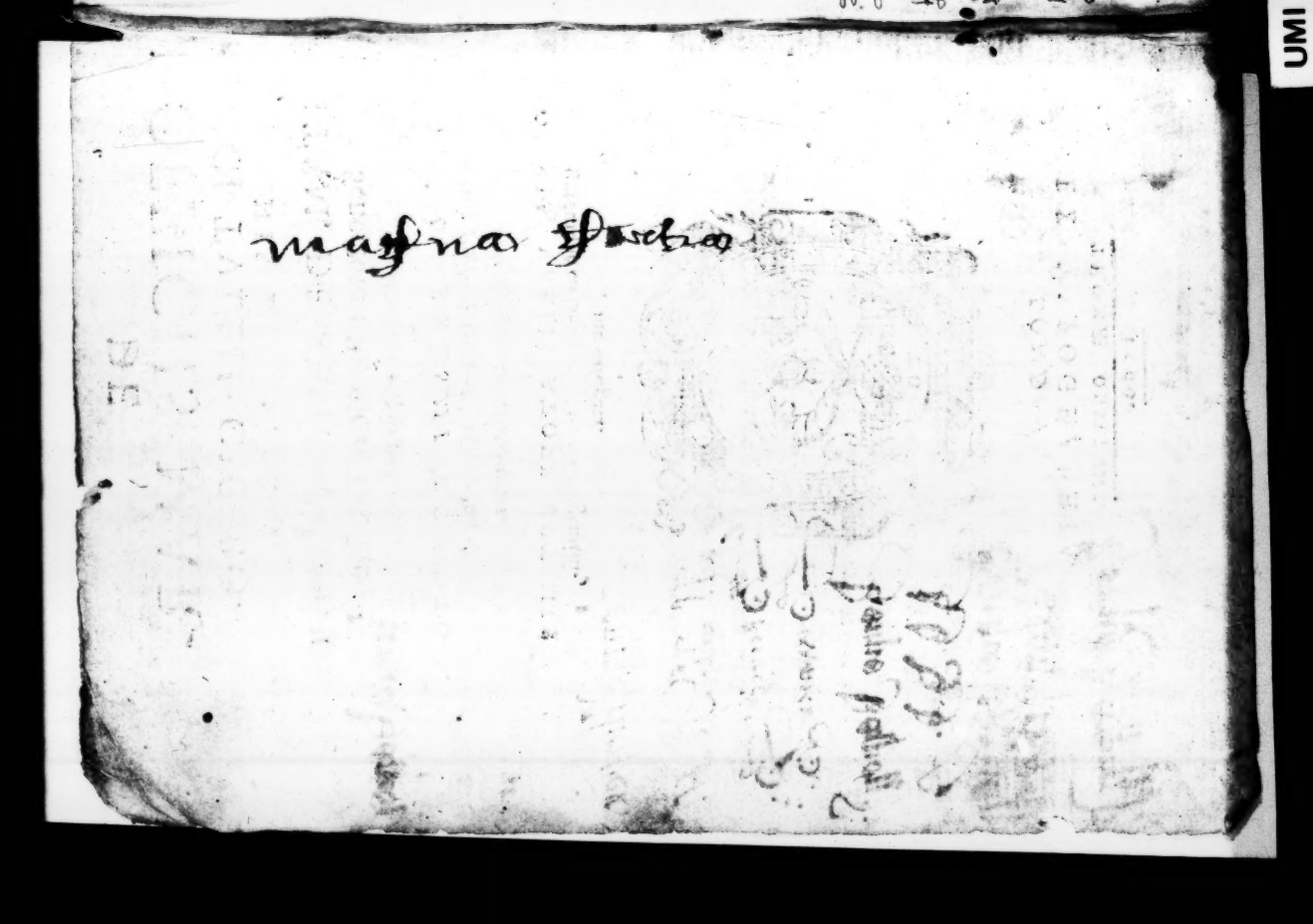

D. ERAS. ROT. ORNATISS. IACOBO TVTORI, Inclytæ ciuitatis Antuerpiensis, *Pensionario.* S. D.

VEmadmodũ qui sunt à scorpijs icti, solent ab ijsdem remedium petere: ita mihi conuenire videtur, Iacobe Iurisconsultorũ eruditissime, vt qui literis sumus addicti, animi lassitudine, aut corporis affectionẽ è studijs grauioribus cõtractam, ab ijsdem studijs, sed amœnioribus recreemus. Etenim qui verè studiosi sunt, per omnẽ vitam nihil aliud agunt, quãdiu licèt illis suo arbitratu vitæ cursum moderari: nec tã intermittunt studia, quàm remittunt & relaxant aliquoties ingenium: cessant nunquam, otiantur interdum, sed interim agentes aliquid. Feriantur aliquando, sed sic, vt otij rationẽ pulchrè queant reddere. Et si libet, cessant etiam nonnunquam, sed vt horũ cessatio plus adferat bonæ frugis, quam quorundam negotiosissimæ occupationes. Sic nimirũ fortis & gnauus miles (conferam enim exemplũ similius) dum in æstiuis, aut hibernis agit, aut dũ inducias præstant, vt necesse non sit inacie stare, aut excubare, sub pellibus: tamẽ ita lusibus relaxat animum, ac vires reficit, vt lusus ipsi militiam sapiat. Pugnat ad palũ, iaculatur ad scopum, torquet fundam, vibrat hastam, decertat palæstra,

concurrit lanceis, terrētem natatu trāsmittit, armatus in equum insilit: deniquesic feriatur à belli munijs, vt ad ea redeat vegetior. Aliter ludit ganeo, aliter egregius princeps. Aliter scurra iocatur, aliter vir probus & integer. Ad hoc igitur exemplū, cùm nuper valetudo flagitaret, vt ingenij corporisq; vires diutinis, atque immodicis studiorū laboribus fatigatas instaurarē sarcirémq;, relicto Louanio, per aliquot Brabātiæ, Flandriæq; oppida circumuectus sum: quò simul et à libris aliquantisper abesſem, & amiculorū eruditorū conſpectu fabulisq; memet oblectarem. Neq; sic tamē abesſe potui ab adamata bibliotheca mea, quin vnum aut alterum libellū, itineris comitem circunferrem: vt si quando fortè in vehiculo non contigisset congerro sat commodus, non deesſet tamen, cuius colloquio temporis tædiū fallerem. In his erant Officia Ciceronis, Lælius, et Cato, vnà cum Stoicorum Paradoxis. Inuitarat autem voluminis exiguitas, haud multùm additura sarcinulæ ponderis. Ex huius lectione mi Tutor, geminum fructum cepi: primùm enim priſtinæ cōſuetudinis noſtra, qua nihil esſe potuit mellitius, memoriā sic mihi renouauit, vt incredibilem animo perſenſerim voluptatem. Deinde sic me totum inflāmauit ad honesti, virtutisq; studium, vt iampridem nihil tale senserim, noſtrates quosdam neotericos legens qui Chriſtiani Chriſtianæ philoſophiæ myſteria profitentur, & ipſāc de rebus, magna vt nobis videtur, subtilitate diſſerunt, sed æquè frigidè. Ego

qui

quid alijs accidat nescio: mihi quid acciderit, ingenuè fatcor, id illorũ vitio fit, siue meo. Sic subinde mecũ inter legẽdum cogitabã: Hiccine Ethnicus scribit Ethnicis, profanus profanis? At in præceptis viuẽdi quãta æquitas, quanta sanctimonia, quãta synceritas, quãta veritas, quàm omnia cõsentanea naturæ, quàm nihil fucatũ, aut somnolentũ? Quẽ animum exigit ab his, qui gerunt Remp. Vt admirabilem illam, et amabilem virtutis speciem ponit ob oculos? Quàm multa, sanctè, imò quam diuinitùs tradit, de gratis etiam iuuandis omnibus, de tuenda amicitia, de ĩmortalitate animorũ, de cõtemptu earum rerum, quarum gratia vulgus hodie, non dicam Christianorum, sed Theologorum etiam, ac monachorũ nihil nõ et facit & patitur? Pudebat interim nostrorum morum, qui sacris libris edocti, qui tantis & exemplis, et præmijs prõuocati, doctrinam Euangelicam profitemur, nec præstamus. Describe nostris Satrapis talem principem, aut magistratum, qualẽ describit Cicero, dispream nicum sua imagine, vt delirus ridebitur. Quis nunc Remp. nisi spe lucri aut honoris gratia capessit? Quis non ita gerit, vt quæstũ facere videatur, vt hostem agat eorũ, debuerat etiã vitæ suæ dispẽdio cõsulere? Vbi reperias inter Christianos par amicorum ad hanc imaginem, quàm proponit M.T. Vbi senes, qui tã infracto animo ferant ætatis incommoda? Vbi tũ sancta senum cum iuuenibus colloquia? Nunquã ante hac magis expertus sum verũ esse, quod scribit Augusti-

mus, ex Ethnicorum benefactis acriores addi stimulos ad virtutem, quàm nostratium, cum subit animo, quàm turpe non perspicere pectus Euangelica luce illustratum, quod perspectum est ijs, quibus sola naturæ scintilla prælucebat: non præstare nos, qui sub Christi vexillis militamus pietati, quæ stipendium immortalitatis ab eodē expectamus, quod præstiterunt ij, qui nihil hominis à rogo superesse aut suspicati sūt, aut planè crediderunt. Et posteà non desunt crassi quidam, qui studiosos ab huiusmodi libris deterreant, ceu poëticis (vt vocant) & ad morum integritatē officientibus. Ego verò dignos cēsens, quos & omnibus in ludis prælegant adolescentiæ literatores, & sibi legant relegántq; senes, quos olim īmaculatos tibi dicaui, nunc denuò dico non solùm purgatiores, verum etiam auctario cumulatos. Siquidem adiecimus libellū de Amicitia, alterum de senectute, tertium de Paradoxis: atq; in omnes annotatiūculas quasdā, breues quidē illas, sed, ni fallor, haudquaquā incommodas. In quibus hoc potissimū agimus, vt quorundam morosam in dicendo superstitionē retundamus qui ad singulas penè voces reclamitāt: Non est Latinū: non reperitur apud probos scriptores. Ad hac mēdas aliquot prodidimus antehac à nemine, quod sciam, animaduersa. Superest vt quēadmodum mihi in hoc labore versant, Tutor sēper ob oculos versabatur, ita tibi, cùm hac lēges Eras. in mentē veniat, tui cum primis & amas, et studiosus. Bene vale. Louā. 4. Id. Sep. An. 1517.

VOCES ALIQVOT ANNOTATÆ EX OFFICIIS Marci Tullij Ciceronis per Erasmum Roterodamum.

Ex præfatione.

1 COmmunis est omniũ Philosophorum.] Cùm dicamus, hoc mihi cũ illo cõmune est. Commune tamen omniũ dicitur potiùs, quàm omnibus. Etiam si in eodẽ hoc libro scripsit: Multa enim ciuibus inter se cõmunia: nec reciproci seruata proprietate, si modò locus mendo vacat.

2 Hic si sibi ipsi consentiat.] Consentit sibi, qui constat sibi, suíq; similis est. Vtrunq; rectè dicimus: Consentit illi, & Consentit cum illo.

Ex libro primo Annotationes.

3 Auemus aliquid audire.] Auere pro cupere: vides oratoribus vsurpatum.

4 Perspicientia veri] Hoc annotaui, quòd rarius est perspicientia, sicut Intelligentia.

5 Hísque temerè assẽtiamur.] Assentimus homini, cui credimus: & assentimur rebus, quas credimus, vt liquet ex hoc loco.

6 Quæ societas hominum inter ipsos.] Ipse pronomen proximum est naturæ reciprocorũ: ideóque hoc loco ponitur, vbi vera reciprocatio non est, sed quiddam illi simillimum.

7 Vel benignitatem.] Hic palàm docet M. Tullius benignitatem non significare mansuetudinem, quemadmodum vulgus putat, sed Beneficentiam, ac liberalitatem.

8 Sed iustitiæ.] Iustum dixit, non tantùm qui suum cuique reddit, verum etiam probũ, omnique virtute præditum, more Hebræorum.

9 Occupatio.] Qua rem vacuam vsurpamus primi.

10 Conditione.] Pro conuentione.

11 Ad vsum hominum omnia creari.] Creari dixit, pro parari, Græcis κτίσασθαι.

12 Ipse inter se, alij alijs prodesse possunt.] Quod Græci ἀλλήλοις hic vertit, alij alijs.

13 Tam est in vitio, quàm si parentes.] Vulgatum est, in culpa, in crimine, in causa, in mora esse. Inusitatius autẽ in vitio esse, pro eo quod est peccare.

14 Expetuntur autem diuitiæ.] Expetimus res egregias, aut vt egregias: Appetimus, ad quæ ferimur affectu magis, quàm iudicio.

15 Cum hoste pactæ induciæ.] Vt homo pactus dicitur, cui promissum est aliquid: ita res pacta dicitur, quæ pacto promissa est.

16 Nationes bello deuictas in fidem cepisse.] Dedo me tuæ fidei, do me in fidem tuam: & Capio te in fidem.

17 Cùm de captiuis commutandis Romam missus esset.] Nouè dixit, missus est de re, pro

eo quod erat, missus est, vt ageret de captiuis commutandis.

18 Sed cum his, in quibus non præclarè agitur, si sunt simulachra virtutis.] Conjcio sic legendum: Sed cum his, quibuscum præclarè agitur, si insunt simulachra virtutis.

19 Vt enim ab illa discedatur infinitate.] Infinitas pro immensitas, vox est non admodum frequens.

20 Interius etiam est.] Pro coniunctius, siue magis affine.

21 Post consobrinorum, sobrinorúmque,] Videtur appellare patrueles consobrinos, sobrinos duarum sororum filios.

22 Sed omnes omniũ charitates.] Rarum est charitates numero multitudinis.

23 Quò est detestabilior istorũ immanitas.] Pro eóque est detestabilior.

24 Principes sint patria & parentes.] Principes dixit primi loci, quemadmodum & principem vitæ diem dicimus.

25 Quocirca nemo.] Quocirca, pro quamobrẽ, siue idcirco Id annotaui, quòd multi vitent hoc verbum ceu parum Latinum. Vtitur hac voce & inferius aliquantò.

26 In hac elatione, & magnitudine animi.] Elationem dixit etiam in bonam partem.

27 Existúntque in repub.] Existunt, pro oriuntur, iam & ante dixit.

28 Largi-

28 Largitores & factiosi.] Vt largitio in malum sonat, ita largiter, hoc sanè loco. Et tamen largitor inusitata vox est.

29 Quod maximè natura sequitur.] Sequi dicitur, qui expetit: assequi, qui obtinet.

30 Qui ex errore imperitæ multitudinis pendet.] Pendet hinc, & pendet ex hac re, *Horat.* Dixit, De te pendentis: etiam si nonnulli codices habent, de errore.

31 Hic in magnis viris non est habendus.] Pro, numero magnorum, Græco more: ne quis hoc reprehendat alibi lectum.

32 Non est autē consentaneum.] Pro eo, quod est, nō probabile: siue pugnat, neq; cohæret, &c.

33 Parum enim sunt foris arma.] Parum dixit, pro non satis sunt, siue non sufficiunt. In nonnullis pro (parum) scriptum erat parua. Vide num rectè legatur parui.

34 Et hæreditas huius gloriæ.] Hæreditas hominis dicitur, qui succedit: & rei dicitur hæreditas, in cuius possessionem succedit: vt hæreditas regni Dei.

35 Hæc sunt opera magni animi.] Quod Græci ἔργα, hîc vertit opera. Nos frequentius dicimus facta, quàm opera.

36 Periculosa, & callida consilia.] Vt & Græci, facinus audax θερμὸν ἔργον vocant.

37 Nunquā omnino periculi fuga cōmittendum. Cōmittere, pro facere, sed in malā partē.

38 In

38 In diſcrimẽ vocantur.] Qui veniunt in periculum.

39 De gloria vocantur in diſcrimẽ.] Qui gloriæ cauſa periclitantur: quod vt nouè dictum, annotare viſum eſt.

40 Vnum vt vtilitatem.] ἐν Græco more dixit: neque tamen non Latinè, quanquã vſitatius eſt, alterum & alterum.

41 Honorúmque contemptio.] Nouè dixit contemptionem honorum, contemptionẽ ſuſceptam honorum gratia: nam honores vocat magiſtratus.

42 Similiter eos facere.] Nouè ſimiliter aduerbio ſubdit: vt ſi nautæ inter ſe certarent, Perinde atque vſitatius eſt.

43 Ad voluptatem noſtram fluentibus.] ῥεόντων Et hoc à Græcis ſumptum, Sumpta metaphora ab æſtu maris, aut fluminis, ventíſq;. In nõnullis reperi ſcriptum, ad voluptatem: ſed mendoſe, ni fallor, etiam Græci dicunt πρὸς ἡδονὴν.

44 Nec adulari nos ſinamus.] Videtur paſsiuè dixiſſe adulari, pro adulatione deliniri.

45 Cùm antegreſſa eſt honeſtas.] Id eſt, cùm præceſsit. Nouè dixit Cicero, quod fortaſſe Græcus diceret πρόκειται, ſiue προηγεῖται.

46 Etiam vitioſis quid conueniat.] Vitioſus dicit Improbos, ſecus quàm mancipium, equũ aut donum vicioſum dicimus. Ne hoc quidem admodùm frequens.

47 Aiax

47 Aiax quo animo traditur.] Hanc ſermonis formam ſatis annotauit Valla.

48 Quatenus ſenio delectationem habent.] Quatenus, pro inquantum, & quemadmodum.

49 In domum multiplicatam.] Multiplicatã dixit, pro auctam. Nam quod proximarum ædium ſolum fuit, ædibus adiunxerat Scaurus.

50 Et vt cæteris id habenda ratio: non ſua ſolũ, ſed aliorum.] Opinor pro ſua legendum, ſui. Et ratio reciproci pronominis ſeruabitur, ſi ſubaudias habenda homini.

51 Aliter domus ampla dedecori domino ſæpè fit.] Planè aliter, vſurpauit pro alioqui.

52 Ne extrà modum prodeas.] id eſt, ne modum excedas.

53 Inhumanus videatur inſcitia temporis.] Frequentius inſcitia dicetur eius, qui inſciens eſt. Hic nouè ad rem refertur, pro ignoratione.

54 Animaduerſiones vitiorum.] Qui obſeruant vitia. Nouè dixit.

55 Cùm omnis honeſtas manet à partib. quatuor.] Manet dixit, pro proficiſcatur: pro quo Horat. dixit, defluat: Multáque merces, vnde poteſt, tibi defluat æquo ab Ioue.

56 Conſociatio hominũ.] Pro coniunctione.

ANNOTATIONES ALIQVOT SERMONVM AC VOCVM in secundum librum de Officijs.

1 QVemadmodum.] Pro quo pacto: secus positum est, quàm cùm dicimus, quemadmodũ diues est, ita potens.

2 Ducerentur.] Venustiùs ducitur alicunde, quod inde proficiscitur.

3 Sequitur.] Tritius est, supereſt, restat, reliquum est, cõsequens est, vt de officio dicamus. Minus autem vsitatum est (sequitur) in eodem sensu.

4 Maximè vtile.] Cicero videtur vitasse superlatiuum huius nominis, vtilissimum, siue vtillimum.

5 Nec me angoribus dedi.] Dat se voluptatibus, aut in dolori, qui nõ repugnat, sed sese permittit.

6 Ad philosophiam retulissem.] Vt aliquo se confert, qui proficiscitur: ita se refert, qui redit, & reperit quod ante reliquerat.

7 Multùm adolescens.] Nouitate venusta nomini substantiuo addi solet aduerbium epitaseos: admodum adolescens, admodũ puer, aut puella: Ne parũ sis leno, nimium mater es. Sed hoc loco multùm referendum est ad genitiuũ temporis, interiectis in medio dictionibus nonnullis.

8 Amico-

8 Amicorum, & Reipub. temporis.] Nouè dixit tempus amicorum, & Reipub. pro tempore, quod amicorum & Reipub. negotijs impendebatur.

9 Requies curarum.] Vt animi requies dicitur, ita & curarum requiem dixit, cum à curis requieſcitur: quaſi dicas, otium mentis, & otiũ ſtudiorum, cùm à ſtudijs ceſſatur.

10 Aliquid acquirunt.] Acquirere nõ eſt ſimpliciter aliquid nanciſci, ſed adiungere potius his, quæ iam parta ſunt.

11 Nos autem vt cæteri.] Ordo ſermonis perturbatior eſt, & obſcurus amphibologia. Sic ordinari poteſt. Nos diſſentientes ab his, nẽpe Stoicis, qui alia dicunt eſſe certa, alia probabilia, alia improbabilia. Et mox contrà poſuit, pro verò, ſiue rurſus.

12 Quod me impediat.] Vetat me loqui, vſitatè dicimus: obſtat mihi loqui, non auſim dicere. Cùm autẽ impedire nihil aliud ſit, quàm impedimento eſſe: nouè dixit Cicero impediat me ſequi. Mollius & tritius eſt: impedit quò minus ſequar.

13 Cauſarum eſſet facta contentio.] Contentionem dixit pro comparatione, ſiue collatione. Sic num. 48. *lib.* 2. Sed ſi res in contentionem veniet.

14 Conſtitueret honeſtum.] Conſtitueret dixit, proponeret.

15 Ad

15 Ad eam ſpeciem traducenda.] Traducere dixit, pro in diuerſam partẽ ducere, ſiue tranſferre: quod verbum in hoc quidem ſenſu eſt vſitatius.

16 Princeps inueniendi fuerunt.] Princeps dixit primos, ſed noue addidit gerundium inueniendi, ſentiens primos inuentores.

17 Conſpiratione hominum.] Conſpirationem vſurpauit in bonam partem.

18 Nulla tam deteſtabilis.] Videbatur poſci, vt: ſed quoniam quæ non, reſoluitur in, vt ea non, ſubiecit quæ, pro, & ea.

19 Animis tribuuntur operoſis.] Operoſis dictum videbatur ab opera, nõ ab opere. Operoſum dicitur, quod multo opere, multóq; negotio conſtat. Hic operoſas dixit, quòd operis, non animi viribus exerceantur.

20 Quibuſcum congregamur.] Congregamur dictum eſt, pro conſuetudinem habemus: & id circo addidit, cum quibus: vt dicimus, mecum habet conſuetudinem.

22 Si quid importetur nobis.] Importetur incommodum: noue dixit, pro inferatur.

22 Cùm reſtauit.] Reſtare fortunã dixit, cùm eſt aduerſa: quẽadmodũ reſiſtit, qui ex aduerſo obſtat: & repugnat, qui ex aduerſo pugnat.

23 Aut ſpe ſibi id vtile futurum.] Nouè nomini addidit verbum. Quis enim auſit ita loqui, veniõ huc ſpe, te mecum iterum ad cœnã?

Mollius

Mollius tamen est, cùm additur, ducitur spe, ductus spe. Nam spes est, pro spero, satis vsitatum.

24 Vel perpetuitatem.] Cùm perpetuum ferè accipiatur pro continuo, hîc perpeturtatem vsurpasse videtur pro æternitate.

25 Compunctum notis.] Compunctũ dixit, vndiq; notatum vnde videntur Theologi dixisse compunctionem.

29 Desituim est enim videri.] pro desijt.

27 Ex bellis Transalpinis triumpharunt.] Triumphamus hostem, quem in triumphũ ducimus: & triumphamus ex his vnde triumphũ referimus.

28 Capitur beneficijs.] Mirum, cur non vitarit amphibologiam. Nam capitur beneficijs, qui ducitur, & delectatus beneficijs. Hic sentit beneuolentiam adipisci nos benefaciendo.

29 Amor multitudinis cõmouetur.] Commouetur pro excitatur, in bonam partem.

30 Capere consilium.] Dicitur, non qui consulit alium, sed qui ipse reperit consilium.

31 Animi despicientia.] Nouè dixit despicientiam, pro magnitudine, qua infra nos posita contemnimus.

31 Ac mox.] magis nouè dixit, admirabilitatem facit, pro eo, quod est vsitatius, reddit hominem vehementer admirabilem.

33 Nec illi quidem.] Sunt qui dubitent, satísne

Latinum

Latinum sic vti, nec, si sequatur quidem.] Hîc tamen ita est loquutus Cicero atq; aliis quoq; locis, ne quis causetur hic fuisse casū: velut libro tertio, nū. 64. Nec illi quidē septem. Rursus nū 73, Rursus nū. 87. Rursus 89. Item 90. Itē 102. Item de amicitia num. 18. Rursus. 20. Rursus de Senectute nū. 27. Itē. 28. ac mox 39.

34 Lælius is, qui sapiens vsurpatur.] Nouè dixit pro eo, quod erat, cui vsus tribuit cognomē sapiens.

35 Cū prohiberet iniuria.] Pro eo quod erat, defenderet ab iniuria.

36 Nam aliter iustitia non esset.] Aliter nouè posuit, pro aliqui, quomodo vsurpatur & alias. Nam secus ad hunc modū non ausim vsurpare.

37 Sed etiam collocandæ.] Collocatur opera, collocantur horæ, collocantur beneficium: collocatur & pecunia, quæ insumitur, aut impenditur: sed id magis fit nouum in oratione absoluta. Mollius est, cùm dicimus: collocauit in ingratum, malè collocatum beneficium.

38 Tandiu laudabitur, dum, &c.] Videbatur quamdiu magis respōsurum ad tandiu, & tamen hoc negligens subiecit dum.

39 In hominū ignoratione versatur.] Nouè dixit, pro hominibus est ignota.

40 Benignè fit indigētibus.] Bene fit, quibus præstantur beneficiū: pro quo Cicero noue dixit, benignè fit impersonaliter.

41 Gratificandi.] Gratificandi dixit, quod Græci χαρίζεσθαι non ad gratiam aliquid faciendi, sed præstandi beneficium.

42 Quæte, malùm, inquit, ratio.] Malùm hîc vel aduerbium est, vel (si malis) interiectio indignantis. Hoc non intelligens sciolus quispiã, ita locum hunc in plerisque codicibus deprauarat: Quod te malum, inquit rationis.

43 Sed diligenter, atque moderatè.] Diligenter hîc vsurpat, non illo vulgari more, sed vt idẽ valeat, quod cum delectu.

44 Vt his ingratis esse non liceat.] Docent illud grammatici, hoc genus sermonis trifariam efferri: non licet esse ingratis, non licet esse ingratos, non licet esse ingrati. Primum elegantissimum est, postremum durissimum.

45 Latissimè amat.] Dixit Cicero, sicut latissimè patet, sicut latissimè spargitur.

46 Gratiam autem & qui reddiderit.] In locum huic affinẽ argutatur Aulus Gellius lib. 1. cap. 4. Is ibi citatur ex ōratione M.T. Plancio.

47 Gratũ se videri studet.] Vetusto more dixit, cùm vsitatius sit, qui gratus videri studet.

48 Qui rẽ haberent.] Dixit absolutè, pro diuitẽ esse: secus autẽ cùm dicimus, rẽ habet cũ illo.

49 Nulla antea cùm fuisset.] Annotanda est nouitas compositionis: nam simplicius erat, cùm nulla antea fuisset.

50 Expilatio, direptioq; sociorum.] Hoc annotaui,

notaui, quòd quidam putant expilandi verbũ non posse referri ad personam, sed duntaxat ad rem, vt expilatur ærarium: hîc videmus & socios expilari.

51 Quid? qui eius, &c.] Quid separandum est, à reliquo sermone: habet enĩ nihil aliud, quàm vehementiam orationis, & excitat auditorem.

52 Habere quæstui.] Dixit, quemadmodũ dicimus habere risui, habere ludibrio. Quod tamen non itidem liceat in cæteris omnibus.

53 Optimates exterminarentur.] Exterminare dixit, in exilium abigere. Quo verbo secus vtuntur Theologi.

54 In Sicyonẽ attulisset.] Si Sicyõ hîc est vrbs, mirũ est additã præpositionẽ more Græcorũ.

55 Ita perfectum est:] perfectum simpliciter vsus, pro factum est.

56 Mox concordia cõstituta.] dixit pro facta, siue inita, siue constabilita. Nã aliàs constituta dicuntur, quæ decernuntur, aut perscribuntur.

57 Ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit iniuria.] Nonne dixit, obsit ad hanc rem, quẽadmodum dicimus, conducit ad id.

58 Valere vt malis, quàm diues esse.] Valere dixit absolute, pro bene valere. Et attende cõpositionem, valere vt malis, quasi carmen sit, non prosa oratio.

59 Ad medium ianuæ sedentibus.] Non dubito quin meo iudicio subscripturæ sint eruditorum

torum centuriæ. Siquidem omnino legendum arbitror, ad medium ianum: vt intelligamus eam fori partem, in qua consistebant fœneratores, & in qua versabantur, quibus cum illis res erat. Damasippus apud Horatium libro Sermonum 2. saty. 3. ex negotiatore factus philosophus Stoicus, ita loquitur:

Postquam omnis res mea Ianum.
Ad medium fracta est, aliena negotia curo,
Excussus propriis.

Quem locū sic explicat Porphyrio: Quia omnes ad Ianum in basilica stabant fœneratores. Acron ita, Iani statuæ tres erant ad vnam istarum solent conuenire creditores, & fœneratores, alij ad reddendū, alij ad locandum fœnos. Hæc Acron: quem suspicor de suo adfinxisse commentum de tribus statuis, è quibus Christophorus Landinus facit tria templa. Probabilius est medium Ianum vocari, quòd in medio foro basilicam haberet. Erat enim olim aliud fœneratorum genus, qui in foro versabantur, numeraturi protinus, si quis quid præsente pecunia mercaretur. Friuolū est autem, quod Landinus mediū Ianum exponit mediā mercaturam. De his vtique sensit M. Tullius, qui Romæ in foro ad medium Ianum sedebant, de bene collocanda pecuuia disputantes. Verba Ciceronis sic habent: Sed toto hoc de genere de quærēda, de bene collocanda pecunia, etiam

de,

de vtenda, cómodius à quibusdam optimis viris ad medium Ianū sedentibus, quàm ab vllis philosophis vlla in schola disputatur. Hæc T. & paulò ante facta est de fœnerando mentio. Quod licet improbet Cato, tamen hinc colliget Cicero, & olim vtilitatum comparationes fieri solere. Porrò qui ad medium Ianuæ, de hemicyclis interpretantur, hoc adferre maluerunt, quàm nihil dicere. Primùm enim hemicycla nó sunt ad medium ianuæ, sed circa ianuam potius: nec qui illic desidét, magis disputant de bene collocada pecunia, quam de rebus quibuslibet alijs, ac plerunq; de nugis. Iam in scriptura facilimus fuit lapsus. Ad medium Ianum, fortassis notula superpositat, ū, erat obscurior, ea sublata. Ianū nihil significabat: itaque scriba fecit Ianuæ. Aut aliquis semidoctus, qui non legerat Horatium, eoque non intelligens, quid esset medius Ianus, vertit in medium ianuæ. Nec id miror accidisse vel scribæ, vel erudituli cuiuspiam, & audaculi vitio: magis miror in opere tam celebri, tam vtili, quod omnium manibus terebatur, quod quotidie prælegebatur in scholis, quod ad verbum ediscebatur, tam insigne mendum hactenus à nemine fuisse animaduersum, quod equidem sciam. Sed vtinam pauciora monstra laterent, ac fallerent in optimis autoribus: In hoc pulcherrimo facinore libens exhorter eruditos, vt sese mutua opera iuuent,

nec inter se contentionibus amarulentis digladiantes, nec publicis studijs, si quid fœliciter animaduerterint, inuidentes: quemadmodum hoc nunc damus, daturi plura si vires animo respondeant.

ANNOTATIONES IN TERTIVM LIBRVM DE OFFICIIS.

1 SI discendi labor.] Discendi nouè dixit pro discere.

2 Ea efficiens est vtilitatis.] Cupiens voluptatum, & similia, satis in vsu sunt: hoc vt minus vsitatum annotare visum est.

3 Conuenienter naturæ viuit.] Verbi casũ addidit aduerbio. Id tamen apud Græcos vsitatius est, quàm apud Latinos.

4 Progressione dicendi.] Progressionem dixit profectũ. Rursus paulò pòst, Si qua ad virtutẽ facta est progressio, Ingressus initium est, progressio profectus.

5 Quocirca.] est alibi citatum.

6 Aliter enim teneri non potest.] Aliter rursũ propemodum posuit pro alioqui.

7 Respublicæ cõtinentur.] Continentur dixit, pro constant: nam aliter continetur, quod comprehenditur, aut inclusum est.

8 Ex quo efficitur.] Efficitur dixit, pro colligitur argumentis.

9 Humana

9 Humana consociatio.] Consociandi verbo fortasse timuissemus vti, ni Cicero vsurpasset.

10 Violare alterum.] Græcorũ more vsurpauit violandi verbum, non pro vim inferre, sed pro iniuriam facere præter ius: Græci dicunt ὑβρίζειν, & ὕβριν, non solum vim, sed etiam iniuriam, aut contumeliam vocant.

11 Consilium eius peremisset.] Nouè vsus est verbo perimendi, nisi fortè mendum subest, & legendum est præueniisset.

12 Deos hominésque celare possumus.] Celamus eos aliquid, quibus clam esse volumus, quod agimus.

13 Minimè male quidem.] Peculiare est Ciceroni, ad hunc modum coniungere, quidem & illi. Quod vt apud hunc frequens est, ita haud scio, an apud quenquã vetustiorum reperiatur.

14 Consilium cepisset.] Est alibi citatum.

15 Hoc animo inter se fuisse.] Vt diximus, nouimus inter nos, amant inter se, id est, alter alterum: ita hîc dictum est, hoc animo fuisse inter se, pro vtrunque in alterum.

16 Eósq; exterminauit.] Rursus exterminant dixit, proè finibus suis eijciunt, quod Latini interpretes ferè vsurpant pro perdunt.

17 Orationis vanitatem.] Vanitatẽ dixit, vt pugnet cum veritate, cùm vulgò putemus vanitatem esse ita iactantiã, fortasis ob id, quòd ferè mentiantur multa gloriosuli.

18 Argentariam faceret.] Vt dicitur quæstum facere, qui negotiatur, ita argentariam facere dixit Cicero.

19 Nomina facit.] Nomina facit, qui se debitorem constituit: vnde & bonæ fidei debitores, bona nomina dicuntur.

20 Semel Indicaretur.] Indicare dixit æstimare. Id annotãdum putamus, quòd in omnibus, quos viderim libris, comperimus deprauatum, iudicaret.

21 Vt etiam si minoris.] Vt, hîc habet significationem exempli: confert enim factum cum facto. Qui plures emit, cùm licuisset minoris emere, vir bonus est iudicatus, at non sapiens perinde esset, si minoris vendidisset, quod potuisset pluris vendere. Hoc admonere visũ est, quòd hunc locum comperim in multis exemplaribus vitiatum, nec à commentariorũ scriptoribus aliquid lucis adduci.

22 Proscripsit insulã.] Proscribitur homo, qui damnatur hoc genere damnationis: proscribitur domus, aut alia res, quæ vænalis scripto præponitur. Et insulã vocat domum vndique semotam ab ijs ædibus, quales fere sunt magnatum.

23 Societas est enim.] Subinde occurrit apud Ciceronem, vt enim, ponatur tertio loco, præsertim cùm adest verbum est.

24 Interior earũ.] Interiorem dixit coniunctionem: vnde & intimè coniuncti dicuntur qui

arctissima

arctissima necessitudine copulati sunt.

25 Testamentarijs.] Qui supponunt testamẽta, aut alioqui fraude inuadunt.

26 Vinculis, & carcere castigãdi.] In nõnullis exẽplaribus procastigãdi, habebatur fatigãdi.

27 Ab hoc nulla fraus aberit.] Reciprocauit loquendi formã. Nam dicimus, non abest à superiore furto: hîc dixit, ab hoc nulla fraus aberit.

28 Homo autem iustus.] Est alibi citatum.

29 Perficiat vt veros hœredes.] Rursus perficiat dixit, pro efficiat, siue faciat.

30 Nec cogitare.] Est alibi.

31 A fide, iustitiáque.] Est alibi.

32 Non ita magnum.] Ac mox, non ita turpe. Ita, tantum habet epitasin: nihil autem illi respondet, quod genus est, cùm dicimus, ita sum hominem experitus, vel denuò nolim experiri.

33 Quid? qui omnia recta, &c.] Quid separãdum est à sequenti sermone, quod expergefacit lectorem, vt antè monstrauimus.

34 Nam si violandum est.] Duo senarij sunt, tametsi Cicero non seruat in his legẽ, quã Græci Tragici seruant. Porro in secundo versu aut verbum Est, elidendum est aut, In, præpositio, vt constet metri ratio.

35 Multi iniqui, atque infideles.] Trochaicus est tetrameter catalecticus, nisi quod duæ postremæ dictiones in omnibus quæ vidimus, exẽplaribus erant trãspositæ, boni sint, prosint boni.

36 In maxima gratia.] In præcio esse, vsitatissimum est: in honore esse, itidem. In gratia, in gloria esse, non perinde vsitatum: cóq; annotauimus, ne quis ita vereatur loqui, cùm Ciceronem habeamus autorem.

37 Si præmiũ ei proposuisset.] Videbatur hic sermo magis requirere pronomen reciprocum, si præmium sibi proposuisset: sed vitasse videtur amphibologiã. Nos in huiusmodi locis ferè solemus vti, ipsi.

38 Præfractè defendere.] Cicero præfractos vocat, qui à sententia non possunt abduci: quos (ni fallor) Græci vocant ἀνθάδεις. Præfractè, pertinaciter. Hoc annotaui, quòd eruditi quidam contenderint has voces non esse Latinas.

39 Stare conuentis.] Pro seruare pacta. Inusitatius, quòd dixit Virg. Manere dictis: apud Græcos mollius est ἐμμένειν.

40 Et Ithacæ viuere otiosè.] Opinor Ithacam hîc vsurpari pro vrbe eius insulæ, alioqui mirũ, non addidisse præpositionem. Neq; enim permitteret hîc sibi Cicero, quod permisit Virgilius: Deuenêre locos lætos, &c.

41 Cuius ipse princeps.] Sed senarij sunt, quos oportet in exẽplaribus distinguere.] Cuius, hîc non efficit nisi vnicam sylabã: quemadmodũ apud Terentius eius, Deos, monosyllaba sunt vbiq;. Est ictus, simili contractione ut dissylabum, & percepset legendũ pro percepisset.

42 O fides

42 O fides alma.] Trochaicus est tetrameter catalecticus.] Aptum dixit vndiq; concinnatū: vt Virg. Stellis ardentibus, aptū, cùm quid ita contextum est gemmis, aut similibus, vt inter sese contingant: nā ab ἁρμόζειν Latina vox ducta videtur.

43 Fidem violat.] Alibi citatum.

44 Iniussu enim populi.] Iussu tuo, iniussu tuo, iussus feci, iniussus fecisti.

45 Fœdus fecerat.] Inire fœdus, ictū fœdus, pactū fœdus, ferire fœdus, percussum fœdus, vsitatiora sunt quàm facere fœdus: & ob id annotare visum est.

46 Efficiens voluptatis.] De quo & ante annotauimus.

IN LIBRVM DE AMICITIA ANNOTATIONES.

CVm sępe multa narraret.] Quoties iunguntur hæ duæ voces, cùm & tū, solet cóuenire modus verborū: quod mirum est hîc non fieri: nisi forté pro narraret, legendum est narrare.

2 P. Sulpitio vtebare multùm.] Pro multùm fuisti familiaris. Satis nouè dictum est: nam vsitatius, multum mihi cum illo fuit vsus.

3 Ne inquam, & inquit sæpius int.] Hunc locū subtaxat Valla in prefatione dialogi de libro arbitrio, sed argutè magis quàm grauiter: nam

Cicero

Cicero non enumerat verba, sed ostēdit genus sermonis, quod submolestū esse solet iteratione

4 Sibi suo tempore.] Sibi additum est non perinde festiuitatis gratia, atque vt respōdeat dādi casui, qui mox sequitur, Reipub.

5 Eam viriditatem.] Vigorē appellat viriditatē: nam languescit vigor in his, quę marescūt.

6 Qua se in quiete.] Aut subaudiendum de, qua de se, aut addendum. In nonnullis, pro qua habebatur quæ: quæ lectio mihi magis arridet, vt referatur ad verbum differebat, ea, quæ

7 Quia cum Scipione vixerim.] Non inficior (quia) iūgit verbis subiunctiuis, sed haud scio, an scriptum fuerit qui.

8 AEque Gręcorum.] Legendum arbitror, eáque Græcorum: vt sensus sit, ne doctorum quidem omnium hanc esse consuetudinem, sed tātum Græcorum.

9 Nisi in bonis.] In bonis Græco more dixit, pro inter bonos.

10 Qui assequuntur, quantum homines possunt.] Assequūtur, positum videtur pro sequūtur, vt Græci dicunt. παρακολουθοῦσι. Quanquū in aliis legitur, sequuntur.

11 Ex infinitate societatis.] Rursus infinitatē dixit, haud scio, vnde. Nam ab infinito non potest dici infinitas, sed ab infini potest (quod tamen in vsu non est) quēadmodū ab affini dicitur affinitas. Nisi quod nonnullis exēplaribus habeba-

habebatur, ex infinita societate generis humani.
12 Nihil aliud nisi.] Et nihil aliud quàm, vtrũque Latinè dicitur.
13 Præclare illi quidã, quod alibi notauimus.
14 His communis vita contenta.] His confecta est, vsitatius dicitur: de his contentus sum nescio an Latine dicitur. Videndum igitur, an locus mendo vacet, ac plane non puto.
15 Vita vitalis.] Sic enim Græci Cicero quasi dicas, viuibilis vita. Nã iuxta veterũ exemplaria lego: Principio, cui potest esse vita vitalis: non, quis potest, vt in nonnullis scriptũ visitur.
16 Quo cũ omnia.] Ego malim, quicũ omnia.
17 Opes, vt colare.] Hic palam distinguit opes à diuitijs: licet altera res alteram soleat comitari. Inopia est amicorum magis, quàm rei familiaris, & potentiæ verius, quàm egestatis.
18 Nec agri quidem.] Citatur alibi.
19 Luxuriæ Conditione.] conditione dictũ hîc videtur nõ à cõdendo, sed à condiẽdo. Inter iuuenes autẽ his etiã de reb⁹ solet esse cõcertatio.
20 Ab amico quippiam contendisse.] Attende rectè dici, hoc à me cõtendit, pro eo quod erat, hoc à me instanter petit.
21 Neque immunis, neque superba.] Immunem dixit quòd abhorreat à communi functione vitæ: quemadmodum olim philosophi, & hodie monachi quidam abhorrent à functionibus vitæ communis.

22 Aman-

22 Amabilissimum nodū.] Ab huiusmodi nominibus rarò videmus superlatiua. Quis enim legit mirabilissimus? aut quis sic ausit loqui?

23 Neq; diligat.] Neq; nec & cōunxit. Id annotaui ob quosdā in his nimium superstitiosos.

24 Intollerabilius fieri potest.] Fieri dictū videtur pro esse, Græcorū more γίνεσθαι, siue γενέσθαι.

25 Quasi termini diligēdi.] Aut diligēdi dixit pro vndiq; eligendi, aut diligendi legendū est.

26 Quasi multa enim.] Quantò sanctiùs hic, quàm Theologi quidam, qui docent ordinem charitatis.

27 Edixero.] Videtur vsurpasse pro dixero.

28 Est enim quatenus.] Græco tropo est vsus: est vbi, pro alicubi: est quatenus, pro aliquo vsq; est, quando, pro aliquando: est vt vir viro præstet, pro aliquo modo vir viro præstat.

29 Mediocre telum.] Telū nouè dixit instrumentum. Nam telo assequimur, quod ferimus.

30 Quasi aquis tempestatis.] Æquè mendosè (ni fallor) in alijs scriptum habebatur, equis tēperatis. Legendū arbitror, equis tentatis. Nam vt modice tentamus equos prius, quàm laximus illis frænos ad cursū: ita non statim recepto amicō per omnia fidendum. In vetustioribus exemplaribus habebatur aquis non equis. Et hæc lectio magis etiam arridet mihi: quandoquidē cursus non minus nauium dicitur, quàm equorum: & nautæ demissa bolide tentant profundita-

fundítatem aquarum prius, quàm paſsis velis ſe credant arbitrio ventorum.

31 Periclitatis moribus.] Periclitatis pro expertis, & experimento probatis, dixit paſsiuè.

32 In bonis rebus.] Nouè bonas res dixit, ſecundas: malas, aduerſas.

33 Sicut aliarũ rerum ſocietates.] Licet reclamant omnes, quos viderim, codices: tamen dubitandum non eſt, quin pro ſocietates, legẽdum ſit ſatietates.

34 Patres eſſe duxerunt.] ὑπόνοια. id eſt exiſtimauerunt. Ita planè vſurpauit: licet eos quoque ducimus eſſe patres, quos patrum habemus, loco cùm ſciamus non eſſe.

35 Aliter enim amicitiæ ſtabiles.] Aliter pro alioqui, ſicut antè commonſtrauimus.

36 Quanta maxima poteſt.] Hanc loquendi formam nullus auderet ſequi, niſi Ciceronem autorem haberemus.

37 Ad amicos redũdet infamia.] Ab inundatione, quæ ripas egreſſa, proxima quæq; cõprehendit, atq; inuoluit: vſitatius tamẽ eſt, recidit.

38 Et alterum acquirit.] Rurſus acquirit dixit, pro adiungit, & lucro apponit.

Ibidem: Quæque ipſi non tribuunt amicis.] Aliter tribuimus amicis, quod illis adſcribimus, aut etiam concedimus: aliter hîc dixit, tribuunt amicis, pro eo quod eſt, præſtant atque in hoc ſenſu planè rarum eſt.

39 Colent se inter se.] Satis erat colent inter se, & ita fortassis à Cicerone scriptum erat.

40 Tũ eleuare.[Id est, leuius reddere: vnde eleuatur autoritas hominis cui põdus detrahitur.

41 Coaptatio.] Ita ferme deprauatum est in omnibus libris, cùm scribendum sit cooptatio.

42 Hodie me ante omins.] Duo senarij trimetri sunt ex fabula, cui titulus Epicureus.

IN LIB. DE SENECTVTE ANNOTATIONES.

1 TErtius versus ita mutilus est, vt ne constet quidẽ ea pars, nisi in Deprimeris elidas vltimam consonantem. Integer erit, si post hoc verbum addas, post, aut mox, aut dein: tum fine adijcias, mi, vtranque vocem addidit. Theodorus, hęc Græce vertẽs, ἔπειτ' ἄνεμοι, siue vt expleret metrum.

2 In multis codicibus deprauatè scriptũ erat prę mij, pro pretij. In eodẽ carmine videtur elidendũ, s, in deprimeris. Est autẽ versus imperfectis.

3 Ille vir haud magna iure.] Quidem deprauarunt, haud magna cum re; non agnoscentes Romani sermonis elegantiam, qua vsus est Horatius in Epistolis:

Me libertino natum patre, & intenui re
Maiores pennas nido extendisse loqueris:

Fortunæ tenuitatem, & rei familiaris angustiã significans. Rursus in satyris.

Va-

Validus malè filius in re Præclara sublatus:

Diuitem indicans. Ad eum modum Ennius (opinor) describitur, Fortuna quidem tenui vir, sed egregiæ fidei. Nā videtur & hoc esse fragmentum Enniani carminis, vt finis Heroici carminis sit. Ille vir haud magna in re: initium alterius. Sed plenus fidei. Non refellam hic Petri Marsi, vel aliorum commenta, cùm ipse Theodorus videatur non animaduertisse M. Tullij sensum, vt qui verterit, ἐπὶ πράγματι μὲν οὐ πάνυ μεγάλω - quasi Flaminius de re leui sit discruciatus. Alioqui addidisset articulum Græcum, ὁ ἐν οὐ πάνυ μεγάλω πράγματι. Sed quid hoc ad rem, aut quî cohæret, sed plenus fidei? Certè ἐπὶ πράγματι, Græcis ad facultates referri non potest.

4 Quibus meipsum.] Nouum sermonis genus. Neq; enim hoc sentit se suspicari, iuuenes ijsdē rebus cōmoueri, quibus suspicatur seipsū commoueri. Quis enim suspicatur de seipso?

5 Etsi te quidem.] Quod hîc absolutè subijcit. Etsi, id vsitatius est in quanquam: neque tamē verebimur imitare Ciceronem.

6 Adeptam.] Dixit passiuè, quod tamen inuentu ratius est.

7 Tanquam Deum sequimur.] Allusit ad prouerbium ἐπὶ θεῷ: vnde θεομαχεῖν dicuntur, qui naturæ repugnant.

8 Quasi victum & caducum.] Sic habetur, in plerisque codicibus: legendum autem vietum,

 atque

atque caducum. Nam flaccidum, & vigore carens, vietum dicitur.

9 Speramus quidem senes fieri.] Nouum est, speramus fieri.

10 Propter opes, & copias.] Nouũ est copias vsurpari, non pro exercitu, sed pro diuitijs.

11 Nec herclè si ego. &c.] Constat hunc locũ deprauatè legi in omnibus vulgatis exemplaribus, excepta proxima æditione, quam multo castigatiorẽ debemus eruditissimo viro Baptistæ Egnatio. At vt ille legit, ita vertit Theodorus Gaza: οὔτε οὖν εἰ ἐγὼ Σεριφιος, ἐν, ἐνδοξος ἂν ἐτύγχανον. οὔτε εἰ σὺ Αθηναῖος ὀνόμαστος ποτε ἂν ἐγένου. Ac rectè quidem Theodorus, sed aliquanto commodiùs extulit Plutarchus in Apopth. ἀλλὰ οὔτ' ἂν ἐγὼ Σερίφιος ὢν ἐ γενόμην ἐνδοξος, οὔτε σὺ Αθηναῖος.

12 Qui Parentum recipit.] Recipit qui promittit. Recipit se, qui redit, vnde venerat. Recipit, cui reditur aliquid. Recipit vrbem, qui recuperat.

13 Ad Capuam.] Nomini vrbis addidit præpositionem.

14 Quæ pro Reipublicæ salute fierent.] Est ab Hectoris apopthegmate profectum:

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.

15 Contra Rempublicam ferrentur.] Ferri dicuntur plebiscita, ac leges: Cæterum quod sequitur, contra auspicia ferre, legendũ arbitror fieri, non ferri.

19 Ad

16 Ad Appij Claudij.] Vt vsitatum est accedit ad hoc: ita infrequens est, accidit ad hoc, vnde mendū arbitror. Vt in alijs rectius legi, accedebat: Gaza vertit ἐφοίτα.

17 Hanc ille egit.] Nouum est, egit orationē, pro habuit orationem. Et mox;

18 Septem & decem annos.] Opinor legendum, decem annis. Neq; enim dicimus triduū post tuum abitum profectus sum, sed triduo.

19 Similéq; sunt, vt si qui, &c.] Nouè dictū & hoc Ciceroni: mollius erat, perinde faciunt ac si, &c. Hoc annotandū putaui, ob quorundā in dicēdo morositatē, cū videamus nec Cic. vsq; adeò fuisse superstitiosum, ac paulò inferius.

20 Cedò, qui vestram Remp.] Apparet carmē esse iambicum tetrametrum: & constat addita dictione, tantam, quæ in nostris vulgatis exēplaribus hactenus non habebatur, vt legatur ad hunc modū: Cedò qui vestram Rempub. tantam amisistis tam citò? Sed aliter versus non perinde constat suis pedibus, nisi legamus: Porrò veniebāt rhetores noui, stulti, adolescentuli. Et verisimile est, scribam pro rhetores posuisse oratores, ceu vocem idem pollentē. Cæterùm quod in vulgatis codicibus habetur scriptum, vt est in Ennij Poëtæ libro: in alijs: vt est in Ennij posteriore libro, haud dubiè mendosum est. Legendum autem, vt est in Næuij ludo, siue in Næuij Poëtæ ludo: nam & Theodorus ver-

tit ἀπαιδία. Præterea quod in noſtris habetur, ſic enim percontantur, quemadmodum legiſſe videtur Theodorus: alij legunt. Sic enim percontanti, vt eſt in Næuij ludo, reſpondẽtur & alia, & hoc in primis.

21 Cùm ætate poceſſiſſet.] Qui prouectæ ſit ætatis, eum dicit in ætate proceſsiſſe.

22 Ne perdam memoriam.] Vulgò putabatur officere memoriæ, ſi quis legeret inſcriptiones ſepulchrorum.

23 Omnia quæ curant.] Aliter curo, quibus proſpicio: aliter ea, quæ mihi curæ ſunt.

24 Ad ſummam ſenectutem.] Dixit, ſicut ad extremum, pro poſtremo loco. Et nouè dixit facere tragœdias pro ſcribere.

25 Quàm illud idem.] Fortaſſe videbor nodum (quod aiunt) in ſcirpo quærere. At mihi videtur locus non carere mendo: ſi quidem hic ſermo. Melius Cæcilius de ſene, &c. Videtur eſſe nõ Catonis probantis quidem ſuperiorem Cæcilij ſententiam, ſed non perinde probantis, quam his verbis complexus ſit.

Ædepol ſenectus, ſi nihil quicquam aliud vitij.
Apportet ſecum, cum aduenerit, vnũ id eſt ſatis,
Quod diu viuendo, multa, quæ non vult videt.

Sunt Senarij tres comici, & ſermo nõ ſapit orationẽ Rethoricã, vt nihil quicquã, & apportet ſecum & quæ non vult. Hæc nimirũ comicorũ veterũ ſunt. Quanquàm verò proximum eſt

Lælij,

Lælij personam ab hoc loco submouendã esse, vt accipiamus Catonem ipsum diluere, quod sibi è Comico obijceret: hîc mecum facit Theodori Gazæ interpretatio. Nec apud hunc additur idem: quæ vox mihi videtur adiecta abs quopiã volente explicare, quid demonstraret pronomen illud, qui subijcerit, id est: ac rursum ex (id est) abbreuiatio factum idem.

26 Illud verò idẽ.] Rursus hic sermo videtur esse Catonis sibi locũ alterũ obijcientis ex eodẽ Poëta, citantis alios duos è Cæcilio senarios:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

Quòd si versus duriusculi sunt, nemo miretur, cùm alicubi Cicero scriptorem hunc ferreum vocet. Citantur autẽ apud Nonium Marcellium ex Ephestione in dictione Senium: vbi non additur etiã, & deputo legitur, non reputo.

27 Facit sibi audientiam.] Nouè dixit, neque non eleganter tamen, pro eo quod erat, reddit attentum auditorem.

28 Nec erat ei verecundum.] Opinor pro verecundum, legendum verendũ, nisi fortè idem est verecundum & verendum.

29 Nec vos quidem.] Citatur alibi.

30 At multi ita sunt.] Hoc loco quidam admiscuerant rursus personam Lælij, cùm sit sermo Catonis sibijpsi hæc obijciẽtis, ac sibi mox respondentis.

31 Nisi tanquam lumini.] Tanquam adhibuit ad significandam similitudinem.

32 Quanta percipi potest maxima.] Hanc sermonis figuram & antè notauimus.

33 In Gallia exhortatus est à scorto.] Si locus mendo vacat, exhortatus est, dixit passiuè.

34 Damnati rei capitalis.] Damnati capitis, vsitatius est: Damnati rei capitalis, hòc venustius, quo rarius.

35 Crebro funali.] Funale dixit tedam, aut facem, ex vnctis funibus contextam.

36 Tum comparationem.] Græci Latinè non locuntur: sed Cicero interpretatur, quod Græci dicunt συμπόσιον & σύνδειπνον.

37 Magisteria delectant.] Magisteria videtur dicere regna conuiuialia.

38 Emeritis stipendis.] Emeritos milites vsitatè dicimus: Emerita stipendia, rarius est.

39 Secúmq; vt dicitur, viuere.] Apparet idem esse cum illo: Tecum habita.

40 Fabulam elicuisset.] Vide num locus mendo vacet, & num legendum, ædidisset.

41 Versiculo quodam.] Versus adhuc extat:

Γηράσκω δ' ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος. i.
Assiduè discens plurima, fio senex.

42 Existit tanquam ad articulos.] Eleganter dixit gemmam existere, quæ emergit, & ad articulos dixit, pro iuxtà articulos.

43 Non illius quidem iustæ.] Vide lib. 2. Offic. num. 33.

44 Quod

44 Quod cuique temporis.] Quod temporis, pro quod tempus, siue quantum temporis.

45 Coagmentauit.] Pro coniunxit, siue conglutinauit.

46 Neque funera fletu faxit.] Nouum est facere funus, pro agere exequias.

47 Quod ad eam propius adsum.] Nouũ est adsum ad eam, eóque visum est annotare.

48 Vtinam essem terminaturus.] Vt naufragium facit, cui nauis frangitur: ita terminat vitam aut gloriam, cui finitur gloria aut vita.

49 A calce ad carceres.] Mirè coniunxit diuersas metaphoras. Siquidem à calce, sumptũ est à corpore humano: ad carceres, sumptum est à spatio ludorum equestrium.

IN PARADOXA CICERONIS.

1 SED dicendo consequi tamen.] Conduplicauit coniunctionem, sed tamen: sicut
2 fit in attamen.

Quæ non sanè probantur in vulgus.] Nouè dictum in vulgus pro vulgo.

3 Quasi punctis quod proposuit, efficit.] Rursum efficit, positum pro colligit.

4 Ludens conieci,] pro collegi positum, sed tumultuariè.

5 In tuo nomine apparauit.] Nouè dictum videtur in tuo nomine: & apparuit dixit,

pro in apertum prodijt, ἐφάνη : subindicans hoc opus non esse huiusmodi, vt debeat, in lucem & in publicum exire.

6 Quæ dicunt in scholis θέσεις] θέσεις Positiones sunt, & argumenta disputantium. In nonnullis codicibus falsò scriptum erat ἀξίωσις, & adiectum possessiua : quanquã & in cæteris positiua, non a Tullio additum, sed a lectore reor adiectum fuisse.

7 Non modò non repugnanti.] Nõ modò posuit in posteriore sermonis parte, præter morẽ vulgatum.

8 Suis quisq; fungitur moribus.] In alijs scriptum comperi fingitur, & rectiùs sanè. Neque enim dubium quin retulerit ad prouerbiale dictum, cuius meminit Cornelius Nepos in vita Pompeij : Suam cuique mores fingunt fortuna. Proinde & hic legendum arbitror, Suis cuique moribus fingitur.

9 Matellionem.] Arbitror dici signum repræsentans seruum porrigentem matulam.

10 In libertatẽ vindicari vult? Minimè.] Hîc in nonnullis codicibus adduntur ea, quæ paulò inferius adijciuntur, quibus & possumus, & debemus, Rursus quæ sequũtur, quibus & possimus & debemus videntur à contextu reuulsa. Sic enim apparet legendum: Quid enim adiungitur, nisi vobis vniuersis, quibus & possumus, & debemus. Dominum mutare, non liber-

esse

esse vult. Nos verò si quidem, &c.

11 Et fructuosas.] Rursum fructuosas dixit, pro frugiferas. Hoc admonẽdum putaui, quòd quidam abhorrent ab hac voce, tanquam parum Ciceroniana.

IOANNES MATTHAEVS PHRISSEMIVS.

285 Æthionis tabula.] Mirum quàm hîc variant exemplaria, dum in alijs auctionis, in alijs actoris, in alijs actionis, in alijs Actæonis legitur: quarum lectionũ nulla satis arridet. Video fuisse, qui legerunt Echionis: cui ego libentissimè subscripserim, cùm inueniã apud Plinium Echionem insignem pictorem fuisse: & certum est Ciceronem hæc de eiusmodi tabulis loqui, in quibus quippiam erat depictum.

IN SOMNIVM SCIPIONIS.

Pag. 297. ILli autẽ octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurij & Veneris modorum, septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè modus est. Hic locus nõnihil torquet eruditos. Nam & in nostris exẽplaribus habetur varius, in nonnullis sic habetur:

in nonnullis sic habetur: Octo cursus, quibus eadem vis est modorum, septem effi. &c. Nec vlla mentio fit Mercurij & Veneris. At Theodori versio discrepat ab vtraque lectione. Sic enim reddidit: ἐκεῖνοι γε μὴν οἱ ἐκλαδρόμοι, ᾧ δὲ τὴν αὐτοῖς ἀρμονίαν δύναμις ἑπτὰ διωρὶς μέρους τοῖς διαστήμασιν ἤχους ἀποτελοῦσιν, ὅστις δῆτα ἀριθμὸς σύνδεσμος ἄντικρος τῶν ὄντων ἐστιν: id est.
Illi autem octo cursus, quorum gemina ijsdem vis inest, septem interuallis distinctos efficiunt sonos: qui sanè numerus, planè rerum omniũ nodus est. Videtur enim pro modus legisse, nodus, qui vertit σύνδεσμος. Qui addiderunt, Mercurij & Veneris, videntur terræ quoq; dedisse suum sonum. Quanquam totum hoc de concentu orbium commentũ, dictu iucundius est, quam verò similius. De terra certè non sensit Cicero, quam vnam facit immobilem, docens reliquorum orbium sonos ex agitatione motúque cieri. Hoc isti parum animaduertentes, ne sint soni nouem eandem vocẽ tribuerunt Veneri & Mercurio: quod in organis musicis aliquoties fit, vt duæ chordæ reddant eundem sonum. Iam quòd Cicero loquitur de septenario, cùm orbes sint octo, bifariam potest explicari. Primum, vt summa acuta, & ima grauis, accipiantur pro eadem, propter summam consonantiam, veluti fit in Magade. Deinde vt in Ciceronis sermone, septem referamus non ad sonos, sed ad Interualla, efficiunt sonos destinctos

ſtinctos ſeptē interuallis. Siquidem in διαπασῶν octo quidem voces ſunt, ſed interualla non niſi ſeptem. Porrò quod Marcus Tullius ait. Eadem eſſe vim modorum in alijs octo, non ſentit omnes ſonare, ſed ad Harmoniam abſoluendam pariter agere. In quo differunt omnes à terra: cui talis vis non adeſt.

Quid autem ſecutus Theodorus, qui verterit ὁρῶν non ſatis queo diuinare, niſi forte ſenſit de duplici motu ſphærarum, non de ſonis. Quanquam in his quid attinet torqueri, cùm ipſe ſermo Græcus non ſatis cohæreat? Et fieri poteſt, vt Theodorus aliud ſcripſerit, quàm legimus. Si tollantur ea verba, quæ ſatis apparet ab erudito quopiam addita, demonſtrauimus nihil eſſe ſcrupuli.

ARGV-

ARGVMENTVM PHILLIP. MELANCHTHONIS IN OFFICIA CICERONIS.

Quid conferat lectio librorum de Officijs Marci Tullij Ciceronis.

QVEMADMODVM *vetant in exercendo sterili solo aut sumptus facere, aut sumere laborem: ita lecturis scriptorem aliquem in primis videndum est, quid doceat, & bona inde accessionem ad studia nostra facere possimus. Porrò vix pauci in relegēdis scriptoribus secum ipsi deliberant, ecquod operæ pretium facturi sint: & bona pars discentium in vniuersum nescit, ad quem scopum studia omnia dirigenda sint. Proinde initio huius libelli & argumentum operis indicandum est, & quid conferat studijs nostris. Ea demum est solida eruditio de reb° moribúsq; rectè iudicare posse: deinde quæ animo comprehenderis, perspicuè & commode explicare, atq; eloqui. Rerum cognitio ad iudicandū & ad parandam prudentiam est necessaria. Magna in primis optimorum verborum copia requiritur ad dicendum. Voco autem rerum scientiam physiologiam, mathemata, præcepta de ciuilibus moribus. Nā de religione hic nihil dicimus. Est q; ad communem vitam in primis vtile ea tenere, quæ de moribus, deq; ciuile vitæ consuetudine tradita sunt. Belluam dicas, non hominem, quisquis*

non

nõ est excultus hoc doctrinæ genere, & ad humanitatem, & ciuilia officia assuefactus. Nam virtutis in cunabula atque rudimenta sunt hæ literæ, quibus ad honestatem teneri animi alũtur, & incitantur. Porrò non alius extat libellus de moribus absolutior Officijs Ciceronis. Diligentissimè enim præcepit de omnibus vitæ partibus, quid deceat quamlibet ætatem. Accedit huc etiam, quod iusto ordine formas virtutum proposuit, vt extarent ob oculos lectoribus, tanquam regulæ omniũ consiliorum & factorum. Fecit enim quatuor virtutis membra: Prudentiam, Iustitiam, Fortitudinem, Modestiam: quæ tanquam loces communes proponant sibi adolescentes, vt eò referant omnia de moribus consilia & quos (indicaturi, quid deceat) ceu Theseium filum sequantur. Nam vt Zeusis, cùm Helenam Crotoniatis pingeret, inclusam habebat in animo pulcherimam quandam mulieris speciem, seu (vt Græci dicunt) ἰδέαν, collectam ex optimis exemplis: ita indicaturos de moribus oportet animo tenere tanquam formas, quasdam virtutum descriptiones, quas consulant, quas intueantur, in quas defigant oculos, quoties de honestate deliberant. Neq; ego hîc de religione dico, quæ ex sacris literis petenda est. Ciuilis vitæ consuetudo à Cicerone describitur, cum qua religio nihil pugnat. Scripsit de Officijs etiam diuus Ambrosius: credo, vt pueris inculcaret religionem de qua videbat in Ciceronianis nihil præcipi.

verum

Verùm ego religionem ex diuinis literis censeo hauriendam esse: de ciuilibus moribus malim audire Ciceronẽ, qui maximis rebus gestis, versatus in Republica principe orbis terrarum, vsu plaráque comperit, plaráq; ex Græcorum scriptis, qui maximas ciuitates gubernauerunt, vertit. Habes itaq; quid hic libellus ad iudicãdum conferat. Est enim vel prima prudentiæ pars, tenere precepta de moribus. Est autẽ Cicero res partitus in honesta & vitia. Honestatis partes in primo libro tractat, vbi primùm virtutes definit dialectica quadam cõsuetudine: deinde cõgerit multa præcepta de moribus, velut in aceruũ. In secundo libro res omnes enumerat, quas natura ad vtilitatem, seu vsum hominum condidit: docétq; quem ex quaquere vsũ percipere debeamus. In tertio cõfert cũ honestate vtilitatẽ.

Quid ad dicendum conferat libellus Ciceronis de Officijs.

PRæterquam quòd, vt cætera Ciceronis omnia, magnum numerum lectissimorum verborum, & figurarum suppeditabit hic libellus: ideò etiam ad dicendum aliquantò plus, quàm plaráque alia scripta, confert: quia locorum aliquot communiũ formulas, & propemodum simulachra continet. Porrò, cùm hi loci virtutũ ac vitiorum regulæ sint, ad quas hominum mores & facta exigimus in iudicando, oratio etiam omnis referri ad eos debet: inde argumenta, amplificationésq; reputãtur, vt si quis in ingratũ dicat, multã

ta illi non de persona tãtùm, sed de ipso etiam vitij genere erunt dicenda: eritque danda opera, vt intelligant auditores, quanta sit in eo vitio turpitudo. Verùm id nemo præstare poterit, nisi locorum illorum formulas bene meditatas habeat, & exempla veterum teneat, vnde verba, sententias, & ornamenta mutuetur. Erit itaque hic libellus veluti penu, & (sicut inquit Thucidides) κτῆμα, vnde depromant orationem studiosi, de quacunq; re dicendum fuerit. Hinc argumenta, hinc sententias, hinc figuras, hinc apta verba excerpant. M. Cicero magnum instrumentum eloquentiæ id esse putauit, habere locos in numerato paratos, atque expeditos: in quibus procudendis multùm profectò Ciceronis exemplis adiuuabimur. Quæ enim potest de dolo malo, déq; equitate vberior, grauiorue disputatio excogitari, quàm illa de re in tertio Officiorũ? qua ad innumerabiles causas ceu Delphico gladio vti possis. Plurimùm etiam ad dicendum conducunt narratiuncula, quo sunt in hoc opere & multæ, & variæ. Quondam in Rhetorica progymnasmata erant προγυμνάσματα (sic enim vocarunt). In quo genere qui se volent exercere, magnam hîc exemplorum copiam inuenient. Et cùm nihil sit difficilius, quàm commodè narrare, non est alia exercitatio fructuosior, quam hæc. Quanta (Deum immortalem) elegantia, quantus lepos est in narratione gestorum Arati Sicyonij in secundo libro? Non minorem laudem meretur Gygis

gis Lydi historia versa ex Platone, in libro tertio: Similes aliæ multæ sunt in hoc commentariolo quas sibi ad imitandum proponant, quicunque tolerabiliter dicendi studio tenentur. Eáq; exercitatio non tantùm augebit verborum copiam, sed etiam, quæ mihi in dicendo penè maxima virtus videtur, bene disponendi scientiam. Nam indocti non tantùm adulterina moneta verbis orationem obscurant, sed ita etiam confundunt, ac miscent omnia, vt intelligi prorsus nequeant. Scholia alicubi breuissima adscripsimus, quæ indicarent lectori orationis ordinem, & dispositionem: quam qui deprehenderint, facile sententiam scripti assequentur. Nam de consilio autoris pronuntiare aut iudicare nemo potest, nisi serie orationes animaduersa. Vbi sententiam collegeris hîc immorandum erit in singulis membris orationis: videndum quo genere verborum, quibus schematibus orationis vsus sit Cicero. Est q; cum illius oratione certandum, & nostris verbis exponendum argumentum. Ita fiet, vt & sententiam propiùs aspicias, & clariùs appareant lumina Ciceroniana orationis, vbi cum tua παραφράσει contuleris. Interea & verba, & sententiæ autoris obiter firmiùs adhærescent animo. Sed faciamus in exordio periculum. Initio proponit Latinè se de Philosophia ad filium scribere: quod totidem verbis dici poterat. Verùm est addita occupatio, cur in tanta copia Græcorum scriptorum ipse Latinè scribat iisdem

dem de rebus, quas Graeci copiosissimè splendidissimeq; tractauerunt: & facta praeceptoris mentio, & vrbis, & (vt in distributione) sua cuique subiecta ratio, Estq; περιοδικὸς cum occupatione coniuncta propositio: Quanquam extant de moribus sapientissimè scripta multa à Graecis, & tum Crattippus doctrina, tum Athenae ipsae exemplis te erudire queant: tamen, quia meus mos est Latina cum Graecis coniungere, volebam Latinè ad te Philosophica quaedam scribere. Adeundem modū in omnibus partibus orationes Ciceronianae sententiae, earumque figura excutienda sunt.

PHILIPPI MELANCHTHONIS ANNOTATA IN M. T. CIC. LIBROS DE OFFICIIS.

QVanquàm.] pag. 3. lin. 30. Propositio. Latinè de philosophia scribo. Estque figura occupatio, tametsi Graecis abundes.

Sed etiam in dicendi. pag. 3. lin. 28. Circumstantia. Sepe aliàs Latine scripsi de Philosophia.

Quamobrem.] pag. 5. lin. 18. Reiectio.

Non poenitebit.] ibidem, lin. 8. id est, non parum videbitur: sicut Teren. in Heautont.

Sed tamē nostra.] ibid. Res alij fortè tradent non infoeliciter, at mea proderunt ad latinè dicendum.

Necverò arroganter.] ibid. lin. 13. ἀλαζονία, cur sua putet conducere ad locuplitandā facundiā.

Vis enim dicendi maior est in illis.] ibid. lin.

21. Duplex est dicendi genus, tragicum & violentum in forensibus orationibus, comicum & summissum in philosophicis disputationibus.

Et id quidem nemini. pag. 4. lin. 24. Amplificat collatione Græcorum, quòd nemo elaborarit in vtroque genere dicendi.

Sed cùm statuissẽ.] ibid. lin. 31. secunda pars præfationis, cur de officijs scribat.

Nulla enim vitæ pars.] pag. 5. lin. 10. Commendat ab vtilitate.

Cõmunis est, ibid. lin. 22. Ab exẽplis aliorũ.

Sed sunt, &c.] ibid. lin. 26. Taxat eos, qui parum ciuiliter præceperunt de officijs.

Nam qui summum bon.] ibid. lin. 25. Hoc ad Epicureos pertinet: quanquam enim summum bonum in voluptate ponat Epicurus, tamen nõ potest perpetuò voluptatem inter optima ducere. Sæpe enim honestatem coget natura præferre: neque enim promiscuas libidines probare poterit: itaque à natura vincitur.

Quoniam Aristonis, pag. 6. lin. 14. Aristo & Pyrrhus nullum delectũ mediarũ rerum reliquerũt, vt inter optimè & pessimè valere, inter inopiam & diuitias nihil dicerent interesse. Id verò alienũ est à communi vita, & ciuili cõsuetudine. Herillus solã scientiã dicebat esse bonũ.

Placet igitur.] ibid. lin. 23. Principiò definitio est concipiendo ex Dialecticorum doctrina.

In præceptis, &c.] pag. 7. lin. 17. Sicut medicina

cina dupliciter tractatur: nam aut μεθοδικῶς causæ morborum excutiuntur & remediorum, aut tantùm præcepta sanitatis: aut remedia traduntur, quod sæpè solent aniculæ imperitæ causarum: ita de officijs bifariam scribitur. Nam aut natura hominis, & finis bonorum μεθοδικῶς inquiritur, aut τὰ παραινετικὰ tantùm traduntur sine disputatione accuratiore de natura hominis, & de bonis: vt sunt præcepta Phocylidis, aut Theognidis, aut quæ dicuntur Catonis. Hoc modo Cicero profitetur hîc se præcepta congessisse.

Quod Græci κατόρθωμα. ibid. lin. 29. κατόρθωμα perfectũ officium est: & negabant vllum factũ esse cuiusquam tale. Mediũ verò officiorũ tribuebant mediocribus & ciuilibus viris: quare hîc κατόρθωμάτων nihil disputat, quæ tantùm disputando imaginamur, sicut perfectum oratorem, aut alius species in artibus.

Triplex igitur.] pag. 8 lin. 3. Genera rerum, ad quæ tanquam ad scopos diriguntur omnia consilia, & facta: sunt honestũ, & vtile: quæ sibi pueri proponant, vt discrimina, & rerum, & factorum humanorum perspiciant.

Principio.] pag. 9. lin. 13. Vtilis imprimis disputatio, quomodo sint innata semina virtutum humanis animis. Illa semina dicuntur alio nomine leges naturæ suntq; ὑπολήψεις quædam, hoc est, opiniones, quas ex natura sine doctore tenemus de moribus: Nemini iniuriam facere: Pueri solebã,

& commissos nostræ fidei, non nimio labore, aut laxu naturam corrumpere, sed modum in dictis, factis, vitáque omni conseruare.

Eadémque natura.] ibid lin. 28. Iustitiæ semina.

Itaque cùm sumus. pag. 20, lin. 10. Prudentiæ semina.

Huic verò.] ibid. lin. 16. Fortitudinis semina.

Nec verò.) ibid. lin. 22. Modestiæ semina.

Vt ait Plato.) pag 11. 10 Ex Phædo Platonis. Δεινοὺς γὰρ ἂν παρεῖχεν ἔρωτας, εἰ τοιοῦτον ἐδωτῇ ἐναργὲς εἴδωλον παρέχεται εἰς ὅιον.

Sed omne.] ibid lin. 15. Diuidit honestũ, & singulis virtutibus propriũ munus assignat. Species honesti quatuor sunt virtutes. Iustitia suum cuíq; reddit. Prudentia deliberat de omnibus reb. Fortitudo commissos nobis tuetur. Modestia naturã conseruat, ne nimis vel labor, vel luxus corrũpat.

Primus ille. pag. 12. lin. 20. Prudentia est veri cognitio.

Tempus & diligentiam.] pag. 12. lin. 11. Tempus enim est artiũ autor. Et sanè perniciosum est pronuntiare de ijs, in quibus non sis diu versatus.

Omnis autẽ cogita.] ibid. lin. 16. Prudẽtiæ munera, de morib. deliberare, & naturam inquirere.

Sed iustitiæ pri.] ibid. lin. 28. Iustitiæ munus est, nec corpus alterius, nec res occupare.

Atque vt placet Stoicis. pag. 10. lin 15. Communicatio rerum quamuis priuatarũ ratione sit.

Fundamentum autem iust.] ibid. lin. 24. Fides vinculum est contractum.

Sed iniustitiæ, &c. pag. 15 lin. 2. ἀντίθεσις. Vis, & fraus duo vitia pugnantia cum iustitia.

Nulla

Nulla sancta so. pag. 16. lin 2. Lucanus:

Nulla fides regni sociis, omnesque potestas
Impatiens consortis erit,

Temeritas. ibid. lin. 27. aliter tempestas.

Desertos esse.) ibid. lin 26 Epicuri dogma est, λάθε βιώσας, quo vetuit attingi Respub. Id reprehendit hic M. Cicero. Est autem & apud Horat.

Nec vixit malè, qui vixens moriensq; fefellit.

Aut odio quodam hominum. pag. 17. lin. 13. τιμωνς ὁ μισάνθρωπος texantur.

Sed incidunt.] pag. 18. lin. 11. Iustum ex circunstantia: id verò etiam ad summan iustitiæ legem referendum est, ne quis lædatur. Nam inferiores leges omnes ita demũ sequendæ sunt, si cum summa illa consentiant. Ad depositum gladium si reddas furioso, summam legem violaueris.

Ex tribus enim optatis.] ibid. li. 26. Optauerat, Theseus à Neptuno, vt Minotaurum conficeret, vt adiret in seros, vt Hippolytus discerperetur.

In rem præs.] pag. 16. lin 3. In iudicium, nam in ipsis finibus primùm disceptabatur.

Iniuriæ suæ pœnitere.] pag. 20. lin. 6. Quẽ pœnitet facti, is propè non peccauit.

Cùm vero] pag. 12. lin. 14. Causarum aliæ moderationem, aliæ seuitiam requirunt.

Deinceps vt erat.] pag. 15. lin. 1. In beneficentia spectandũ principio, ne violetur iustitia. Itaque tria præcepta colligit. Primùm, ne beneficijs nostris lædantur vel ipsi qui accipiunt, vel alij. Alter locus, vt pro modo facultatũ nostrum largiamur. Tertiũ est, vt pro dignitate demus: ne, quod

in prouerbio est, Suem Veneri. Item, beneficium dando accipit, qui digno dedit.

Quoniam autem viuitur.] pag. 26. lin. 19. Hinc illud est. Mores amici noueris, non oderis: quia quædam amicorum vitia ferenda sunt.

Virtutibus lcuioribus erit ornatus. pag. ead. lin. 25. Qualis est apud Ter. in Adelphis Mitio.

De beneuolentia.] pag. 17. li. 5. pro titulo. Quo ordine collocanda sint beneficia. Ac primùm benemeritis gratia est referenda. Est autem totus locus de gratitudine, nonnihil rhetoricis amplificatus argumentis.

Quo quisq; animo. pag. 28. lin. 28. Modus in remetiendis beneficijs.

Optimè autem.] pag. 28. lin. 13. titu. Quomodo consideranda sit vitæ communitas. Aperit autem fontes societatis humanæ, & quomodo natura nos finxerit ad cõmunicanda officia, addidit enim orationem, vt significaret nos ad societatẽ factos.

In qua.] pa. cad. li. 28. Quomodo sint res cõmunicandæ, quæ citra incõmodum aut iniuriã præstari possunt, iuxta prouerbiũ, πάντα τὰ τῶν φίλων κοινά. Sunt autem humanissimi versiculi Ennij, qui docent quæ res sine iniuria communicari possint.

Gradus. pag. 29. lin. 24.] Quo ordine gratificandum sit. Ordine autem, quem natura parit: sunt coniux, liberi, parẽtes, cognati, propinqui, ciues, amici, virtute adiuncti.

Qui cum vna do.] pag. 30. li. 12. Platonis est. 6. de legi-

legibus, οἷον εἰς ἀποικίαν ἀφικνούμενος αὐτός. Ad hunc modũ sæpè aliàs eligantissimæ figuræ ex Plat. versæ sũt.

Vnus fiat ex plurib.) pa.31.li.4 σώματα μὲν δύω, ψυχὴ δὲ μία.

Quo est detestabilior.] ibid. lin.50. παθὸς rhetoricum ornamentum obiter accersitum. Inuehitur autem in eos, qui lacerârunt Rempub.

Sed in his.] p.20.lin.5. Circunstantiæ sæpe mutant gradus, ordinémq; eorũ, quibus legendũ est.

Salmacida spolia.] pag.33.lin.16. Metaphora à Salmaci fonte, de quo Ouid. Metamorph.4. Reliquas historias require ex Iustino.

Leuctris.] ibid lin.21. Sabellicus legit Leuctris, Stratóq. Nam Sratos vrbs est, de cuius gestis reb. Thucid. lib.2. scribit. Stratocles verò dux Atheniensis ad Chæroneã, de quo Æschines κατὰ Κτησιφῶντος. Cetera nomina sunt locorum insigniũ, non ducũ.

Sed ead ibid. lin.29. Fortitudo iustitiæ propugnatrix est: ergo vbi à iustitia remoueris, furor est, non virtus.

Sed illud otiosum.] pag.23.lin.16. Cognitum fortitudini vitium, ambitio.

Difficile autẽ, &c.] ibid. lin.33. Pro. χαλεπὰ τὰ καλά.

Omnino.] pa.15.lin.18. Partitur fortitudinem in domesticam, & politicã. Domestica priuatum animũ armat aduersus fortunã: de qua dixit Hor.

AEquam memento rebus in arduis
Seruare mentem, non secus in bonis,
Ab insolenti temperatam lætitia.

Politica tuetur societatem ciuilem hominum.

Cauenda est, &c.] pa.36.lin.21. Inuictum ani-

mum aduersus gloriam gerere oportet.

Multi autem & sunt.] pag. 37. lin 1. De ijs, qui se à Republica remouerunt, περὶ οὗτον λάθε βιώσας.

Sed cùm plerique.. pag. 39. lin. 8. Disputatio est, qua ostendit res vrbanas maiores esse bellicis, & togatorum consilia imperatoris laudi proponit. Locus communis. Artes pacis, & virtutes togatæ, quibus domi Respub. tenentur, ac reguntur: non sunt inferiores artibus belli, seu castrensibus virtutibus.

Nam & vrbana negotia prudentiam, magnitudinem animi, & præsentiam animi non minorem requirunt, quàm bella.

Bellum autem ita suspiciatur.] pag. 41. lin. 20. Notetur bella pacis causa suscipienda.

De euertendis.] pag. 42. lin. 20. Describitur officium Imperatoris in bello, vrbéque euertenda, diripiendáque.

Periculosa, & callida consilia.] ibid. lin. 28. θερμὰ, sicut apud Aristotelem θερμὸν ἔργον audax facinus.

Periculosas curationes, ibid. lin. 26. Vt in Mimo, Nunquam periculum sine periculo vincitur.

Plus adipiscare boni. pag. 43. lin. 1. Extat in eam sententiam Augusti dictum, Aureo hamo piscari.

Promptiores igitur.] ibid. lin. 5. Quia publica salus priuatæ præponenda est.

Vt Callicratides.] ibid. lin. 12. De Callicratide Xenoph. in Paralip. lib. Καλλικρατίδης καὶ εἶπεν ὅτι ἢ Ἔπαρ, &c.

Cleombrotus

Cleombrotus inuidiã timens. ibid. lin. 21. Cur dixerit de Cleombroto, quòd esset inuidiam timens, intelligi non potest, nisi ex historia, quæ extat in lib. 6. Ενθα δὴ τὼ, Κλεομβροτῶ οἱ μὲν φιλοι, &c. id. est, Ibi Cleombrotum amici accedentes dicebant: Si dimiseris Cleombrote Thebanos sine pugna, periculum est, ne à ciuibus extrema patiaris. Obijcient enim, quòd neque hostium vagrum vastaueris, cùm in Cynos cephalas ventum est: neque posteà data pugnandi copia, cum hoste conflixeris, cùm Agesilaus iniquiore loco per Citheronem toties adortus sit hostes: proinde si quam tui rationem habes, aut patriam retinere cupis, dimicandum est. Atque hæc amici dicebant. Æmuli verò, nunc dicebant, palàm erit, an verum sit, eum cum Thebanis colludere, sicut dicuntur.

Omnino.] pag. 34. lin. 1. Vtilissimum præceptum, ne totam Rempub. complectatur ij, qui præfuturi sunt Rebuspub. Nam & nostris temporibus dum soli plebi consulunt concionatores, euertunt Respub.

Miserima est omnino ambitio.] ibid. lin. 28. Vt cum iustitia, ita cum vera fortitudine, ambitio pugnat.

P. Africanum, & Quintum Metellum.] pag. 45. lin. 6. Vide Valerium Maximum de moderatione animi.

Quæ placet Peripatet.] pa. 46. li. 2. Citat Aristotelis

telis ſententiam de mediocritate. Nã Ariſtoteles omnes virtutes ita definijt, eſſe mediocritatem, inter extrema vitioſa: vt inter timiditatem, & audaciam fortitudo eſt.

In rebus proſperis.] ibidem, lin. 10. Virgil.

Neſcia mens hominum fati ſortisq; futuræ,
Et ſeruare modum rebus ſublata ſecundis.

Item Saluſt. Secundæ res etiam ſapientum animos fatigant.

Quantò ſuperiores.] ibid. lin. 21, γράμμ. Bis vincit, qui ſeſe vincit in victoria.

Vt equos, &c.] ibid. lin. 21, Parabola inſignis.

Temperantia & modeſtia.] pa. 48. lin. 15. Sunt obſcuri loci duo hîc. Prior, quid inter honeſtum, & decorum interſit. Id fortaſſe poteſt ex hac ſimilitudine intelligi. Bonus habitus corporis, ſeu valetudo bonum colorem gignit: malus habitus, malum colorem. Ita honeſtas parit decorum. Eſtque decorum, virtutis color quidẽ, ſeu ſpecies. Poſterior locus, generale decorum nihil contra naturã facere. Nam facere cædẽ, prædari ex alieno, vt ſunt cõtra naturam, ita deforma, & mõſtroſa ſunt: Cõtrà dignitas quędã eſt, & pulchritudo in iuſtitia, in prudentia, & fortitudine: qua nihil faciunt hæc contra naturam. Speciale decorum eſt non modò nihil contra naturam facere: ſed illa ipſa, quæ fert natura, delectu quodam, & ordine facere: vt cacare, nihil habet vitij: at ſi more Diogenis caces in publico, vitioſum erit. Hoc ſecundum de-

decori genus requiritur in hac quarta virtute, quam Modeſtia vocauimus: vt, non pugnat contra Naturam veſtiri peregrino more at indecorum eſt, &c. Porrò quòd dicit Philoſophos aliter de decoro loqui atque poëtas, id ita accipias. Philoſophi negant decorum eſſe. At poëtæ ſuum quoddam decorum ſingulis perſonis tribuunt, ſicut pictores monſtris etiam decorum quoddam tribuunt, tametſi, ſi naturam ſpectes, in monſtro nihil eſt decori.

Officium autem.] pagina 51. linea 13. Senſus communis iudicat, quid deceat in ijs actionibus quæ non ſunt contra Naturam. Eſt autem modeſtiæ maxima vis in frænandis libidinibus,

Duplex eſt enim vis.] ibidem linea 17. Duæ hominis partes ὁρμὴ appetitio, & λόγος iudicium de rebus.

Apophthegma. pag. 53. linea 19. Breue dictum Latini ſcitum dixere.

Sic & in animis exiſtunt.] pagina 55. linea 11. In decoro dijudicando primùm, hominis natura deinde ſuum cuiuſq; ingenium ſpectandum eſt: Itaque hic varietatem ingeniorum tractat, iuxta illud:

Tu nihil inuita dices, faciéſue Minerua.

In Caio Lælio multa hilaritas ibidem, linea 16. Vide apud Silium Italicum lib. 15. Lælij deſcriptionem.

Cum dulcia ſoluaret ora.

Æquabat

Æquabat Pyliæ, Neleia, verba Senectæ.

Et Periclem ibid. lin. 21. De Pericle apud Thu. lib. 2. Ἐ' κεῖνος μὲν διυνατὸς ὢν τῷ τε ἀξιώματι, &c. Id est, Pollebat ille cum dignitate, tum cōsilio, minimè omniū pecunia expugnabilis. Plebem in officio liberaliter retinebat: neque verò ex eius voluntate pendebat, sed etiam sibi patêre cogebat. Nam cùm bonis artibus potentiam adeptus esset, nihil erat cur assentaretur multitudini. Eámq; cùm pro autoritate refragaretur. Proinde siquando temerè eam animaduertit, metu incusso dicendo repressit. Contra stultè formidantibus animum restituit. Videbatúrque in speciem summa rerum penes populum esse, verum re ipsa penes vnū Periclem erat.

De Themistocle.] ibidem, lin. 27. Ex Thucidide lib. 1. Nam inde Cic. &c. & hæc alia est mutuatus. Et quia personarum descriptiones apud historicos in primis obseruandæ sunt, & vel ad mores, vel ad eloquentiam multum conducunt excerpsimus.

Ἦν ἀρ' ὁ Θεμιστοκλῆς βεβαιόντατα δὴ φύσεως ἰσχὺν δικλώσας, &c.

Id est, erat Themistocles firmissimo naturæ robore præditus, propter quod apud omnes eximia admiratione meritò fuit. Suopte enim ingenio, quod doctrina neque exercuerat, neque auxerat, præsentium & improuisarum rerum breuissima deliberatione egregius erat æstimator. Futura autem nemo vnquam vel longius, vel certiùs prospexit.

ſpexit. Quæ tenebat, inque manibus habebat, explicare potis erat: incerta verò, & obſcura, donec deprehendiſſet, non acquieſcebat. In rerum delectu, quo facto, quóue præterito opus eſſet, nullis indicijs erat oculatiſsimus. De quacunque re incidiſſet, dicebat naturæ bonitate, negligentiſsimè meditatus. Neque quiſquam hunc ex temporali in rebus neceſſarijs vſu vnquam vicit.

Et Pheræum Iaſonem.] pagina 55. linea 12. Iaſon Pheræus non eſt argonauta ille, de quo eſt in fabulis vt quidam ſuſpicati ſunt, ſed fuit Theſſalorum princeps, proximè ante Philippum Macedonem: dictus Phæreus ab oppido Theſſalorum φέραι, vbi imperauit. Extat autem eius elegans προσωποποιία, apud Xenophontem lib. 6. ad quam hîc alluſit Cicero, ſcribens ſuiſſe vafrum ingenium viri.

φρόνιμος μὲν ὑπερφυῶς ἐστιν, &c. Id eſt, Cautus adeò dux eſt, vt cùm fallere hoſtem, aut anteuertere, aut vi adoriri inſtituit, haud ferè fruſtretur. Noctu ac die iuxta paratur: ne tum quidem cùm conuiuiũ agitat, otioſus. Nec anteà acquieſcit, quàm eò, quo tendit, peruenerit, quamque effecerit, quæ ex vſu ſunt. Ad eundem modum & milites aſſuefecit: quibus & prolixè indulget, vbi facinus aliquod egregium fecerunt: eſtque perſuaſum omnibus, qui apud eum ſtipendia merent, voluptatem atque otium labore parari. Ipſe verò omnium, quos noui, parciſsimè voluptatibus fruitur: quare

nec

nec hæ morantur quò minus rectè res gerat.

Lacedæmoniorum Lysandrum.] pag. 56. lin. 8. Vide Plutarchi Lysandrum.

Xeno. quidem seueriſi.] ibid. linea. 18. Tanta is fuit seueritate, vt Pla. sæpe dicerit ei ἀνιῶδα χλεῖσι.

Epilogus.] pag. 58. lin. 13. Ἔπιγονοι, nomen fabulæ dicuntur autem Epigoni à Græcis posteri eorum, qui Polynice duce ad Thebas occubuerant. Hi duce Alcmeone posteà renouarunt bellum: cuius belli meminere Diodorus Siculus in quinto, & Pausanias in Bœotijs

Menalippam, vel.] ibid lin. 13. Menalippa vtrum ferens, in carcerem connecta est Diod. lib. 5.

Quàm in vitia fugiamus.) ibid lin. 24. Horatius:

Est virtus vitium fugere, & sapientia prima, &c.

Ac duabus.] ibid lin. 97. Quatuor gradus fecit: naturam suam, cuiusque indolem, vitæ genus. In quod casu incidimus, studium, ad quod voluptate nos contulimus.

Idem fecit Tim.] pa. 59 lin. 15. Is Isocrate præceptore vsus est tam familiariter: vt etiam in castris eum habuerit.

Et in quo genere vitæ.] ibid. lin. 26. Præcepit de quarto gradu.

Herculem Prodicum.] pag. 60 lin. 34. Prodicus rhetor finxit Herculi voluptatem, ac virtutem apparuisse. Silius in Scipione lib. 15. imitatus est.

Sensim dissuere. pag. 61. lin. 11. Sic præcepit & in libro de Amicitia.

Est

Est igitur.]pag.62.lin.12.Adolescentis officia. Hoc verò præceptum in primis est necessarium, vt adolescens & in studijs, & in instituenda vita proponat sibi aliquem, quem effingat, quemque exprimat summo studio. Ideo Virgilius de Palãte ait.

-Sub te tollerare magistro
Militiam & graue Martis opus, tua cernere facta
Assuescat, primis & te miretur ab annis.

Eadem apud Homerum de Achille.

Senibus]ibid lin.25. apud Homerum Nestor. Βουλῇ καὶ μύστοισι, τὸ καὶ γέρας ἐστὶ γερόντων.

Sermo in circulis. pag 67.lin.1.Comitas laudata in Ennij carmine apud Gellium lib.12. cap.4.

Obiurgationes, &c.] pag.68.lin.17. Plautus in Trinummo: Ne amicum castigare ob meritam noxiam immane est facinus, verũ in ætate necessarium.

Ita absit cum qua, &c.)pag.69 lin.5. Virg.

-Furor iráque mentem Præcipitant.

Et quoniam.] ibid.lin. 31. Modus præscribitur in ædificando. Xenoph. in Oeconomico damnat φιλιικοδόμους.

Deinceps ne ordo.]pag.87.lin.15. Quomodo circunstantiæ variant officia Obiurget Thersites Agamemnonem; seditiosũ est: faciat idem Nestor, videbitur à Rep. fieri. Εὐταξία est ordinis obseruatio: εὐκαιρία, temporis obseruatio.

Et harum similibus]pag.72.lin.5.Est sanè prudentiæ cum modestia cognata, sed modestiã hactenus vocamus, quatenus gestus ipsos, & tanquã illam

illam actionem, καὶ ὑποκρισὺν gubernat.

Fit enim nescio quo modo.] pag. 93. linea. 23. Catul.

Sed non videmus, mantice quod in tergo est.

Qui mercantur, quod statim vendant.] pag. 75. lin. 12. Ij sunt προπωλαι.

Sed ab his partibus.] pag. 76. lin. 10. Collatio virtutum. Porrò præferuntur eæ, quibus communis societas hominum inter ipsos conseruatur. Est itaque Iustitia in fastigio virtutum.

Illud forsitan pag. 79. lin. 18. Societas ita seruetur, verecundia tamen, seu modestia nũ violetur.

Patefactus, &c.] pag. 80. lin. 7. Epilogus. Summæ autem sunt virtutes, quæ societatem communem conseruant.

IN SECVNDVM LIBRVM DE OFFICIIS.

QVemadmodũ offic. pag. 81. lin. 15. ἔλεγχος, Argumentum libri.

Quãquàm enim lib. no. comp.] ibid. lin. 26. Cur philosophetur exponit, & occasionẽ quę ad philosophandum detulit.

Quid est enim, per Deos, optabilius sap. pag. 83. lin. 3. Exposita occasione, subijcit laudes philosophiæ. Est enim philosophia, cùm naturæ peruestigatio, tum ciuile de moribus iudiciũ, & disciplina quædam, qua ad humanitatem, seu ad ciuiles mo-

res

res, animi assuefiunt.

Occurritur, &c. ib. lin. 28. Occupatio cur tradat certa præcepta, cùm tamẽ Academicus haberi velit, qui nulla de re pronunciant. Est autẽ hæc longa disputatio, quã in his scholis explicare nõ possumus. Duę fuerunt sectæ, quæ nno solebant pronũtiare, Pyrrhonij, & Academici. Pyrrhonij dicebant omnia iuxta incerta esse, nec esse magis probabile, oriri solem, quã non oriri, cùm illucescit. Proinde hi prorsus exploſi sunt. At Academici reliquerunt tamen discrimen hoc, vt quædam dicerẽt similiora veri, quãquàm suspẽderẽt iudiciũ. Vide Gelliũ lib. 11. cap. 5, & Cic. in Academicis Quæstionibus, vbi ait? Non sum sapiens, & meas cogitationes sic dirigo, non ad illam paruulam ναυτικὴν, qua fidunt duce nocturna Phœnicis in alto, vt ait Aratus: eóq; directius gubernãt, quod eam tenẽt, quæ cursu interiore breui conuertitur orbe sed ad Helicen, & clarissimos Septentriones, id est, rationes has, latiore specie non ad tenue elimatas.

Quæ ergo ad vitã.] pag. 86. lin, 1. Quia hoc libro de vtilitate præcipitur, ideo res, quæ sunt vsui ad vitam, primum diuiduntur.

Homines hominibus, &c.] Ibid. lin. 15. Homo homini Deus, Item, homo homini lupus. Vide paulò pòst, pag. 89. ver. 24.

Cùm igitur, &c.] pag. 88. lin 26. Ibi annotandũ, vtilitas ex honestate nascitur. Nam homines vt prosint, honestate adiũguntur, & inuitantur.

Subijciũt ſe homines imperio.]pag.91,lin.6.In imperijs quomodo homines adiungendi. Primum beneuolentia emerendum eſſe amorem.

Rerum autem omnium.]ibid.lin.16. Rhetoricus locus. Propoſitio. Ratio ex natura affectuum petita.

Sed ijsque vi op.]ibidem.lin. vlt. Seneca: Ferrũ tuetur principem, melius fides.

Quid enim cenſemus ſuperiorẽ illũ Dionyſiũ.] pag.92.lin.15. Exemplis probat obfuiſſe crudelitatem multis, ſuntque hîc aliquot venuſtiſſimæ narrationes.

Quã P.Sylla cum vibraſſet.[pag 94. lin.20. Hic P.Sylla eſt pro quo extat Cic. oratio: & cuius in Cæſaris bello ciuile mentio fit. Scriba Cornelius fuit, cuius fit mentio in Lepidi oratione, quæ extat inter Saluſtianas.

Certum igitur.]pag.95.lin.10. Epilogus. Item amicitia eſt opus & priuatis hominibus, & tenentibus Reſpub.

Sũma igitur & perfecta gloria.]ibi.lin.27. Docet per popularem fauorem quæ res emereantur: & quòd illo opus eſt ijs, qui reſp. tenẽt. Hæc autẽ ſunt quæ emerentur eum beneuolentia, iuſticiæ ac prudentiæ fama, admiratio inſignium virtutum: atque hæc ordine ſuo explicat.

Ac primum, &c.]pag.96.lin.8. De beneuolentia tractat, innuens quod amor amore emitur.

Quamobrem intelligentiæ &c.] pag.97.lin.1.

Occupatio cur virtutes, quæ tamen natura videntur cohærere, diuellat à sese.

Erat igitur ex tribus.] pag. 98. lin. 1. Admiratio insignis virtutis, qualis erat admiratio continētiæ Scipionis, cùm restituit virginem optima forma captam sponso intactam: apud Liuium lib. 6. decad. 3.

Aemea quidem sententia.] pa. 99. lin. 17. Epilogus longior: continet autem ἴδιωμον iustitiæ.

Viriatus Lusitanus.] pag 100. linea 11. Vide Flori Epitomen.

Sed vt pecuniæ.] pag. 101. lin. 12. Anteà de parāda existimatione, hîc de tuenda præcepit. Conseruabitur autem, si esse virtute præditi, quam videri malimus. Nam simulatio virtutis non est diuturna. Sunt autem hæc ad verbum versa ex Xenophonte.

Prima igitur.] pagi. 102. lin. 23. Studia adolescentium quę existimationem augent rei militaris.

Tum pietate.] pag. 103. lin. 11. Annotatur pietas erga bene meritos.

Si frequentes sunt.] ibid. lin. 15. Consuetudo cum bonis viris.

Sed expositis.] pag. 105. lin. 8. Docet quomodo debemus vti liberalitate, ad captandam multitudinis beneuolentiam: & quomodo beneficentia adiungantur voluntates hominum: & primùm docet quatenus deceat largiri.

Præclare in epistola.] ibid. lin. 25. Auget exem-

plis præclarum Philippi præceptum.

Sed diligenter, atque moderatè.] pagi. 107. lin. 13. Iuxta prouerbium, ὕτε πάντα, ὕτε πάντα.

Largitionem fundum non habere] ibid. lin. 29. Prouerbium.

Omnino duo, &c.] pag. 108. lin. 2. Prodigalitas damnatur.

Quenquam intelligo.] pag. 109. lin. 7. Quomodo Romæ laudem meruerit prodigalitas.

In illo autem.] pagina 111. lin. 7. Liberalitatis pars, gratificari largiendo.

In exigendo non acerbum.] pagina. 112. lin. 10. Impudentia est flagitare officium.

Quæ autem opera.] pag. 113. lin. 9. Pars liberalitatis opera gratificari, & docendo, ibi. Quid enim eloquentia laudabilius?

Admonebat me res, &c.] pagina 114. lin. 4. Deplorat Reipub. calamitatem.

Sed cùm in hominibus.] pag. 115. lin. 1. Docet quibus sit gratificandum.

Commodè autem quicunque dixit, &c.] ibid. linea 15. Extat & pro Plancio. Gellius videtur præter rem calumniari hanc sententiam.

Sed quoniam] pagina 116. lin. 29. De publicis agit largitionibus, quæ pernicioſæ sunt Rebuſpub.

C. Helij.] pagina 117. lin. 7. Aliàs Sp. Melij & C. Gracchi. M. Octauius Gracchi aduerſarius fuit.

Ca-

Caput autem est.] pagina 118. lin. 15. Auaritia vacare debent, qui muneribus publicis funguntur. Estque antithesis: commemorat enim continentiam principum.

Lacedemonij Lysandrum, &c. Agim regem, &c.] pagina 120. lin. 21. Vide Plutarchum in horum vitis.

At verò Aratus Sicyonius iure laudatur. pagina 121. lin. 3. extat & huius vita in Plutarcho. Estque epigramma in eum compositum: quod ad commendandam lectoribus memoriam virtutis huius viri libuit adscribere.

Βουλαί μὲν καὶ ἄθελα ἢ περὶ Ἑλλάδος ἄλκα, &c. Id est.

Herculeas quamuis æquent tua facta columnas,
Dum patriam seruas inclyte Arate tuam:
Nos tamen hanc statuam pro libertate recepta,
Virtutis tibi testem fecimus esse tuæ,
Communis tibi cum dijs seruatoribus esto
Hic honor, in patriam nam pia iura refers.

Tabulæ verò nouæ.] pag. 96. lin. 23. Tabu. nouæ, condonatio debitorum.

ERASMVS ROTE-RODAMVS ORNATISS.

VIRO M. IACOBO TVTORI I.V. Prudentiſſi. S. D.

Leriq; lucubrationes ſuas primatibus inſcribunt, partim vt ab his honeſtiſſimum vigiliarum præmium ferant, partim quò ipſis contra nouitatis inuidiam magni nominis autoritas ſuffragetur. Ego verò candidiſſime, doctiſſiméque Tutor, non lucubrationes, ſed ceſſationes meas, etiamſi neutiquam otioſas, noſtræ neceſſitudini malui conſecrare: quam cùm augurarer fore perpetuam, propterea quòd hanc non vulgares illæ amandi cauſæ ſtupeis funibus, ſed honeſtiſſimorum ſtudiorum ſocietas, & virtus ipſa immortalis adamantis vinculis nodóque, quod aiunt, Herculano colligaſſet, conſentaneum eſſe ratus ſum, vt eiuſdem aternum aliquod extaret monumentum. In rebus autem humanis aut nihil omnino durabile, aut profectò literæ ſunt. In proximis igitur meis inambulationibus, quibus ob valetudinis imbecillitatem à cibo crebrius vti ſolitum ſcis (nam vnus ferè correptabas) tres illos M. Tullij de Officijs libellos verè aureos relegimus, incertum maioréne voluptate, an fructu. Quos quoniam Plinius Secundus negat vnquam de

de manibus deponi oportere, voluminis magnitudinem, quoad licuit, contraximus, quò semper in manibus enchiridij vice gestari, &, quod scripsit idem, ad verbum edisci possint. Pro Petri Marsi commentis, vtinam exquisitis potius, quàm immanibus, crebras annotatiunculas adscripsimus, quæ velut asterisci quidam commodè ad omnem caliginem allucerant. Præterea titulos illos, quibus nescio quis opus illud intersecuit magis, quàm distinxit, partim vt otiosos sustulimus, partim vt alienos aliò traiecimus: mutauimus omnes, atque vberiores, argumentulorum instar reposuimus. Neque minimus in castigando sudor. Mendas offendimus (vt in opere tam trito) plurimas, dum notationum inter scribendum hic compositionem perturbat, ille pro voce, quæ fortè fugerat, finitimam reponit, non illas quidem portentosas, sed tamen in tanto autore non ferendæ. Eas omnes partim conferendis exemplaribus, in quibus incredibile quanta dissensio, partim Tulliani charactêris sagaci coniectura correximus: vt hoc certè possim lectori spondere, nullum his exemplar propius ad archetypum accedere. Quapropter te hortor mi charissime Iacobe, vt hunc pugiunculum semper in manibus gestites, breuem quidem illum, sed non Vulcanijs armis, vt Homericus Achilles, aut Æneas Vergilianus munitior. Nam & fortius est cum vitijs, quam cum viris congredi: &, vt rectissimè scripsit ille, ὅπλον μέγιστον ἐστιν ἡ ἀρετὴ βροτοῖς: *quòd homines nullis armis melius armentur, quàm virtute. Et quanquam à*

In-

Iurisperitorum latissimis campis opimam frugem demetis, tamen hic agellus, licet angustus, si diligenter excolueris, omnia vnus suppeditabit. Hinc efficacis succi herbas legas licebit, quibus per media monstra ad vellus aureum penetres. Neque alibi reperies Homericam illam herbam, quam Moly nominant, repertu difficillimam, contra omnia Circes veneficia præsentissimam antidotum. Hinc vel aureum surculum, qui consilia tua bene fortunet, vel aureum ramū decerpere poteris, quo tutus etiam inferos adeas. Hic fons ille diuinus honestatis in quatuor riuulos se deuidit, qui potus non solùm vocalem, vt Aonius ille, verùm etiam immortalem faciet: cuius vndis, si subinde mentis artus tinxeris, velut Achilles alter ad omnia fortunæ tela impenetrabilis euades. Bene vale. Lutetiæ quarto Calend. Maias. Anno.

1498.

FINIS.

DE OFFICIIS MARCI TVLLII CICERONIS LIBRI TRES.

ITEM, DE AMICITIA: DE Senectute : Paradoxa : & De Somnio Scipionis.

DOCTISSIMORVM VIRORVM ANnotationes, quibus in his locis obscuriores explicantur.

OMNIA, VARIIS ATQVE OPTIMIS quibusque collatis exemplaribus, diligentissimè castigata.

LONDINI,
EX TYPOGRAPHIA
THOMÆ ORWINNI.
1590.

DE

M.T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER PRIMVS AD MARCVM FILIVM.

Argumentum per Eraſmum Roterod.

Ciceronem filium ſuo hortatur exemplo, ne ſimplici cuipiam ſtudio ſeſe addicat, ſed Græca cum Latinis, & orationis virtutes cum Philoſophię ſcientia coniungat. Deinde quò eum reddat attentiorẽ, hanc, quæ de officijs eſt, philoſophiæ partem, duobus potiſſimũ nominibus commendat, vel quòd vſus eius ad omnem vitæ rationem latiſſimè patet, vel quod hæc vna ſit philoſophis omnibus inter ſe cõmunis. Poſtremò, teſtatur ſe in hac diſputatione Stoicos potiſſimùm ſequi, quòd hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, conſtituerint: quum Epicurus voluptate metiens ſummum bonum, atque Ariſto, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officij quoque naturam ſubuerterint.

QVANQVAM *te, Marce, fili, annum iam audientem Cratippum, idq; Athenis, abũdare oportet præceptis, inſtitutiſq; philoſophiæ, propter ſummam & doctoris autoritatem, & vrbis, quorum alter te ſcientia augere poteſt, altera exemplis: tamen vt ipſe ad meam vtilitatẽ ſemper cùm Græcis Latina coniunxi, neque id in Philoſophia ſolùm, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi, cenſeo faciendum, vt par ſis in vtriuſq; orationis facultate. Quã quidem ad*

Triplex argumentum, a nobilitate doctoris & a tempore loci & tẽporis diuturnitate.

rem, nos (vt videmur) magnum attulimus adiumentũ hominibus nostris, vt nũ modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquãtum se arbitrentur adeptos, & ad dicendum, et ad iudicãdum. Quamobrem disces tu quidẽ à principe huius ætatis philosophorum, & disces quãdiu voles: tamdiu autẽ velle debebis, quoad te, quãtũ proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multùm à peripateticis dissidentia (quoniã vtriq; & Socratici, & Platonici esse volumus) te rebus ipsis vtere tuo iudicio: nihil enim impedio. Orationẽ autem Latinam profectò legendis nostris efficies pleniorẽ. Nec verò arroganter hoc de me existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est Oratoris proprium, aptè, distinctè, ornatéq; dicere (quoniã in eo studio ætatem consumpsi) si id mihi assumo, videor id meo iure quodammodo vẽdicare. Quamobrẽ magnopere te hortor, mi Cicero, vt non solùm orationes meas, sed hos etiam de Philosophia libros, qui iam se illis ferè æquârunt, studiosè legas. Vis enim dicendi maior est in illis: sed hoc quoq; colendum est æquabile, et temperatũ orationis genus. * Et ideò, quod nemini video Græcorum adhuc cõtigisse, vt idẽ vtroq; in genere laboraret, sequeretúrq; & illud forense dicendi, & hoc quietum disputãdi genus, nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, vt Theophrasti discipu-

(rus

Dicere oratoris: iudicium rerum Philosophi.

Vtrique, id est, tu, qui Peripateticos sequeris, & ego qui Academicus sum Nam olim qui Peripatetici ijdem & Academici erant.

* Et id quidem nemini Gręd.

Inter Philosophos in vno Demetrio etiam discendi studium, Platoni dicẽdi exercitatio, Demosthenis philosophandi defuit.

lum possis agnoscere. Nos autem quantum in vtróq; profecerimus, aliorũ sit iudicium: vtrumq; certe secuti sumus. Equidem & Platonẽ existimo si (genus id forense dicẽdi tractare voluisset) grauissimè, & copiosissimè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè, splẽdidéq; facere potuisse. Eodémq; modo de Aristotele, & Isocrate iudico, quorum vterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cùm statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, et multa post hac, ab eo exaudiri volui maximè, quod et ætati tuæ esset aptissimum, & autoritati meæ gratissimum. Nã cùm multa sint in philosophia, & grauia, & vtilia, accuratè, copioseq; à philosophis disputata, latissimè patêre videntur ea quæ de officijs tradito ab illis, & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neq; priuatis, neq; forẽsibus, neq; domesticis in rebus: neq; si tecũ agas quid, neq; si cum altero contrahas, vacare officio potest, in eóq; excolendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo, turpitudo. Atq; hæc quidẽ quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officij præceptis tradendis philosophũ se audeat dicere? Sed sunt nõnullæ disciplinæ, quæ positis bonorũ et malorum finibus, officium omne peruertũt. Nã qui summum bonum sic instituit, vt nihil habeat cum virtute coniunctum, idq; suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & nõ

Æmulatio inter Aristotelem philosophum & Isocratem rhetorem.

Commendat officia à persona vtriusque, deinde ab vtilitate & communitate.

1.

Epicureos notat.

2.

interdũ naturæ bonitate vincatur, sit vt neq; amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatẽ. Fortis verò, dolorem summum malũ iudicans, aut temperans, voluptatem summum bonum statuẽs, esse certè nullo modò potest. Quæ quanquam ita sint in promptu, vt res disputatione non egeat, tamen sunt à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neque vlla officij præcepta firma, stabilia, cõiuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iys qui solam, aut ab iys qui maximè honestatem propter se dicant expetẽdam. Itáque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, et Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli iampridem explosa sententia est. Qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectũ reliquissent, vt ad officij inuentionem aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore, et in hac quæstione potissimùm Stoicos, non vt interpretes, sed, vt solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrióque nostro *alias, quãcunque modo. *quantum quoquo modo videbitur, hauriemus.*

In libris de Finibus.

Solam honestatem. Stoicos significat: Qui maximè, Peripateticos.

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re disputatio, debet à definitione proficisci, vt intelligatur, quid sit id, de quo disputetur.

Idem in oratione Lysiæ notauit Socrates in Phædro Platonis.

Quoniam non est simplex officij vocabulum, neque

potest

poterat in genere definiri cõmodè, diuisione explicat, duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorũ sententia duo genera officiorũ: Alterum, quod perfectum vocãt, éstque cum fine boni coniunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit: Alterum mediũ, siue inchoatum, quod per se neque bonum sit, neque malum, sed ad vsum aliquem vitę sumitur: vt recte depositum reddere, perfecti sit officij: depositũ reddere imperfecti, cùm recte nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Diuus autẽ Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundũ consilia fiunt: posterioris, quæ secundum præcepta: vt bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat: erogare in pauperes, ad perfectum.

OMnis de officio duplex est quæstio. Vnum genus est, quod pertinet ad finem bonorũ: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes vsus vitæ confirmari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: Omniáne officia perfecta sint? Nũquid officiũ aliud alio maius sit? & quæ sunt generis eiusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videtur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atq; etiam alia diuisio est officij: nam et medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, Rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα: *hoc autem Commune, quod ἡ καθῆκον vocant. Atque ea sic definiunt, vt rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. Medium autem officiũ id esse dicant,*

* aliàs, κατόρθωμα appellant, Hoc autem commune officium καθῆκον μέσον vocant. Perfectum officium κατόρθωμα, quod in tertio de finibus Cicero tum rectum, tum rectè factum interpretatur: est honestaris actio propter se expetenda.

quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

Tres loci deliberatiui. Honestum, Vtile, ad quę referuntur & illa, magnũ, iucundum, sine periculo. Tertium addit Fab. quem ἀξιωτὸν, id est possibile nominat.

TRiplex igitur est, vt Panætio videtur, consilij capiendi deliberatio. Nam, honestúmne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpe animi in cõtrarias sententias distrahũtur. Tum autem inquirũt, aut consultant ad vitæ cõmoditatem, iucũditatémq; ad facultates rerum: atq; copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, et suos, conducat id, nécne, de quo deliberãt. Quæ deliberatio omnis in rationem vtilitatis cadit. Tertiũ dubitandi genus est, cùm pugnare videtur cũ Honesto id, quod videtur esse vtile. Cùm enim vtilitas ad se rapere, honestas* contrà nõ rapere ad se videtur, fit vt distrahatur deliberando animus, afferátq; ancipitẽ curam cogitandi. Hac diuisione (cum, præterire aliquid, maximũ vitiũ in diuidendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solum, vtrum honestum, an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, vtrum honestius. Itémque duobus propositis vtilibus, vtrum vtilius. Ita, quã ille triplicem putauit esse rationem, in quinq; partes distribui debere reperitur. Primũ igitur est de Honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de Vtili: post de comparatione eorum differendum.

* contrà reuocare ad se.

Comparatio non modò in omnes partes suasoriæ, sed etiam in pleráque iudicialis incidit generis.

Partitio totius quæstionis de officijs.

Ex veteris Academiæ, & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beatè viuere, secundum naturam viuere commemorat, docet, quæ semina nobis natura inseuerit, quæque admi-

nicula addiderit, quibus accedente industria, ac vsu, ad fœlicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studium tuendi sui indidit, id quod iure naturæ est hominum cùm pecudibus commune, vocatúrque κατὰ φύσιν πρῶτα, id est, secũdum naturam primum: consequens est appetitus eorum, quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum, quæ noxia. Verum homini, quoniam non solum è corpore constat sed etiam ex animo, vt totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit, vnde disciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiscuntur.

*PRincipio generi animãtium omni est à natura tributum, vt se, vitam, corpúsq; tueatur, declinétque ea, quæ nocitura videantur, omniáq;, quæcunque ad viuendum sint necessaria, acquirat, & paret, vt pastum, vt latibula, vt alia eiusdem generis. Commune autem animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominẽ, & bèluam, hoc maximè interest, quòd hæc tantum, quantũ sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quodque præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: Homo autem, *quoniã rationis est particeps, consequentia cernit, principia, et causas rerum videt, earúmque progressus, & quasi anteceſſiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adiungit atq; annectit futuras, facilè totius vitæ cursum videt, ad *eúmque regendum præparat res necessarias. Eadémque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad*

* qui

* eámque degendum.

vitæ

vitæ societatem: ingenerátq; inprimis præcipuum quẽdam amorem in eos, qui procreati sunt: impellítq; vt hominũ cœtus celebrari inter se, & sibi obedire velit: ob eásque causas studeat parare ea, quæ suppeditẽt & ad cultum, & ad victũ, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterísq;, quos charos habeat, tuerique debeat. Quæ cura exuscitat etiam animos, & maiores ad rem gerẽdum facit. In primísque hominis est propria, veri inquisitio, atque
3. *inuestigatio. Itaq; cùm sumus necessarijs negotijs, curísque vacui, tum auemus aliquid videre, audire, ac discere, cognitionémque rerum aut occultarum, aut admirabilium * ad beatè viuendum necessariam ducimus, ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerúmq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adiũcta est appetitio quædam principatus, vt nemini parere animus benè à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut vtilitatis causa iustè, et legitimè imperanti, ex quo animi, magnitudo existit, humanarúmq; rerum contemptio. Nec verò illa parua vis naturæ est, rationísque, quod vnum hoc animal sentit quid sit ordo, * quid deceat, in factis, dictísque, quis sit modus. Itaq; eorũ ipsorum, quæ aspectu sentiũtur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, conuenientiam partium sentit. Quã similitudinem natura, ratióque ab oculis ad animum trãsferens, multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in*

*ad bene beatéq; viuen.

*Quid sit quod deceat: in factis dictisque quis modus.

consilijs,

consilijs, factísque conseruandum putat, cauétque, ne quid indecorè, effœminatéue faciat, tum in omnibus & opinionibus, & factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus cõflatur, & efficitur id, quod quærimus, Honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit, quódque verè dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formã quidẽ ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (vt ait Plato) excitaret sapientia.

Ex his honestũ quod est τελος id est, finis: & καλὸν πρᾶγμα, quod est per se laudabile, etiã si nemo lauder. in Socrates in Phædro Platonis.

De quatuor virtutibus, vnde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Iustitia, Fortitudine & Temperantia, ac de materia singularum.

SEd omne quod honestũ est, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri, solertiáque versatur: aut in hominum societate tuenda, tribuendóque suum cuique, & rerum contractarum fide, aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore, aut in omnium, quæ fiũt, quaq; dicuntur ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, atq; implicata sunt, tamẽ ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiã, & prudentiam ponimus, inest indagatio atq; inuentio veri, eiúsque virtutis hoc munus est proprium. Vt enim quisque maximè perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quique acutissimè, & celerrimè

4.

Omnes virtutes vna virtus absoluta iuxta Platonem.

Prudentia in veri perspicientia fita, est fons reliquarum

celerrimè potest & videre, & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic quasi materia, quã tractet, & in qua versetur, subiecta est veritas. Reliquis antẽ tribus virtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parãdas, tuendásq3, quibus actio vitæ cõtinetur, vt & societas hominum, coniunctióque seruetur, & animi excellentia, magnitudóque tum in augendis opibus, vtilitatibúsque & sibi, & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem, & cõstantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non sõlùm mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestàtem, & decus conseruabimus.

Fortitudo in contemptu difficultatũ. Temperantia in æquabili modo rerum omnium. Decorũ, velut vmbra corpus, honestatem cõsequitur.

De prudentia virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quid sequendum.

EX quatuor autẽ locis, in quos honesti naturam, vimq3 diuisimus primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturã attingit humanã. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatẽ, in qua excellere pulchrũ putamus. Labi autẽ, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, et naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: vnum, ne incognita prò cognitis habeamus, hísque temerè assentiamur. Quod vitiũ effugere qui volet (omnes autẽ velle debent) adhibebit ad considerãdas res

& tempus, & diligentiam. Alterum est vitium, quòd quidam nimis magnum studium, multámq; operam, in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdémq; nõ necessarias. Quibus vitijs declinatis, quòd in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæq; ponetur, id iure laudabitur, vt in astrologia C. Sulpitiũ audiuimus, in geometria Sex. Põpeium ipsi cognouimus, multos in dialecticis, plures in iure ciuili, quæ omnes artes in veri inuestigatione versantur, cuius studio à rebus agẽdis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, à qua tamen sæpe fit intermissio, multiq; dantur ad studia reditus. Tũ agitatio mẽtis, quæ nunquam *acquiescit, potest nos in studijs cogitationes, etiam sine opera nostra cõtinere. Omnis autem cogitatio, motúsq; animi, aut in cõsilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad benè, beatéque viuendum, aut in studijs scientiæ, cognitionisq; versatur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

Sulpitius Gallus exercitum Romanum falsa formidine liberauit, lunaris eclipsis rationem edisserens. Liu. lib. 44.

*quiescit.

De Iustitia.

DE tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi cõmunitas cõtinetur. Cuius partes duæ sunt. Iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic coniuncta beneficẽtia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum munus est, vt ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria, 6. iustitia & beneficentia. 7. 8.

iuria. Deinde vt communibus vtatur pro cõmunibus, priuatis vt suis. Sunt autem priuata nulla natura, sed aut veteri occupatione, vt qui quondam in vacua venerunt: aut victoria, vt qui bello potiti sunt, aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, vt ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorũ. Similisq; est priuatarũ possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quæ natura fuerãt communia, quod cuique obtigit, id quisq; teneat. Eo si quis sibi plus appetet, violabit ius humanæ societatis. Sed quoniam (vt præclarè scriptum est à Platone) non nobis solùm nati sumus, ortúsque nostri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici, atq; (vt placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad vsum hominum omnia creari, homines autẽ hominũ caussa esse genitos, vt ipsi inter se aliis alij prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes vtilitates in medium afferre mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem.

9 Apud iurisconsultos res quædam cõmunes singulorũ, quæ-10 dam vniuersitatis, quædam nullius sunt. Vnde dicitur occupatio, qua rem vacuam vsurpamus. Prim. I. Ad architam

11. 12.

Fides iustitiæ fundamentum, ab etymologia.

FUndamentum est autem iustitiæ fides, id est, dictorum, conuentorúmq; constantia, & veritas, ex quo, quanquàm hoc videbitur fortasse cuipiã durius, tamen* audeamus imitari Stoicos, qui studiosè exquirunt vnde verba sint ducta, credamùsq;, quia fiat, quod dictũ est, appellatam fidem.

* alias Fidemur.

Duo

Duo iniustitiæ genera, vt iustitiæ: & vnde oriantur.

*Sed Iniustitiæ duo genera sunt. Vnum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam. Nam qui iniustè impetũ in quempiam facit, aut iræ, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi * manus videtur afferre socio. Qui autem nõ defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ, tam est in vitio, quàm si parentes, aut patriam, aut socios deserat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe à metu proficiscũtur, vt cùm is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne nisi id fecerit ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediũtur nonnulli, vt adipiscantur ea, quæ concupierunt, in quo vitio latissimè patet auaritia. Expetuntur autem diuitiæ cùm ad vsus vitæ necessarios, tum ad perfruẽdas voluptates. In quibus autem maior est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem, vt nuper M. Crassum negabat, vllã satis magnam pecuniam esse ei, qui in repub. princeps vellet esse, * cuius fructib⁹ exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæq; cultus cum elegantia, & copia, quibus rebus effectum est, vt infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda: sed fugienda semper iniuria est. Maximè autem adducũtur plerique, vt eos iustitia capiat oblivio, cùm in imperiorum,*

* manus Violentur videtur.

13. Iniuria ab imprudente, iniuria non est, nisi ipsa vitiosa sit ignorantia Aristot.

14.

* qui suis fructibus.

bonorum, gloriæ cupiditatem incíderent. Quod enim est apud Ennium. Nulla sancta societas, nec fides regni est——id latius patet. Nam quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, vt difficillimum sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modo temeritas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, atq; humana peruertit, propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autẽ in hoc genere molestũ, quod in maximis animis, splendidissimísq; ingenijs plerunq; existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur.

Modo pro admodum nuper.

* Tempestas.

Animi sublimitatem propriè Cæsari tribuit Plinius.

Iniuria alia, alia leuior.

SEd in omni iniustitia permultũ interest, vtrũ perturbatione aliqua animi, quæ pleriq; breuis est, et ad tẽpus, an cõsultò, & cogitatò fiat iniuria. Leuiora sunt enim, quæ repẽtino aliquo motu accidũt, quàm ea, quæ meditata & præparata inferũtur. Ac de inferẽda quidẽ iniuria satis dictũ est.

Maximè, cũ primi motus in nostra non sint potestate.

Causas recensẽt, vnde secundum iniustitiæ genus oriatur.

PRætermittenda autem defensionis, deserendiq; officij, plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias & laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs quibusdam, occupationibúsq; sic impediũtur, vt eos, quos tutare debeãt, desertos esse patiãtur. Itaq; videndum est, ne non satis sit id, quod

apud

apud Platonem est in philosophos dictum: quòd in veri inuestigatione versentur, quódq; ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se dimicant, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse. Nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur non inferenda, ne cui noceant, iniuria, in alterum incidũt. Discendi enim studio impedit, quos tueri debent deserunt. Itaque eos ad Remp. ne accessuros quidem putant, nisi coactos: quibus autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum iustum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Sũt etiam, qui aut studio rei familiaris tuenda, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur iniuriam: qui dum altero iniustitiæ genere vacãt, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. * Quando igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causus vtriusque generis, eáſq; res antè constituimus, quibus iniustitia continetur, facilè quod cuiusq; temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valdè amabimus, iudicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil à se alienũ putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atq; sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quã illa, quæ ceteris, quæ quasi longo interuallo interiecto videmus, aliter de illis, ac de nobis iudicamus.

Hoc Plato in libris de Rep. eleganter ostendit per fabulam, de ijs, qui vincti in specu sedent: id quod Ciceroni non probari, viro politico, & natura sublimi non est mirum. Horat. Dissimulator opis propriæ mihi comodus vni.

* Quoniam.

Ex Heautontimorumeni initio.

C

mus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum. Æquitas enim lucet ipsa per se: dubitatio cogitationem significat iniuriæ.

Prouerbiũ: Quæ dubitas ne feceris.

Docet officia pro circumstantijs variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis, si aut ab vtilitate recedatur, aut minùs vtile præferatur vtiliori: quin interdum præter officium esse nimium inhærere iuris apicibus.

Sed incidũt sæpè tempora, cùm ea, quæ maximè videntur digna esse iusto homine, eóque quẽ virum bonũ dicimus, cõmutantur, fiúntque cõtraria, vt reddere depositum etiámne furioso: facere promissum, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non seruare, sit iustũ. Referri enim decet ad ea, quæ posui in principio, fundamenta iustitiæ: primùm, vt ne cui noceatur: deinde vt communi vtilitati seruiatur: Ea cum tẽpore cõmutantur, cõmutatur officium: & nõ semper est idem. Potest etiam accidere promissum aliquod, & conuentum, vt id effici sit inutile vel ei, cui promißũ sit, vel ei, qui promiserit: Nã si (vt in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto suo non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (vt dicitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs quibus promiseris inutilia: nec si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui promiseris.

Communi, id est, tum eius, qui præstat iustũ, tum illius in quem præstatur Tragicum exemplũ Theseus tria optauerat ab auo Neptuno, vt Minotaurum conficeret, vt sibi ad interpos daretur aditus, vt Hippolitum vlisceretur.

officiũ est, maius anteponi minori: vt si constituerit te cuipiam aduocatum in rem præsentem esse venturũ, atq; interim grauiter ægrotare filius cœperit, nõ sit cõtra officium, nõ facere quod dixerit: magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum quæratur. Iam illis promissis non standũ esse quis nõ videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit? Quæ quidem plaraque iure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Stare promissis, vt manere dictis.

In iudicialibus officijs æquitas spectanda, non verbis inhærendum.

EXistunt etiam sæpè iniuriæ calumnia quadã, & nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud, Summũ ius, summa iniuria; factum est iam tritum sermone prouerbium. Quo in genere etiam in Republica multa peccantur, vt ille, qui, cum* centum triginta dierum essent cum hoste pactæ inducię, noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium inducię. Nec noster quidem probandus, si verũ est, Q. Fabium Labeonem, seu quẽ alium (nihil enim prætereo auditũ habeo) arbitriũ Nolanis, & Neapolitanis de finibus a Senatu datũ, cùm ad locum venissent, cum vtrisque separatim loquutum, vt ne cupidè quid agerent, nec appeterẽt, atque vt regredi, quã progredi mallent. Id cùm* vtrinque fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerãt, terminauit: in medio relictum quod erat, populo Romano adiudicauit.

Ex Heautontimorumeno. 15.

* *triginta.*

Plutarchus, hoc commẽtum Cleomeni Lacedæmonio adscribit in apoph. Q. Labeo.

* *Vtrique.*

Decipere hoc quidem est, non indicare. Quocirca in omni re, fugienda est talis sollertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperit. Est enim vlciscendi et puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit eum, qui lacessierit, iniuria sua pœnitere. vt & ipse nequid tale post hac committat, & cæteri sint ad iniuriam tardiores.

Quod in puniendo iniuria officium.

Hactenus de ciuili iustitia, nunc de bellicis officijs. Facit autem duo belli genera, quorum vtrique communia sunt hæc: vt non nisi iustis de causis suscipiantur: ne inferatur nisi rebus repetitis, nisi solenniter denuntiata: vt rite gerantur, ne sæuiamus suprà modum in victos: humaniùs etiam qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam priuatim præstetur non modò in conuentis solennibus. Propria verò sunt illa, vt cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humaniùs agamus: cum his qui vitam nostram petunt, seueriùs.

At que in Rep. maximè conseruanda sunt iura belli. Nam cùm sint duo genera decertandi: vnum per disceptationem, alterum per vim: cúmque illud proprium sit hominis, hoc belluarũ, cõfugiendum est ad posterius, si vti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, vt sine iniuria in pace viuatur. Parta autẽ victoria, cõseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerũt: vt maiores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos, in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditùs sustulerunt. Nollem Corinthũ: sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè,

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Æmiliano funditus euersæ. Corinthus item in Achaia, à L. Mummio sublata, quòd in Isthmo esset, & ad Bellum mouendum opportuna.

maximè, ne posset aliquando ad bellum faciendū locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam Rempu. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deuiceris, consulendum est: tum ij qui armis positis, ad imperatorum fidē confugient (quamuis murum aries percusserit) recipiendi. In quo tantopere apud nostres iustitia culta est, vt ij, qui ciuitates, aut nationes, deuictas bello in fidem recipissent, earum patroni essent more maiorū. Ac belli quidem æquitas sanctissimè Fetiali populi Romani iure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustū, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum antè sit, et inductum. Pompilius Imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. Cùm autem Pompilio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remānisset, Cato ad Pompilium scripsit, vt si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eū obligaret militiæ sacramento: quia priore amisso iure cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse, eum missum factum esse à Consule, cùm in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, vt caueat,

16. Quod in bellis suscipiendis officium.

Quanta sacramenti militaris religio maioribus. Senis addidit, ne pronepotu huius Vticensem intelligeres, nisi mauis ad absolutam ætatem referre,

caueat, ne prælium ineat. Negãt enim ius esse, qui miles nõ sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiã animaduerto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiã rei mitigãte: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quẽ nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: AVT STATVS DIES CVM HOSTE. Itẽque ADVERSVS HOSTEM ÆTERNA AVCTORITAS. Quid ad hãc mãsuetudinẽ addi potest, cum quicũ bella geras, tã molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius tam effecit vetustas: à peregrino enim iam recessit, & propriè in eo qui ferret arma contrà, remansit. Cùm verò de Imperio decertatur, bellóq; quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est, mitius acerbè geranda sunt. Vt enim cùm ciuiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor: cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cũ altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis cum Cimbris bellum, vt cum inimicis gerebatur, vter esset, non vter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de Imperio dimicabatur, Pœnis fœdifragis, crudelis Annibal, reliqui iustiores Pyrrhi quidẽ de captiuis reddendis illa præclara sententia:

Enniani versus.

Nec mi aurum posco, nec mî pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,

Ferro,

Ferro, non auro vitam cernamus vtriq;: (sors,
Vósne velit, an me regnare hera, quándoue ferat.
Virtute experiamur, & hoc simul accipe dictū:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est:
Dono ducite, dóq; volentibus cum magnis dijs.

Pyrrhus rex ad Pyrrhum Achillis filium genus suum referebat, cui auus fuerat Æacus.

Regalis sanè & digna Æacidarum gente sententia. Atq; etiam si quid singuli temporibus adducti hosti promiserint, est in eo ipso fides conseruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captiuis cõmutandis Romam missus est, iurasset q; se rediturum: primum vt venit, captiuos reddendos in Senatu non censuit: deinde cùm retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidē hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romã adstrictos misit iureiurando se redituros esse, nisi de redimendis ijs, qui capti erant impetrassent: eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, quipeierassent, in arariis reliquerũt. nec minus illum, qui suri siurandi fraude culpam inuenerat. Cùm enim Annibalis permissu exisset è castris, rediit paulò post, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, iureiurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiæ in hostem à maioribus nostris cõstitutum. Cùm à Pyrrho per-*

* genere.

17.

Tantáque aliquos affecerunt ignominia, vt statim mortem sibi consciscerent, autore Liuio. Decad. 2. lib. 3.

fuga Senatui est pollicitus se venenum regi daturum, & eum necaturum Senatus, & C. Fabricius perfugã Pyrrho dedit. Ita ne hosti quidẽ, & potenti, & bellum vltrò inferentis, cum scelere interitum approbauit. Ac de bellicis quidẽ officijs satis dictum est. Meminerimus autem etiam aduersus infimos iustitiam esse seruandam. Est autem infima conditio, & fortuna seruorum, quibus nõ male præcipiunt, qui ita iubent vti, vt mercenarijs ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut Vi, aut Fraude, fiat iniuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: vtrunq; alienissimum ab homine, sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorũ, qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt, vt viri boni esse videãtur. De iustitia satis dictum est.

Officium domini in seruos.

Triplex nocendi genus.

De liberalitate secunda iustitiæ parte, quàm tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimùm spectãda docet Cicero: ne quid demus quod accipienti sit nociturum, néue quod alijs largiamur, ab alijs per iniuriam auferamus. Secundũ, vt pro facultatũ modo liberalitatem exerceamus. Tertium, ne demus quibus nõ oportet. Dandum autem aut virtute cõmendatis, aut ijs qui nos honesta beneuolentia prosequuntur: aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit: aut denique qui benè de nobis meriti, quibus & cum fœnore beneficium remetiendum: Postremò societatis humanæ gradus à summo fonte repetens, inter se cõponit, vt quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed de hac parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

Deincepſ

DEinceps (vt erat propositum) de beneficentia, & de liberalitate dicatur: qua quidem nihil est naturæ hominis accōmodatius: sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit benignitas, & ijs ipsis, quibus benigne videbitur fieri, & cæteris. Deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultates. Tum vt pro dignitate cuique tribuatur, id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referēda sunt omnia. Nā & qui gratificantur cuipiam, quod obsit ille cui prodesse velle videantur, non benefici, neq; liberales, sed perniciosi, atq; assentatores iudicandi sunt. Et qui alijs nocēt, vt in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, vt si ipsi in suam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, & quidē cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiūt alijs, quod alijs largiantur. Hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantum abest ab officio, vt nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, vt ea liberalitate vtamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum trāslatio à iustis dominis ad alienos, nō debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit iustum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas maior esset, quàm facultates: quod qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primū in eo peccant, quod iniuriosi sunt in proximos. Quas enim copias his et suppeditari æquius est, &

Quomodo dandum, quantum, & quibus.

Vt si, pro nisi scientiam? Vt si esset frater.

Tyrannica liberalitas Cæsaris & Syllæ.

relinqui,

relinqui, eas transferunt ad alienos. Ineſt autem in talis* liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & auferendi per iniuriam, vt ad largiendum ſuppetant copiæ. Videre etiam licet pleroſq; non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, vt benefici videantur facere multa: quæ videntur ab oſtentatione magis, quàm à voluntate proficiſci. Talis autem ſimulatio vanitati eſt coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, vt in beneficentia delectus eſſet dignitatis. in quo & mores eius erunt ſpectãdi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & cõmunitas, ac ſocietas vitæ, & ad noſtras vtilitates officia antè collata. quæ vt cõcurrant omnia, optabile eſt: ſin minus, plures cauſæ maioréſque, ponderis plus habebunt.

* alias deliberatione.

Quibus dandum, probis, viris, claris, aliquo vinculo nobis iunctis, benemeritis.

Mores non ad exactam illam ſapientis Stoici rationem ſpectandos, ſed ciuilem virtutis imaginem.

23. QVoniam autem viuitur non cum perfectis hominibus, pleneque ſapientibus, ſed cum iis, in quibus præclarè agitur, ſi ſint ſimulachra virtutis, etiam hoc intelligendum puto, neminem omninò eſſe negligẽdum, in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat. Colendum autem eſſe ita vnumquenque maximè, vt quiſque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus, Modeſtia, Temperantia, ac ipſa, de qua iam multa dicta ſunt, Iuſtitia. Nam fortis animus & magnus in hominenõ perfecto, nec ſapiente feruentior plerunque eſt: illæ

virtutes

virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo considerandæ sit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primùm illud est in officio, vt ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantia iudicemus.

Bene meritis de nobis, quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita, vt non ineunda, sed referenda sit gratia, maior quædam cura adhibenda est. Nullum enim officiũ referenda gratia magis necessariũ est. Quòd si ea quæ acceperis vtẽda, maiore mensura (si modò possis) iubet reddere Hesiodus: quidnã beneficio prouocati facere debemus? An non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia cõferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? Nam cùm duo genera liberalitatis sint, vnum dandi beneficij, alterum reddendi: demus nécne, in nostra potestate est: non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autẽ beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis quo quisq; animo, studio, benevolentia fecerit, põderandum est.

Beneficia cum fœnore remetienda à maiori.

Beneficia potissimum animo dantis metienda.

Multi

Multi enim faciũt multa temeritate quadã, sine iudicio, vel modo in omnes, vel repẽtino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia aquè magna nõ sunt habenda, atque ea, quæ iudicio, cõsideratè, cõstanterq; delata sunt. Sed in collocando beneficio, et in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officij est, vt quisq; maximè opis indigeat, ita ei potissimũ opitulari. Quod contrà fit à pleriſq;: à quo enim plurimũ sperãt, etiãsi ille his non eget, tamẽ ei potissimũ inseruiũt.

Non dandã vt recipias, sed vt prosis amico.

In coniunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate vniuersali omnium mortalium.

OPtimè autem societas hominum, coniunctióq; seruabitur, si vt quisq; erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum cõferetur. Sed quæ natura principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendũ altius videtur. Est enim primũ, quod cernitur in vniuersi generis humani societate. Eius autẽ vinculũ est Ratio, & Oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptãdo, iudicando conciliat inter se homines, coniungitq; naturali quadam societate. Neq; vllare longius abſumus à natura ferarum, in quibus inesse fortitudinẽ sæpè dicimus, vt in equis, in leonibus: iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sũt enim rationis, & orationis expertes. Ac latissimè quidẽ patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est, in qua omnium rerũ, quæ ad communem vsum hominum natura genuit, est

Primi societatis humanæ fontes, ratio, & oratio.

seruanda

seruãda cõmunitas, vt quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hac ita teneantur, vt sit cõstitutũ: è quibus ipsis cætera sic obseruẽtur, vt in Græcorũ proverbio est: AMICORVM ESSE OMNIA COMMVNIA. Omnia autẽ cõmunia hominũ videtur ea, quæ sunt generis eius, quod ab Ennio positum in vnare, transferri in permultas potest.

Homo qui erranti cõmiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipsi lucet, cùm illi accenderit.

Bellissimi Ennij versus. * Comiter.

Vna enim ex re satis præcepit, vt quicquid sine detrimento possit commodari id tribuatur, vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem: pati ab igne ignem capere, si quis velit: consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt ijs vtilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his vtendum est, & semper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo, vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem, NIHILO MINVS IPSI LVCET, vt facultas sit, qua in nostros simus liberales.

Quæ sunt omnibus absque discrimine cõmunicanda.

Ab illa prima 19. communitate ad contractionis societates descendit. 20 Quę cõmunia vniuersitatis.

GRadus autem plures sunt societatis hominum. Vt enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem Gentis, Nationis, Linguæ, qua maximè homines cõiungũtur. Interius etiam est eiusdem esse ciuitatis. Multis enim sunt ciuibus inter se communia. Forum, fana, porticus, viæ, leges, iura,

Cognatio.

ſura, iudicia, ſuffragia, conſuetudines præterea & familiaritates, multaq; cum multis res, rationéſq; cõtracta. Arctior eſt vero colligatio ſocietatis propinquorum. Ab illa enim immenſa ſocietate humani generis in exiguum, anguſtiumq; concluditur. Nam cùm ſit hoc natura commune omnium animantiũ, vt habeant libidinem procreandi, prima ſocietas in ipſo eſt Coniugio: proxima in Liberis, deinde* vna Domus, cui ſunt omnia communia. Id autem eſt principium Vrbis, et quaſi ſeminarium Reip. Sequuntur fratrum coniunctiones, poſt conſobrinorum, ſobrinorúmque: qui cùm vna domo iam capi non poſſint, in alias domos, tanquã in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, et affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Qua propagatio, & ſoboles, origo eſt rerum publicarum. Sanguinis autem coniunctio & beneuolentia deuincit charitate homines. Magnum eſt enim eadem habere monumenta maiorũ, iiſdẽ vti ſacris, ſepulchra habere cõmunia. Sed omnium ſocietatũ nulla præſtãtior eſt, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus ſimiles ſunt familiaritate coniuncti. Illud enim honeſtum (quod ſæpè diximus) etiã ſi in alio cernimus, tamen nos mouet, atq; illi, in quo id ineſſe videtur, amicos facit. Et quanquàm omnis virtus nos ad ſe allicit, facitque vt eos diligamus, in quibus ipſa ineſſe videatur: tamen Iuſtitia & Liberalitas id maximè efficit. Nihil antẽ eſt amabilius, nec copulatius, quàm morum ſimilitudo

* Vnã domus, 21. communia omnia.

Affinitates ex coniugijs.

Amicitia virtute conciliata.

Nihil amabilius virtute

litudo bonorum. In quibus enim eadē ſtudia ſunt, eadem volūtates: in his fit, vt quiſque altero æque delectetur, ac ſeipſo. Efficitúrque id quod Pythagoras vult in amicitia, vt vnus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt, quæ cōficitur ex beneficijs vltrò, citróque datis, acceptiſq;. Quæ mutua, & grata dum ſunt, inter quos ea ſunt, firma deuinciuntur ſocietate. Sed cum omnia ratione, animóque luſtraueris, omniū ſocietatum nulla eſt gratior, nulla charior, quàm ea, quæ cum Rep. eſt vnicuique noſtrum. Chari ſunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: ſed omnes omnium charitates Patria vna complexa eſt: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ei ſit profuturus? Quò eſt deteſtabilior iſtorū immanitas, qui lacerarūt omni ſcelere patriam, & in ea fundituſ delenda occupati & ſunt, & fuerunt. Sed ſi contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum ſit officij, principes ſint Patria & Parentes, quorum beneficijs maximè obligati ſumus: proximi Liberi, totaq; domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud vllum poteſt habere perfugium: deinceps bene cōuenientes propinqui, quibuſcum communis etiam plerunque fortuna eſt. Quamobrem neceſſaria præſidia vitæ debētur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem, victúſque communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdū etiam obiurgationes in amicis vigent maximè. Eſtque ea iucundiſſima amicitia,

Amicitia iuxta Pythagoram æqualitas eſt. Idē dixit amicitiam vnā eſſe animam in corporibus duobus.

Patriæ debemus plurimum. 22.

Oppetere mortem id eſt, vltrò mori. 23. 24.

Conuenientes, pro concordibus.

Quid ſanguine coniunctis, quid amicis potiſſimum debeamus.

tia, quam similitudo morum coniunxit.

Liberalitatis officia non solùm ab his gradibus societatis, sed etiam ab alijs circumstantijs spectari oportere.

*Sed in his omnibus officijs tribuendis videndum erit, quid cuiq; maxime necesse sit, et quid quisque nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Itaq; non eydem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: sunt q; officia, quæ aliis magis quàm aliis debeantur: vt vicinum citius adiuueris in *frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatióq; capienda, vt boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendóq; videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuiq; debeatur, intelligas. Sed vt nec medici, nec imperatores, nec oratores, quauis artis præcepta perceperint, quisquam magna laude dignum sine vsu, & exercitatione consequi possint: sic officij conseruandi præcepta traduntur illa quidem vt faciamus ipsi: sed rei magnitudo vsum quoque exercitationémque desiderat. Atque abijs rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.*

Vicinis quid debeatur.

*alias fructibus.

Quæ reliqui, id est, quantum reliquatur deductis, & deditis quæ oportuit.

Magnanimitatis tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, et animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimũ in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia,

tia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidẽtia, morositas, ira, sæuitia, ambitio: ad læuam, timiditas, ignauia, stupor, & id genus vitia Exercetur autẽ magnanimitas partim in rebus bellicis, magis autem in negotijs vrbanis, denique & priuata in vita: de quibus omnibus variè differit Cicero.

Commendatio fortitudinis.

INtelligendum est autem, cùm proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiúmque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatóque, humanásque res despiciente, factum sit. Itaq; in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim iuuenes, animos geritis muliebres,
Illáq; virgo viri. Et si quid est eiusmodi:
Salmacida spolia sine sanguine, & sudore.

In primis opprobratur pusillanimitas.

Ex Ennio verba imperatoris exẽplo Ciliciæ militum ignauiam increpantis.

Contraq; in laudibus, quæ magno animo, & fortiter, excellentérque gesta sunt, ea nescio quo modo pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus, de Marathone, Salamine, Platais, Thermopylis, Leuctris. Hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cneus, & Publius Scipiones, hinc Marcus Martellus innumerabiléq; alij: maximéque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

In hoc carmine molliciei est exprobratio, quoniam Salmacis fõs pro effœminato dicitur.

Fortitudinem si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

SEd ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si iustitia vacat, pugnátq; non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio

25. *est. Non enim modò id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatẽ repellẽtis. Itaq; probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantẽ pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriã consecutus est, insidijs et malitia laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Nõ solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non vtilitate communi impellitur, audaciæ potius nomẽ habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes,*

26. *& magnanimos, eosdem bonos, & simplices veritatis amicos, minimèq; fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, et magnitudine animi, facillime pertinacia & nimia cupiditas principatus innascitur. Vt enim apud Platonẽ est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincẽdi, sic vt quisq; animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse, vel potius solus esse. Difficile autem est, cùm præstare omnibus cõcupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè ppria. Ex quo fit, vt neq; disceptatione vinci se, nec vllo publico ac legitimo iure patiantur. Existúntq; in Rep. plerúnq; largitores, & factiosi, vt opes quàm maximas cõsequãtur, & sint vi potius superiores, quàm iustitia pa-*

Magnanimitas à iustitia pendet.

Pertinatia elati animi comes.

ri.

res. Sed quod difficilius, hoc præclarius. Nullũ enim est tempus, quod iustitia vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, nõ qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat: principémque se esse mauult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris nõ est habẽdus. Facillimè autem ad res iniustas impellitur, vt quisq; est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus, quòd vix inuenitur, qui laboribus susceptis, periculisque additis nõ quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

Prouerbio Socratis, pulchra quæ difficilia. 29. Qui gloriæ spe pericula 30. suscipit, 31. ambitiosus, non fortis. Lubricus, anceps, & periculosus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potissimùm sita, in contemnendis tum prosperis, tum aduersis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus, & magnus, duabus rebus maximè cernitur: quarum vna in rerum externarum despicientia ponitur, cùm persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum, decorúmq; sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nulliq; neq; homini, neq; perturbationi animi, nec fortunæ succũbere. Altera est res, vt cùm ita sis affectus animo, vt suprà dixi, res geras, magnas illas quidem & maximè vtiles, sed vehementer arduas, plenásque laborũ, & periculorum cùm vitæ, tum aliarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis & amplitudo,*

*aliàs multarum.

tudo, addo etiam vtilitatem, in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellētes animos, & humana contemnentes facit. Id autē ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestū sit, bonum iudices, & omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerisque, & præclara vidētur, parua ducere, eaq; ratione stabili, firmáq; cōtemnere, fortis animi, magníq; ducendū est. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa, & varia in hominum vita, fortunáque versantur, ita ferre, vt nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis: hoc robusti animi est, magnæq; cōstantiæ.

Turpius à voluptate vinci quàm à dolore.

32. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec qui inuictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quāobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas.

Humilis animi mirari diuitias.

Nihil enim est tā angusti animi, támq; parui, quàm amare diuitias. Nihil honestiùs, magnificentiúsq;, quàm pecuniam contemnere, si non habeas: si habeas, ad beneficentiam, liberalitatémq; conferre. Cauendum est etiam gloriæ cupiditas, vt suprà dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse cōtentio. Nec verò Imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacādum autem est omni animi perturbatione, tū cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia, vt tranquillitas adsit,

Æquabilitas animi propria fortitudinis.

&

& securitas, quæ afferat tum constantiam, tũ etiã dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expetentes, à negotijs publicis se remouerunt, ad otiúmq; perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longéq; principes, & quidã homines seueri, & graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt. Vixerúntq; nonnulli in agris delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, vt ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate vterẽtur: cuius propriũ est sic viuere, vt velis. Quare cùm hoc commune sit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeãt: alteri, si contenti sint & suo, & paruo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & facilior & tutior, & minus alijs grauis, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominũ generi, & ad claritatem, amplitudinémq; aptior eorum, qui se ad Reꝯpub. & ad res magnas gerẽdas accommodauerunt. Quapropter & ijs forsitan concedendũ sit Rempu. non capessentibus, qui excellenti ingenio, otio, doctrinéq; sese dediderunt: & ijs, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Repub. recesserunt, cùm eius administrandæ potestatẽ alijs, laudémq; cõcederẽt. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicat ea, quæ plerique admirantur, Imperia, & magistratus, ijs non modo non laudi, verum etiã vi-

Fuga negotiorum.

vt ne, pro ne

Vti Plato.

Vti Scipio.

*rio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est nō probare: sed videntur tum labores, & molestias, tum offensionum, & repulsarum quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrarijs parum sibi constent, voluptatem seuerissimè contemnant, in dolore sint molliores: gloriam negligant, frangantur infamia: atq; ea quidem non satis constāter. Sed iis, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarū, abiecta omni cūctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerēda Respu. est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem Remp. nihil minus, quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificētia, & despicientia adhibēda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi, atq; securitas: siquidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiáq; victuri. Quæ eo faciliora sunt philosophis, quò minus patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minùs multis rebus egent: & quia si quid aduersi eueniat, tam grauiter cadere non possunt. Quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur, *maiórq; cura efficiendi, Rempublicam gerentibus, quàm quietis: quò magis hic & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modò consideret, quàm illa res honesta sit: sed etiam ut habeat*

Non satis constanter, id est. alibi contemnunt, alibi minimè.

*maiorá-que efficienda.

Maiora viribus aggredi temeritatis est: quæ possis, in his tibi diffidere, ignauiæ.

habeat efficiendi facultatem. In quo ipsō considerandum est, ne aut temerè desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Longè fortius esse ciuilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

SEd cùm plerique arbitrentur res bellicas maiores esse quàm vrbanas, minuēda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis ingenijsq; plerúnque contingit: cóque magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus iudicare, multæ res extiterunt vrbanæ maiores, clarioréque quàm bellicæ. Quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius, citetúrque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primùm constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quam illud, iudicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati. Hoc cōsilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruātur. Et Themistocles quidem nihil dixit, in quo ipse Areopagū adiuuerit. At ab illo verum est adiutū esse Themistoclem, est enim belluvs gestum consilio Senatus eius, qui à Solone erat constitutus. Licet eadē de Pausania Lysandróq; dicere: quorū rebus gestis quanquam imperium Lacedæmonijs dilatum

Themistocles, Atheniensium imperator apud Salaminam insulā Xerxē prælio vincit. Solon Salaminius dedit leges maxime salutares.

putatur, tamẽ ne minima quidẽ ex parte Lycurgi legibus, & disciplina conferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas et paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neq; cùm versaremur in Repu. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Aphricanus singularis, & vir, & Imperator, in excidenda Numantia Reipub. profuit, quàm eodẽ tempore P. Nasica priuatus, cùm Tyberium Gracchum interemit: quanquam hæc quidem res nõ solùm ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi, manúq; cõfecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio vrbano sine exercitu. Illud autẽ optimũ est, in quo inuadi solere ab improbis, & inuidis me audio:

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Vt enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus, nónne togæ arma cessêre? Neq; enim in Rep. periculum fuit grauius vnquam, nec maius odiũ. Ita consilijs, diligentiáq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderũt. Quæ res igitur gesta est vnquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas huius gloriæ & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè vir abundãs bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc tribuit, vt diceret, frustra se tertium triumphum deporta-

Lycurgus legum lator, Pausaniæ ac Lysandro ducibus multis victorijs nobilib. antefertur. 33. M. Scaurus eloquentia & iuris scientia commẽdatus: & Q. Catulus in rebus ciuilibus floruerunt.

Marius & Pompeius belli gloria Scipio Æmilianus Numantiã sustulit.

Scipio Nasica Tiberium Gracchum pernicioſas leges ferentẽ priuatus occidit.

Hic est inuidiosus ille versiculus, quo Cicero gloriatus est se in toga Catilinariam coniurationem oppressisse.

deportaturum fuisse, nisi meo in Remp. beneficio, vbi triumpharet, esset habiturus. Sũt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operæ, studijq; ponendum est. Omnino enim illud honestũ, quod ex animo excelso magnificóq; quærimus, animi efficitur non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum est, vt obedire consilio, rationique possit in exequendis negotijs & in labore tolerãdo. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, & cogitatione: in quo non minorem vtilitatem afferunt, qui togati Reipub. præsunt, quàm qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata: vt M. Catonis bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cauendum, ne id bellãdi magis fuga, quàm vtilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, vt nihil aliud nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deijci, vt dicitur, sed præsentis animi vti consilio, nec à ratione discedere: quanquã hoc animi, illud etiam ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquanto antè constituere, quid accidere possit in vtranque partem: & quid agendum sit, cùm quid euenerit, nec committere aliquid vt aliquando

Ter triũphauit Pompeius de Afris, & iterũ de Hispanis, tertiũ de Mithridate.

M. Cato ficoquam triduo secum è Carthagine tulerat, in senatu ostensa persuasit vt tertium bellum Punicũ susciperetur, quo etiam euersa est Carthago, qui cùm in sequenti anno mortuus esset, tamẽ Valuit & sepulti autoritas contra Naficam, ne euerteretur, suadentem.

quando dicendum sit, Non putâram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilióque fidentis. Temerè autem in acie versari, &
35 *manu cum hoste confligere, immane quiddam, &*
Turpe non putaram. Scipionis apophthegma. *belluarũ simile est: sed cùm tempus, necessitásque postulat, decertandum manu est, et mors seruituti, turpitudiníque anteponenda.*

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

Non sæuiendum in victos. Multitudini parcendum. *DE euertendis autem, diripiendísque vrbibus, valde illud considerãdum est, ne quid temerè, ne quid crudeliter fiat, ídque est viri magni, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conseruare, in omni fortuna, recta, atque honesta retinere.*

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

VT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui vrbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperies multos, quibus periculosa, et callida consilia, quietis cogitationibus & splẽdidiora, & maiora videantur. Nunquã omnino periculi fuga committen-
36 *dum est, vt imbelles, timidíque videamur. Sed fu-*
37 Magnanimus non nisi idonea de causa periculà suscipit. *giendũ etiam illud, ne offeramus nos periculis, sine causa: quò nihil potest esse stultius. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leniter ægrotantes leuiter curant: grauioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere cogũtur. Quare in trãquillo tempestatẽ aduersam optare, dementis est: sub-*
Bellissimæ ecphoræ. *uenire autem tempestati quauis ratione, sapiẽtis;*

eóque

eóque magis, si plus adipiscarere explicata boni, quã addubitata mali. Periculosæ autẽ rerũ actiones partim iys sunt, qui eas suscipiũt, partim Reip. ftémq; alij de vita, alij de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad cõmunia, dimicaréq; paratius de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiã profundere pro patria parati essent: ijdẽ gloriæ iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne Rep. quidem postulãte: vt *Callicratides, qui cùm Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multáq; fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cùm consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusſis removendam, nec cum Athenienſibus dimicãdum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios classẽ illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacædemonijs plaga mediocris fuit: illa pestifera, qua cùm Cleombrotus invidiam timens temerè cùm Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerũt. Quanto Qu. Fabius Maximus melius? de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem,
Non ponebat enim rumores ante salutem:
Ergo póstque magísq; viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est, etiam in rebus vrbanis. Sunt enim qui quod sentiũt, etiam si opti-

Quæ res potius periclitandæ. 38. 39.

*Callicratides Lacedemoniorum dux ab officio magnanimi recessit, qui classis, quam priuatæ gloriæ iactura facere maluerit: historia est apud Xenophontem, primo Paralipomenon. Cleombrotus Lacedemonius ab Epaminonda Thebanorũ duce victus magna suorũ clade Fabius cunctator, historia notissima. Fortis est falsam infamiã contemnere.

optimũ sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere.

40. Magnanimitas est publica cõmoda suis anteponere. Magistratus æquus omnibus, & partium studio vacuus. Optimum optimatem dicit. Fortis vt non recusat inuidiã in loco, ita nec temere arcessit.

OMnino qui Reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Vnum, vt vtilitatem ciuium sic tueantur, vt quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, vt totam corpus Reipub. curent, ne dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Vt enim tutela, sic procuratio Reipu. ad vtilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem, atq; discordiam. Ex quo euenit, vt alij populares, alij studiosi optimi cuiusque videantur, pauci vniuersorum. Hinc apud Athenienses magna discordiæ ortæ: in nostra Repub. non solùm seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia: quæ grauis, & fortis ciuis, & in Repub. dignus principatu fugiet, atque oderit, tradétq; se totum Reipub. neque opes, aut potentiam consectabitur: totámq; eam sic tuebitur, vt omnibus cõsulat. Nec vero criminibus falsis in odium, aut inuidiam quẽquam vocabit: omninóq; ita iustitiæ, honestatique adhæresset, vt dum eam conseruet, quemuis grauiter offendat, mortémq; oppetat potius, quàm deserat illa, quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

41. MIserrima est omnino ambitio, honorúmq; cõtẽtio: de qua præclarè apud eundem est Platonem,

tonem, similiter facere eos, qui inter se contenderent, vter potius Remp. administraret, vt sinauta certarent, quis eorum potissimùm gubernaret. Idémq; præcipit, vt eos aduersarios existimemus, qui arma contrà ferant: non eos, qui suo iudicio tueri Remp. velint: qualis fuit inter P. Aphricanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio. 42.

Ciuilis dissẽsio inter P. Scipionem. & Q. Metellum.

Iræ moderari, proprium fortitudinis.

NEc verò audiendi sunt, qui grauiter irascendum inimicis putabunt, idq; magnanimi, & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro viro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis verò populis, & in iuris æquabilitate exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne si irascamur aut intẽpestiuè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatẽ inutilem, et odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, vt adhibeatur Reipub. causa seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest.

Morosus contra officium fortitudinis.

In animaduertendo maximè ab ira temperandum.

*OMnis autem & animaduersio, & castigatio, contumelia vacare debet: neque ad eius, qui *punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reip. vtilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna, quàm culpa sit: & ne ijsdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus, qui accedet ad pœnam, mediocritatẽ illam*

*Punitur, legit Nonius Marcellus & Seruius.

Horatius. Virtus est medium vitiorum vtrinque redactum. Stoici affectibus vacare, Peripatetici moderari sapientem volunt.

illam tenebit, quæ est inter nimium et parum: quæ placet Peripateticis: & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent, vtiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudiãda est: optandúmq; vt ij, qui præsunt Reip. legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur.

Magnanimi est neque secundis rebus insolescere, neque deijci aduersis.

43. ATque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluẽtibus, superbiam, fastidium, arrogantiámque magnopere fugiamus. Nam vt aduersas res, sic secundas immoderatè ferre, leuitatis est. Præclaráque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eadémque frons: vt de Socrate, itémque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem rebus gestis, & gloria superatum à filio: facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: vt rectè præcipere videantur, qui monent, vt quantò superiores sumus, tantò nos summissius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum & familiarem suum solitum ait dicere, sicut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes domitoribus tradere solent, vt his facilioribus possint vti: sic homines secundis rebus effrænatos, sibiq; præfidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, vt perspicerent rerum humanarum

Africani apophthegma.

Præfidere, nimium fidere.

manarum imbecillitatem, varietatémque fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maximè est vtendum consilio amicorum, híque maior etiã quàm antè, tribuenda est autoritas: ijsdémq; temporibus cauẽdum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, vt iure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cùm homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hac quidem hactenus.

Magnanimus assentationes non recipit. 44.

Officia magnanimi in otio honesto.

ILlud enim sic est iudicandũ, maximas geri res, & maximi animi ab ijs, qui Rempublicam regant, quòd eorum administratio latissimè pateat, ad plurimos pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam, seque suarum rerum finibus continerent: aut interiecti inter philosophos, et eos, qui Remp. administrarẽt, delectarentur re sua familiari, non eam quidẽ omni ratione exaggerantes, neq; excludentes ab eius vsu suos: potiúsq; & amicis impertientes, & Reip. si quãdo vsus esset. Quæ primùm bene parata sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso: tum quàm plurimis, modò dignis, se vtilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius, luxuriæq;, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. Hac præscripta seruantem licet magnificè,

Vti Pomponius Atticus. Propria tria ad negotialem vitam, Posteriora ad otiosum pertinent.

magnificè & graviter, animoseq́; viuere, atq; etiã simpliciter, fideliter, vitæq́; hominum amice.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons, Temperantia, quam Aristoteles moderationẽ esse putat cupiditatum, earũ duntaxat, quæ circa gulæ, & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quę oportet, & vt oportet, & quãdo oportet. Huius est caput, vt cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. Indidem oritur illud decorũ, quod quẽadmodum à natura, ac cęteris circumstantijs ducatur, omnéque vitæ officium cohonestet, diuinitus tradit Cicero.

SEquitur vt de vna reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidã ornatus vitæ, temperantia, & modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latinè Decorum potest. Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Huius vis ea est, vt ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum est: et quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari

Decorum honesti comes.

45. *potest. Quidquid enim est quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas.*

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est: & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Diuus Ambrosius generale decorũ accepit, quod ex harmonia, & cõsensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia vniuersitatis: speciale, quod in vna quapiam parte reluceat, potissimum tamen in tẽperantia.

Decorum imprudẽtia.

ITaque nõ sõlùm in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus

perioribus, quid deceat apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter, & agere quod agas consideratè, omníque in re quid sit veri videre, & tueri decet: cõtráq; falli, errare, labi, decipi, tã dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta cõtrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóque magno fit, id dignum viro, & decorũ videtur: quod contrà, id ut turpe, sic indecorũ. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico Decorum: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quã re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc de quo loquimur Decorum, totum illud quidem est cum virtute cõfusum, sed mẽte, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. Nam et generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atq; illud superius sic fere definiri solet: Decorum, id est, quod consentaneum sit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id Decorum esse velint, quod ita naturæ cõsentaneũ sit, ut in eo moderatio, & tẽperantia appareat cũ

Decorum Iustitiæ.

Decorum ab honesta re non separatur.

Liberali, id est, honesta.

specie quadam liberali. Hæc ità intelligi à Philosophis possumus existimare, ex eo decoro, quod Poëtæ sequuntur: de quo, alio loco plura dici solēt. Sed tum seruare illud poëtas dicimus, quod deceat, cùm id, quod quisq; persona dignum est, & fit, & dicitur: Vt si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant: aut,

Natis sepulchrum ipse est parens:

indecorum videretur, quòd eos fuisse iustos accepimus. At Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. Sed poëta quid quēq; deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiáq; animantium reliquarum. Quocirca poëta in magna varietate personarum etiam vitiosis quid conueniat, & quid deceat, videbūt: nobis autem cùm à natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint: cúmque eadem natura doceat non negligere, quēadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur, vt & illud, quod ad omnem honestatē pertinet decorum, quàm latè fusum sit, appareat: & hoc quod spectatur in vno quoque genere virtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodā lepore consentiunt. sic hoc decorum, quod elucet in vita, mouet approbationem eorū, quibuscum viuitur, ordine, & constantia, moderatione dictorum, omnium,

Horatius, Reddere personæ scit conuenientia cuique.

46

Decorum poetarum honestis, ac turpibus cōmune.

Decorum in ordine, constantia & modo situm.

tum, atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homines, & optimi cuiusque, & reliquorum. Nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solùm arrogantis est, sed etiã omnino dissoluti. Est autem quod differat in omni ratione habenda inter iustitiam & verecundiã. Iustitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè vis perspicitur decori. His igitur expositis, quale sit id quod decere dicimus, intellectum puto.

Violamus iniuria offendimus immodestia.

Decorum secundum naturam esse, & cùm in omnibus partibus, tum in temperantia plurimùm valere.

OFficium autem, quod ab eo ducitur, hãc primùm habet viam, quæ deducit ad conuenientiam, cõseruationémq; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus: sequemúrq; et id quod acutum, & perspicax natura est, et id quod ad hominum consociationem accommodatum, & id quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis dedecori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solùm corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probãdi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Prudentia. Iustitia. Fortitudo, Temperantia.

Fontem omnis esse modestiæ, vt appetitus pareat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosius omnium officiorum primarium esse fontem.

ὁρμὴν, quam in libris de Finibus appetitionem vocat vnde oriũtur πάθη, id est, perturbationes.

DUplex est enim vis animorum, atque naturæ, Vna pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc et illuc rapit. Altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum, fugien-

fugiendúmue sit. Ita fit, vt ratio præsit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate, et negligẽtia: nec verò agere quicquam, cuius non possit causam probabilem reddere. Hæc est enim ferè descriptio officij. Efficiendum autem est, vt appetitus rationi obediant, eãque neque præcurrant, nec propter temeritatem, nec propter pigritiã, aut ignauiã deserant. sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis constantia, omníque moderatio. Nã qui appetitus longius euagantur, & tanquam exultantes siue cupiendo, siue fugiẽdo, non satis à ratione retinentur, his sine dubio finem, & modum transeunt. Reliquunt enim, & abiiciunt obedientiam, nec rationi parẽt, cui sunt subiecti lege naturæ, à quibus nõ modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorũ omniũ vultus, voces, stationesq; mutantur. Ex quibus illud intelligitur (vt ad officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandósque, excitandãq; esse animaduersionem & diligentiam, vt ne quid temerè, ac fortuitò, inconsideratè, negligentérq; agamus. Neque enim ita generati à natura sumus, vt ad ludum, & iocum facti esse videamur: sed ad seueritatem potiùs, & ad quædam studia grauiora, atque maiora. Ludo autem & ioco, vti illis quidem licet, sed

Sic in libris de Finibus Cato officiũ, quod ita factum est, vt eius facti probabilis ratio reddi possit.

Indecorum & in corpore à perturbationibus.

Grauitas, Vrbanitas quatenus adhibenda.

sicut

ſicut ſomno, & quietibus cæteris, tum, cùm grauibus, ſeriſque rebus ſatisfecerimus. Ipſum autem genus iocandi non profuſum, nec immodeſtum ſed ingenuum, & facetum eſſe debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, ſed eam quæ ab honeſtatis actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

Licentia non omnis aliena ab honeſtate.

De ſcurrilitate & facetia.

DVplex omnino eſt iocandi genus: Vnum illiberale, petulans, flagitioſum, obſcœnum: Alterũ elegans, vrbanum, ingenioſum, facetum. Quo genere nõ modò Plautus noſter, & Atticorũ antiqua comœdia, ſed etiam Philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt: multáque multorũ facetè dicta, vt ea, quæ à ſene Catone ſunt collecta, quæ vocauit ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui, & illiberalis ioci. Alter eſt, ſi tempore ſit, ac remiſſo animo, homine libero dignus: Alter ne libero quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur verborum obſcœnitas.

Veteris comœdiæ, Plautini, neque non Socratici ſales. Apophthegma, breuis & grauis ſententia.

Et honeſti luſus modum eſſe quendam.

LVdendi etiam eſt quidam modus retinendus, vt ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquã turpitudinem dilabamur. Suppeditant autem & campus noſter, & ſtudia venandi, honeſta exempla ludendi.

Suppeditat ſubminiſtrãt Venatio.

Animi delectatio ab honeſtis ſtudijs petenda: corporis voluptas, quia pecorina ſit, aut planè reijcienda, aut quã parciſſimè adhibenda.

*Sed pertinet ad omnem officij quæstionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisque bestijs antecedat. Illa nihil sentiunt, nisi voluptatem, ad eámq; feruntur impetu: Hominis autem mens discendo alitur: & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit: videndiq; & audiendi delectatio ducitur. Quin etiam si quis est paulò ad voluptates propensior, modò ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidã homines nõre, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamuis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eámque contemni, & reijci oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse eius fruendæ modum. Itaque victus, cultúsque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volemus, quæ sit in natura *excellentia, & dignitas, intelligimus, quàm sit turpe diffluere luxuria, & delicatè, ac molliter viuere, quámq; honestum parcè, continenter, seuerè, sobriè.*

* *alias omni.*

Propensior. Qui propendet, id est, inclinatur.

Voluptas homine indigna.

* *hominis excellentia.*

Animaduerte lector ordinem: primùm ostendit quid decorum secundùm naturam cum pecoribus cõmunem: deinde quid secundùm hominis præstantiam: deinceps quid deceat, vniuscùiusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel iudicio assumptam.

Intelligen-

INtelligendum etiã est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est cõmunis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiáq; eius qua antecellimus bestijs: à qua omne honestũ, decorũq; traditur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur. Altera autem, quæ propriè singulus est attributa. Vt enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itémq; in formis alijs dignitatem inesse, in alijs venustatem) sic et in animis existunt etiã maiores varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos: maior etiã, magísq; de industria in C. Cæsare Lucij filio. At iisdẽ temporibus in M. Scauro, et in Marco Druso adolescente singularis seueritas: in C. Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita tristior. De Græcis autem dulcem & facetum, festiuúmq; sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἰρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus: cõtrà Pythagoram, & Periclem summam autoritatem consecutos sine vlla hilaritate. Callidũ Annibalem ex gente Pœnorũ, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus facilè celare, tacere, dissimulare, insidiare, præripere hostiũ consilia. In quo genere Græci Themistoclẽ Athenienſem, & Pheraum Iasonẽ cæteris anteponunt. In primisque versutum, et callidum factum Solonis, qui quo & tutior vita eius esset, & plus

Varietas ingeniorum à natura.

Simplicitas.

aliquando Reipublicæ prodesset, furere se simulauit. Sunt his alij multum dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendũ putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itémq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum quod velint, consequantur: vt Scyllam, & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum, & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus. Contráq; Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum, fuit. Itémq; in sermonibus aliũ quidẽ videmus, quamuis prapotens sit, efficere vt vnus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itémque & in Q. Mutio *Numantino vidimus. Audiui & ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica. Contráq; patrem eius illum, qui Tyberij Gracchi conatus perditos vindicauit, nullã comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem quidẽ seueriſſimũ Philosophorum: ob eãq; rem ipsam magnum, clarúmque fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morúmque minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tuenda sunt sua cuique, non vitiosa. sed tamen propria, quo facilius Decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, vt contra naturam vniuersam nihil contẽdamus: ea tamen conseruata, propriam naturam sequamur. Vt etiam si sint alia grauiora, atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur. Neq;

Vafri & ad omnia versatiles.

Comitas & affabilitas.

* Mancino.

enim

enim attinet repugnare naturæ, nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: ideo, quia nihil decet inuita (vt aiunt) Minerua, id est, aduersante, & repugnante natura. Omnino si quicquam est decorum, nihil est profecto magis, quã æquabilitas vniuersæ vitæ, tum singularum actionum: quã conseruare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Vt enim sermone eo debemus vti, qui notus est nobis, ne (vt quidam) Græca verba inculcantes, iure optimo irrideamur: sic in actiones, omnémque vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarũ tantam habet vim, vt nonnunquã mortem sibi ipsi consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Aphrica Cæsari tradiderunt? Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerat faciliores: Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura grauitatem, eámq; ipse perpetua constantia roborasset, sempérque in proposito susceptóque consilio permansisset, moriendũ potius, quàm tyrãni vultus aspiciendus fuit. Quã multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cũ & mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem, & iucundum se esse vellet? Domi verò etiam contumelias seruorum, ancillarũque

Non frustra cum natura Pugnãdum. Hora. Tu ni inuita dices faciesue Minerua.

Vt apud Luciltum à Mutio ridetur Albutius Chare Tite.

Cato Vticæ sibi mortem consciuit.

Circe Solis filia. Calypso nympha, quarum hospitio Vlisses aliquandiu vsus est, vt procos vxoris perderit. 47.

que pertulit, vt ad id aliquando, quod cupiebat, peruenirett. At Aiax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quàm illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisq; habeat sui, idq; moderari, nec velle experiri, quàm se aliena deceant. Id enim maximè quẽque decet, quòd est cuiusq; suũ maximè. Suũ igitur quisq; noscat ingenium, acrẽq; se & vitiorũ, et bonorum suorum iudicẽ præbeat: ne scenici plus, quàm nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui voce freti sunt, Epigonos, Medeámque: qui gestu, Menalippam, vel Clytemnestram: semper Rutilius, quem ego memini, Antiopam: non sæpe Æsopus Aiacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, quod non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimùm elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, qua nostri ingenij non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, vt ea si non decorè, at quàm minimè indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, vt bona, quæ nobis data non sunt sequamur, quàm vt vitia fugiamus.

Scenici, histriones è scena.

Epigoni clamosa tragœdia de Thebis captis.

Medea nota.

Decorum ab ijs, quæ nobis fortuna attribuit, quæue nobis iudicio ipsi adsciuimus.

AC duabus ijs personis, quas suprà dixi, tertia adiungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit. Quarta etiam, quam nobismetipsis iudicio

dicio nostra accõmodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eáq; quæ sunt his contraria, in casu sita, tẽporibus gubernantur. Ipsi autem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alij ad Philosophiã, alij ad ius ciuile, alij ad eloquẽtiã applicant, ipsarúmq; virtutũ in alia alius mauult excellere. Quorum verò patres, aut maiores aliqua gloria præstitrunt, eorum plærique in hoc genere laudis studẽt excellere: vt Q. Mutius, P. filius in iure ciuili, Pauli filius Aphricanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patrib. acceperunt, addunt aliquam suam: vt hic idem Aphricanus eloquẽtia cumulauit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus Cononis filius, qui cùm belli laude non inferior fuisset, quàm pater: ad eam laudem, doctrinæ & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum, vt nonnulli omissa imitatione maiorum, suũ quoddam instituẽtum consequãtur: maximéque in eo plerúnque elaborant ij, qui magna sibi proponunt, obscuris orti *maioribus. Hæc igitur omnia, cùm quærimus quæ deceant, complecti animo, & cogitatione debemus.

Quæ quisque studia maxime sequitur.

Timotheus etiam orator Isocratis discipulus. Conõ inclytus dux Athenienſium. Homines noui.

*Parentibus.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

IN primis autem constituendũ est, quos nos, & quales esse velimus, in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescẽtia, *cui inest maxima imbecillitas cõsilij tunc id sibi quisq; genus ætatis degẽdæ cõstituit, quod

*cum

quod maximè adamauit. Itaque antè amplicatur aliquo certo genere cursuq; viuendi, quàm potuit, quod optimum esset, iudicare. Nãque Herculem

* Alias prodicus dicit. Prodici sophisticæ de Hercule fabula perquã festiua refertur apud Xenophontem libro secũdo Memorabiliam.

* Prodicũ dicunt (vt est apud Xenophontem) cum primùm pubescceret (quod tẽpus à natura ad deligendum quam quisque viam viuendi sit ingressurus, datùm est) exijsse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum, multũq; dubitasse, cùm duas cerneret vias, vnam voluptatis, alteram virtutis, vtram ingredi melius esset. Hoc Herculi Iouis satu edito potuit fortasse cõtingere: nobis non* idem, qui imitamur quos cuique visum est, atque ad eorum studia, institutáque impellimur: Plerunque autem parentum præceptis imbuti ad eorum consuetudinem, morémque deducimur. Alij multitudinis iudicio feruntur, quæque maiori parti pulcherrima videtur, ea maximè exoptant. Nõnulli autẽ siue fœlicitate quadã, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud tamen maximè rarum genus est eorũ, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut vtraq; re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem patissimum vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusque naturam consilium est omne reuocandum. Nam cùm in omnibus quæ aguntur ex eo modo* quo quisque natus est (vt suprà dictum est) quid deceat exquirimus: tũ in tota vita constituenda multò est cura maior adhibenda,

* Aliter quàm quisque est natus.

benda, vt constare in vita perpetuitate possimus nobismetipsis, nec in vllo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim Natura habet, Fortuna proximã, vtriusque omnino ratio habẽda est in deligẽdo genere vitæ, sed Naturæ magis: multò enim et firmior est, & constantior: vt Fortuna nonnunquam tanquam ipsa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium* viuendi omne contulerit, is constantiã teneat: id enim maximè decet: nisi fortè se errasse intellexerit in deligẽdo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) faciẽda morum institutorũque mutatio est, Eam mutationẽ, si tempora adiuuabũt, facilius, cõmodiúsque faciemus: sin minus, sensim erit, pedetẽtimque facienda: vt amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis dicere censent sapiẽtes sensim dissuere, quàm repẽtè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, vt id bono cõsilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse maiores: primum illud exceptũ sit, ne vitia sint imitanda: deinde, si natura non feret, vt quædam imitari possint, vt (superioris Aphricani filius, qui hunc* Paulo natum adoptauerat, propter infirmitatem valetudinis nõ tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui) si igitur non poterit fide causas defensitare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere: illa

Perpetuitas, id est, constãtia.

*Vitæ.

Quomodo commutandum vitæ genus.

*Paulo Aemilio.

illa tamẽ præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatẽ, modestiam, temperantiam, quòminus ab eo id, quod deest, requiratur. Optima autem hæreditas à patrib. traditur liberis, omniq; patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerúmq; gestarum: cui dedecori esse, nefas, & vitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliáq; sunt iuuenum, alia seniorum, aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Decorum ab ætate.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Verecundia.

Est igitur adolescentis, maiores natu vereri, ex hísq; deligere optimos, & probatissimos, quorũ consilio, atq; autoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis insciti, senum constituenda et regenda prudentia est. Maximè autem hæc ætas à libidinib. arcenda est exercendáq; in labore patientiáq; & animi, & corporis: vt eorum & in bellicis, & ciuilibus officijs vigeat industria. Atq; etiam cùm relaxare animos, & dare se iucunditati volent, caueant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu interesse velint.

Disciplina.

Industria.

Senectutem quæ deceant maximè.

Exercendus animus. Vt prosint, alijs.

SEnibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Dãda verò opera, vt & amicos & iuuentutẽ, & maximè Remp. consilio, et prudentia quã plurimum adiuuent. Nihil autem magis cauendũ est senectuti,

tuti, quàm ne languori se, desidiæq; dedat. Luxuria verò, cùm omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem libidinum etiã intemperãtia accesserit, duplex malum est, quòd & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Turpis res desidiosa senectus, Luxuriosa turpior, Libidinosa turpissima.

Magistratus personam quæ deceant.

AC ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de priuatorũ, de ciuium, de peregrinorũ officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, deberéq; eius dignitatem & decus sustinere, seruare leges, iura describere, & ea fidei suæ cõmissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure viuere, neq; submissum et abiectum, nec se efferentem, tum in Repub. ea velle, quæ trãquilla, & honesta sint. Talẽ enim & sentire bonũ ciuem, & dicere solemus. Peregrini autem, et incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, miniméque in aliena esse Repub. curiosum. Ita ferè officia reperientur, cùm quæritur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autẽ, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, cõsilióque capiendo seruare constantiam.

Priuatum quid deceat.

Hospites officium.

Decorum à cultu motúque corporis.

SEd quoniam decorũ illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, ídque positum est in tribus rebus, formositate, ordine,

ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, vt probemur iis, quibuscum, & apud quos viuamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res item quasdam, inhonestè vel fieri palàm, vel apertè nominari. *PRincipio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostrã reliquámq; figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu. Quæ autẽ partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ, *atq; formam, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis: ipsiq; necessitati dant operam, vt quàm occultissimè pareant: quarúmq; partium corporis vsus sunt necessarij, eas neque partes, neq; earum vsus suis nominibus appellant: quódque facere turpe non est, modò occultè, id dicere obscœnũ est. Itaq; nec aperta actio rerũ illarum petulentia vacat, nec *orationis obscœnitas.*

*atque turpem, eas.

*oratio obscœnitate.

Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerũt Stoici pænè Cynici, qui reprehendunt, et irridentquòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus: illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis: latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur nõ obscœnè: liberis dare operam,

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obscœnũ, quod factu turpe non esset.

peram, re honestum est, nomine obscœnum. Plura-
que in eam sententiam ab eisdam contra verecun-
diam disputãtur. Nos autem naturam sequamur,
& ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum, au-
riumque approbatione, fugiamus. Status, incessus,
sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus, te-
neant illud decorũ. Quibus in rebus duo sunt ma-
xime fugiẽda, ne quid effœminatum, aut molle, &
ne quid durum, aut rusticũ sit. Nec verò histrio-
nibus, oratoribusq; concedendum est, ut ijs hec ap-
ta sint, nobis dissoluta. Scenicerũ quidem mos tan-
tam habet vetere disciplina verecundiam, ut in
scena sine subligaculo prodeat nemo. Verẽtur enim,
ne si quo casu euenerit, ut corporis partes quedam
aperiantur, aspiciantur non decore. Nostro quidẽ
more cũ parẽtibus pulueres filij, cùm soceris generi
nõ lauantur. Retinẽda est igitur huius generis ve-
recũdia, præsertim natura ipsa magistra, & duce.

Gestus, neque mollis, neque rusticus.

Exemplũ verecundiæ & à scena petitum.

Exemplum Romanæ verecundiæ.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & qua-
tenus utrique colenda: quis item gestus
qui motus decorus.

CVm autem pulchritudinis duo genera sint,
quorum in altero venustas sit, in altero di-
gnitas: venustatẽ muliebrem* dicere de-
bemus, dignitatem virilem. Ergò & à formare-
moueatur omnis viro non dignus ornatus: & huic
simile vitium in gestu, motúque caueatur. Nam
& palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, et histrio-
num mollitiei gestus imperijs non vacant, & in u-

Dignitas virorum. Venustas mulierum, *ducere.

tróque genere qua ſunt recta, & ſimplicia, laudantur. Formæ autem dignitas, coloris bonitate tuenda eſt: color exercitationibus corporis. Adhibenda eſt præterea munditia, non odioſa, neque exquiſita nimis, tantùm qua fugiat agreſtem, & inhumanã negligentiam. Eadem ratio eſt habenda veſtitus: in quo, ſicut in pleriſque rebus, mediocritas optima eſt. Cauẽdum eſt autem, ne aut tarditatibus vtamur in greſſu mollioribus, vt pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur, aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates. Quæ cùm ſunt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. Sed multò etiam magis elaborandum eſt, ne animi motus à natura recedant: quod aſſequemur, ſi cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus: & ſi attentos animos ad decori conſeruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices ſunt: alteri Cogitationis, alteri Appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maximè verſatur, Appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, vt cogitatione ad res quàm optimas vtamur: appetitũ, rationi obedientem præbeamus.

Forma & Veſtitus.

Mundities media inter elegantiam vitioſam, & agreſtem negligẽtiam.

Incеſſus moderatus.

Pomparum in quibus ſacra & ſimulacra lentiſſimo inceſſu circumferũrur.

Horatius, Sæpe veluti qui currebat fugiẽs hoſtem, perſæpe velut qui Iunoni ſacra ferret.

Cogitatio.

Appetitus.

Duplex orationis genus, rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis eſt, eáque duplex, altera contentionis, altera ſermonis: Contẽtio diſceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum,

cionum, senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, sequatur etiam conuiuia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoq; esse. Sed discentium studijs inueniuntur magistri: huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. Quanquam quæ verborum, sententiarumq; præcepta sunt, eadem, ad sermonem pertinebunt. Sed cùm orationis iudicem vocem habeamus, in voce autẽ duo sequamur, vt clara sit, vt suauis: vtrumq; omnino à natura petendum est: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio præsè loquentium, & leniter, quod fuit in Catulis, vt eos exquisito iudicio putares vti literarum: quãquam erant literati sed & alij. Hi autem optimè vti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis, literæ neque expressæ, neq; oppressæ, ne aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minus facetæ: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale verò, & facetijs Cæsar, Catuli patris frater vicit omnes, vt in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re quid deceat, exquirimus.

Ea nemo docet, quæ nulli cupiunt discere.

Sermo purus & cum dignitate.

Pronuntiatio cuiusmodi.

Catuli, pater & filius de quibus in Bruto.

Putidum id est, odiosa & affectatum.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sit igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellũt) lenis, minimèq; pertinax: insit in eo le-

Ne acerbus, ne pertinax, ne insultus, ne immodicus sit rebus accó modus, ne obtrectatorius.

pos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cùm reliquis in rebus, tũ in sermone communi, vicissitudine nonnunquam vtendum putet. Ac videat inprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, seueritatem adhibeat: si iocosis, lepórem. Inprimis prouideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet euenire, cum studiosè de absentibus detrahendi causa, aut perridiculè, aut seuerè, aut maledicè, contumelioséque dicitur. Habentur autem plerúnq; sermones, aut de domesticis negotijs, aut de Repub. aut de artium studijs, et doctrina. Danda igitur opera est, vt etiam si aberrare

Vt honestis de rebus.

Ne vagus, & inequalis.

ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed vtcunque aderunt res (neque enim omnes: iisdem rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animaduertendũ est etiam quatenus sermo delectationem habeat, & vt incipiẽdi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. Maximéque curãdum est, vt eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ, in quibus vtendum est fortasse & vocis contentione maiore, & verborum grauitate acriore.

Ne concitatior.

Ne contumeliosus in amicos.

Obiurgatio quatenus adhibenda.

48

*Id agendum etiam est, vt ne ea facere videamur irati: sed vt ad vrendum, & *secãdum, sic ad hoc genus castigandi rarè inuiti q; veniamus: nec vnquam, nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cũ qua nihil rectè fieri, nihil considerate potest. Magna autẽ parte clementi castigatione licet vti, grauitate tamẽ adiuncta, vt & seueritas adhibeatur, & cõtumelia repellatur. Atq; etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Relictum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ijs, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.*

* *secundum medicos sic nos ad hoc.*

Ne tũ quidẽ referendum maledictum, cùm malè audierimus.

Indecora iactãtia Thrasonica.

In ædificijs extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, dicendum est etiam qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est vsus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamẽ adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Octauio (qui primus ex illa familia cõsul factus est,) honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in palatio & plenam dignitatis domum: quæ cũ vulgo viseretur, suffragata domino nouo homini

homini ad Consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit aedibus. Itaq; ille in suam domum Consulatum primus attulit. Huic summi & clarissimi viri filius in domum multiplicatam non repulsam solùm retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, nõ ex domo dignitas tota quaerenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et vt in cæteris habenda ratio non sui solùm, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominũ cuiusque generis multitudo, adhibenda est quædam laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo: & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim cùm à prætereũtibus dicitur: O domus antiqua, heu quàm dispari dominaris domino! Quod idem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas, quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: vt L. Lucullí summi viri virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiã imitati sunt? Quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatémque reuocandus: eadémque mediocritas ad omnem vsum, cultúmque vitæ referenda est. Sed hæc hactenus.*

49. Ignominia, quòd à consulatu repulsus: calamitatem, quòd repetundarũ reus.

50. Domus optimatis, neque angusta, neque vasta.

51. Ex poëta quopiam sumptus versículus videtur. Antiquam autem nobilem dixit & angustam.

25.

* *ad communem vsum.*

Tria

Tria omnia in vita seruanda.

*IN omni autem actione suscipienda tria sunt tenenda. Primum vt appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius. Deinde, vt animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus, vt néue maior, néue minor cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertium est, vt caueamus, vt ea quæ pertinent ad *liberalitatem, specie & dignitate moderãda sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere de quo antè diximus, nec progredi longiùs. Horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.*

Vt consilio non cupiditate suscipiatur.

**liberalem speciem, & dignitate, moderata sint.*

Decorum à loco, ac tempore.

DE inceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: Hac autem scientia continetur ea, quàm Græci εὐταξίαν *nominant, non hac quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est* εὐταξία, *in qua intelligitur ordinis conseruatio. Itaq; vt eandem nos modestia appellemus, sic definitur à Stoicis, vt modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaq; videtur eadẽ vis ordinis, & collocationis fore. Nã & ordinem sic definiunt, compositionem rerũ aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum Græcè* εὐκαιρία, *Latinè appellatur Occasio. Sic fit, vt modestia hæc,*

εὐταξία, quæ eadem modestia, quid sit.

εὐκαιρία quæ Latine opportunitas, quid sit

καιρὸς occasio

καίριος opportunus

ἀκαίρως importune.

quam interpretamur, ita vt dixi, scientia sit opportunitatis idonearum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem Prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de Moderatione, & Temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus iamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum viuimus, nunc dicenda sunt.

Quid quo loco, ac tempore deceat, dedecetque.

TAlis est igitur ordo actionum adhibendus, vt quemadmodum in oratione cõstanti, sic in vita sint omnia apta inter se, & conuenientia. Turpe est enim, valdéque vitiosum, in re seuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cùm haberet collegam in prætura Sophoclem poëtam, híq; de communi officio conuenissent: & casu formosus puer præteriret, dixisséque Sophocles, O puerum pulchrùm Pericle: ait, At enim prætorem Sophocle decet non solùm manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atq; hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, iustà reprehensione caruisset. Tanta vis est & loci, & temporis, vt si quis cùm causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus videatur, inscitia temporis. Sed ea,

Indecorum aut in re seria nugari, aut re iocosa serium esse.

Athletæ, qui virtutis exercendæ gratia certant.

ea, quæ multum ab humanitate discrepant, vt si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna peruersitas, facilè apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parua videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab ijs est diligentius etiam declinandum: vt in fidibus, aut in tibijs, quamuis paulùm discrepēt, tamen id à sciente animaduerti solet. Sic viuendum est in vita, ne fortè quid discrepet: vel multò etiam magis quò maior, & melior actionū, quàm sonorum concentus est. Itaque vt in fidibus musicorum aures vel minima sentiūt: sic nos (si acres, ac diligentes iudices esse volumus, animaduersoresq; vitiorū) magna sæpe intelligemus ex paruis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus facilè iudicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio, naturáq; discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodq; eorum sit, ex alijs iudicare: vt si quid dedeceat in alijs, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, vt magis in alijs cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaque facilimè corriguntur in dicendo, quorum vitia imitantur emendandi causa magistri. Neq; verò alienum est ad ea eligēda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam vsu peritos, & quid his de vnoquoq; officij genere placeat

Harmonia vt in fidibus, ita & in vita. Ne minimis quidem in 54. rebus oportet à loco, ac tempore dissentire.

Vitia quorū pro, ij quorum vita.

ceat exquirere. Maior enim pars eò ferè deferri ſolet, quò à natura ipſa deducitur. In quibus videndum eſt non modò quid quiſque loquatur, ſed etiam quid quiſque ſentiat, atque etiam qua de cauſa quiſque ſentiat. Vt enim pictores, & ij, qui ſigna fabricãtur, & verò etiam poëtæ, ſuum quiſque opus à vulgo conſiderari vult, vt ſi quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur: hiq; & ſecum, & cum alijs, quid in eo peccatum ſit exquirunt: ſic aliorum iudicio permulta nobis & faciẽda, & non facienda, & *imitanda, & corrigenda ſunt. Quæ verò more aguntur, & inſtitutis ciuilibus, de ijs nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa præcepta ſunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, vt ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem, conſuetudinémque ciuilem fecerint, locutiue ſint, idem ſibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum verò ratio tota eſt eijcienda. Eſt enim inimica verecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autẽ, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis atq; magnis eſt, bene de Republica ſentientes, ac benemeritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos obſeruare, & colere debemus: tribuere etiam multũ ſenectuti. Cedere ijs, qui magiſtratum habebunt: habere delectum ciuis, & peregrini: in ipſo quoque peregrino priuatim ne an publicè venerit. Ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem totius generis

Id de Apelle refert, Plinius, & de Marone item literis proditũ *mutanda.

Socrates reus factus, quod Atheniẽſiũ inſtituta cõtemneret. Hor. Omnis Ariſtippum decuit color. Cynicorum inſtitutum, quoniam aphorret ab humana verecundia, reijciendum. Quid ergo quanque perſonam deceat.

neris hominum concilitationem, & consociationem colere, tueri, seruare debemus.

Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui contrà liberales.

*IAm de artificijs, & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primùm improbantur ij quæstus, qui in odia hominũ incurrunt: vt portitorum, *vt fœneratorum. Illiberales autem, & sordidi quæstus mercenariorũ, omniúmque quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces autoramẽtũ seruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendãt. Nihill enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate. Opificésq; omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere *officina: miniméque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, vt ait Terentius. Adde his, si placet, vnguentarios, saltatores, totúmq; ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris vtilitas quæritur, vt medicina, vt architectura, vt doctrina rerum honestarum, hæ sunt ijs quorum ordini conueniunt, honesta. Mercatura autẽ, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna, & copiosa, multa vndiq; apportans, multíque sine vanitate impertiens, nõ est admodum vituperanda. Atq; etiam si satiata quæstu vel contenta potius*

* & Autoramentum, præmium, aut obligatio.

Circitores.

* opificina

Ex Eunuco.

Artes honestæ.

Medicus fidelis.

Architectus

Studia.

Mercatura copiosa, citra vanitatem.

Ex alto, id est, è mari.

tius, vt sæpè ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros, possessionésq; contulerit, videtur iure optimo posse laudari. Omniũ autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est Agricultura melius, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Laus Agriculturæ.

Ex duobus honestis vtrum honestius.

SEd ab ijs partibus, quæ sunt Honestatis, quẽadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis vtrum honestius. Qui locus à Panætio est prætermissus. Nam cùm omnis honestas manat à partibus quatuor, quarum vna sit Cognitionis, altera Cõmunitatis, tertia Magnanimitatis, quarta Moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. Placet ergo aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione duc intur. Idq; hoc argumento cõfirmari potest: quòd si cõtigerit ea vita sapienti, vt omnium rerum affluentibus copijs ditetur: quamuis omnia, quæ cognitione digna sint, summo otio secum ipse consideret, & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, vt hominẽ videre non possit, excedat è vita. Princeps q; omnium virtutum est illa Sapientia, quàm σοφίαν Græci vocant. Prudentiam enim, quam Græci

55

Iustitiæ officia potiora officijs prudentiæ.

Sapientia rerum intelligibilium.

Prudentia rerum agendarum.

opinor dicunt, aliam quanquam intelligimus, quæ est rerũ expetendarum, fugiendarúmque scientia. Illa autem Sapientia (quam principem dixi) rerum est diuinarum, atq; humanarum scientia, in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas inter ipsos. Ea si maxima est (vt est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatióq; naturæ manca quodam modo, atq; inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuẽdis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisq; re ipsa ostẽdit, & iudicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendáq; rerum natura, vt si ei tractanti, contemplantíque res cognitione dignissimas, subitò sit illatum periculum, discriménq; patriæ, cui subuenire, opitularíq; possit, non illa omnia relinquat, atq; abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mũdi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idẽ in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studijs officijsque scientiæ præponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad hominum vtilitatem, quæ nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorũ studia, vitáque omnis in rerũ cognitione versata est, tamen ab augendis hominum vtilitatibus, & commodis non recesserunt. Nam erudierunt multos, quò meliores ciues, vtiliorésq;

Antiquius, id est charius.

Epaminóndas dux Thebanus à Lysia Tarentino Phylosopho Pythagoræo Philosophiæ præceptis institutus, Dyõ Syracusanus à Platone.

utiliorésq; in rebus suis publicis essẽt: vt Thebanũ Epaminondam Lysias Pythagoræus, Syracusium Dionem Plato, multíque multos. Nósq; ipsi quicquid ad Rempub. attulimus (si modò aliquid attulimus) à doctoribus atque doctrina instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solum viui, atq; præsentes studiosos dicẽdi eruditũt, atq; docent: sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarũ assequũtur. Nec enim locus vllus prætermissus est ab ys, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinã Reipub. pertineret: vt otium suum ad nostrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipsi doctrinæ, studijs, & sapientiæ dediti, ad hominum vtilitatem suam prudentiam, intelligẽtiámq; potissimùm conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiosè (modò prudẽter) melius est, quàm vel acutissimè sine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. Atq; vt apũ exanimanon fingendorum fauorum causa congregantur. sed cùm congregabilia natura sint, fingunt fauos: sic homines, ac multò etiam magis, natura congregati, adhibẽt agendi, cogitandique solertiã. Itaque nisi ea virtus, qua constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem, sóluaga cognitio, & ieiuna videatur. Sítémq; magnitudo animi remota comitate, cõiunctioneq; humana, feritas sit quadam, & immanitas. Ita fit, vt vincat cogitationis studium

Eloquentia ad communitatis commoda vtilior, quàm contemplatio.

Communitatem magis ac prius secũdum naturã hominis esse, quàm cognoscendi cupiditatem: ideo enim discimus vt societatem adiuuemus: non ideo cõiungemur, vt cognoscamus. 56. idque acutissima metaphora docet:

*congregãdíq;

dium cõsociatio hominum, atque cõmunitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatem vitæ, quòd ea quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatẽ. Quòd si omnia nobis, quæ ad victum, cultúmque pertinent, quasi virgula diuina (vt aiunt) suppeditarentur, tum optimo quisque ingenio, negotijs omnibus omissis, totum se in cognitione, & scientia collocaret. Non est ita. Nam & solitudinem fugeret, & socium studij quæreret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur.

Virgula diuina, id est, citra nostram operam: prouerbiale.

Iustitiáne, an temperantia potior.

ILlud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est vt a natura, sit etiã Moderationi, Modestiæ, semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, quædam partim ita flagitiosa, vt ea ne conseruanda quidem patriæ causa sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, vt dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam Reipub. causa: ne Respub. quidem pro se suscipi volet. Sed hæc commodiùs se res habet, quòd non potest accidere tempus, vt intersit Reipub. quicquam illorum fa-

Ne iustum quidem, quod non idem decorum. Ex ipsis iustitiæ officijs aliud alio honestius.

cere

cere ſapientem. Quare, hoc quidem effectum ſit in officijs deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. Etenim Cognitionem, Prudentiámque ſequetur Conſiderata actio. Ita fit, vt conſideratè agere pluris ſit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus eſt enim locus ipſe, vt non ſit difficile in exquirendo officio, quid cuique ſit præponendum, videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum, ex quibus quid cuique præſtet intelligi poſſit: vt prima dijs immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter diſputatis intelligi poteſt, non ſolùm id homines ſolere dubitare, Honeſtúmne, an Turpe ſit: ſed etiam duobus propoſitis honeſtis, vtrum honeſtius. Hic locus à Panætio eſt (vt ſuprà dixi) prætermiſſus. Sed iam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum. Dij, primus Patria, 2 parentes, 3. Pupilli, nobis crediti. 4. Clientes. 5. Hoſpites, 6. Cognati, 7. Affines. 8. De his apud Gellium lib. 5. ca. 13.

M. T.

M.T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER SECVNDVS.

Argumentum per Des. Eraſ. Roterod.

Superiore libro duas propoſitæ initio diuiſionis partes abſoluit, quid honeſtum, quid contrà: & in honeſtis, vtrũ honeſtius. In hoc de alteris duabus promittit, quid vtile, quid inutile: tum inter vtilia vtrũ vtilius, aut quid vtiliſſimum. Deinde inconſtantiæ reprehenſionem deprecatur, quod à ciuili vita, quàm ſæpe prætulerit, nunc ad otium ſtudiorum ſe conuertit: tum cur ad philoſophiam potiùs, quàm aliud ſtudiorũ genus. Poſtremò, cur Academicus de officijs præcipiat, rationem reddit.

QVEMADMODVM *officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. Sequitur vt hæc officiorũ genera proſequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus vtuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid vtile, quid inutile: tum ex vtilibus quid vtilius, aut quid maximè vtile. De quibus dicere aggrediar, ſi pauca prius de inſtituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquàm enim libri noſtri cõplures non modò ad legendi: ſed etiam ad ſcribẽdi ſtudium exercitauerũt: tamẽ interdum vereor, ne*

1. 2. 3. 4.

Benenomẽ: quod erat apud politicos viros inuidiosum: nam res ipsa bono viro non potest non probari. Cæsaris tyrannidem notat. Socios Catonem & Milonem.

quibusdam bonis viris philosophia nomẽ sit inuisum, mirentúrque in ea tantum me operæ, & temporis ponere. Ego autem quandiu Respub. per eos gerebatur, quibus se ipsa cõmisserat, omnes meas curas, cogitationésq; in eam conferebam. Cùm autem dominatu vnius omnia tenerentur, neq; esset vsquam consilio, aut autoritati locus, socios denique tuendæ Reipub. summos viros amisissem: nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi his restitissem: nec rursum indignis homine docto voluptatibus. Atque vtinam Respub. stetisset, quo cœperat statu, nec in homines non tam cõmutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidisset: primùm enim, vt stante Republica facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, vt sæpe fecimus. Cùm autẽ Respublica (in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat) nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ. Nihil autẽ agere cùm animus non posset, in iis studijs ab initio versatus ætatis, existimaui honestissimè molestias deponi posse, si me ad Philosophiam retulissem. Cui tùm multum adolescens discendi causa temporis tribuissem, postea quàm honoribus inseruire cœpi, méque totũ Reip. tradidi, tantùm erat Philosophiæ loci, quantũ superfuerat amicorum, & Reipub. temporis. Id autem omne consumebatur in legẽdo: scribendi otiũ

In agendo, id est, in dicendo.

Forenses in iudicijs, senatoriæ in consultationibus 6. 7.

Succisiuæ operæ Studijs datę. 8.

non

non erat. Maximis igitur in malis hoc tantũ bonis assequuti videmur, vt ea literis mandaremus, quæ nec satis erant notæ nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim per Deos optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc qui expetunt igitur, philosophi nominãtur: nec quicquã aliud est Philosophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est (vt à veteribus philosophis definitum est) rerum diuinarum, & humanarum, causarúmque, quibus hæ res continentur, scientia: cuius studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nã siue oblectatio quæritur animi, requiésq; curarũ, quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & valeat ad bene, beatéque viuendum? siue ratio constãtiæ, virtutisque quæritur: aut hæc ars est, aut nullo omnino per quam eas assequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parũ considerate loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, vbi ea quæretur, cùm ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc cùm ad Philosophiã cohortamur, accuratiùs solent disputari: quod alio quodam libro fecimus. Hoc autẽ tempore tantum nobis declarandũ fuit, cur orbati Reipub. muneribus, ad hoc nos studiũ potissimùm contulissemus. Occurritur autem nobis,

Laus Philosophiæ.

Duobus nomibus philosophiã commendat: primũ quod vitam tranquillã iucundámque reddit: deinde, quod per hanc vnam nobis tota in vita constamus.

In Hortensio quã desideratur, neque solus Occurritur, aut in cõgressu, aut resistitur, & repugnatur: nam id quoque significat occurro.

Quoniã Academicum morem multis locis probauit.

Correctio.

bis, & quidem à doctis, & eruditis quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui cùm percipi nihil posse dicamus: tamen & alijs de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tẽpore præcepta officij persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ij, quorũ vagetur animus errore, nec habeat vnquam, quid sequatur. Quæ enim ista esset mens, vel quæ vita potius, non solùm disputandi, sed etiam viuendi ratione sublata? Nos autẽ vt cæteri qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur sequi? quæ cõtrà, improbare? atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimùm? Cõtrà autem omnia disputantur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi ex vtraque parte causarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, vt arbitror, diligenter. Tibi autẽ mi Cicero, quãquam in antiquissima, nobilissimáque philosophia Cratippo autore versaris, ijs similimo, qui ista præclara pepereũt: tamẽ hæc nostra finitima vestris ignota esse nolui. Sed iam ad instituta peragamus.

Scimus nihil, opinamur quæ verisimilia.

11 Id quod erat Pyrrhoniorũ omni de re ambigentiũ.

12 Efficax refutandi genus, cùm argumentum veluti telum in aduersarium retorquetur: non erat tibi

13 disserendum, quoniam negas quicquã percipi, imò ob istud ipsum omni de re disserendum, vt probabile certè eluceat.

Finitima, quòd antè ab illis nõ multùm diffidentia dixit.

Vtilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate vndecunque parta; sed etiam, quæ cum honesto sit coniuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

Quinque

*Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarũ duæ ad decus, honestatémq; pertinent: duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, ipsum est quod Vtile appellatur. In quo verbo lapsa cõsuetudo deflexit de via, sensimq; eò deducta est, vt Honestatem ab utilitate secernens, constitueret honestum esse aliquid, quod vtile non esset: & vtile, quod non honestum: qua nulla pernicies maior hominum vitæ potuit afferri. Summaquidẽ autoritate Philosophi, seuerè sanè, atq; honestè, hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt. Quicquid enim iustum sit, id vtile etiam esse censent. Itémq; quod honestum, *id esse iustũ. Ex quo efficitur, vt quicquid honestum sit, idem sit vtile. Quod qui parum perspiciunt, hi sæpè versutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam sapientiam iudicant. Quorũ error eripiendus est, omnisq; opinio ad eam speciem traducenda, vt honestis consilijs, iustisq; factis, non fraude & malitia se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.* 14 15

Confusa, id est, inseparabilia re.

Cogitatione, id est, ratione distinguunt.

*idem

Quæ quaque ex re commoda, aut incommoda capiantur, quæ Græci euchrestemata, & dyschrestemata nominant. Colligítque quicquid est ferè in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

QVæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata, vt aurum, argentum, vt ea quæ gignuntur è terra, & alia eiusdem generis: partim * animata, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione vtentia. Expertes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarũ opera efficitur aliquid ad hominum vsum, atque vitam. Ratione autem vtentium duo genera ponuntur: vnũ Deorum, alterum Hominum. Deos placatos pietas efficiet, & sanctitas: Proximè autem, & secundum deos, Homines hominibus maximè vtiles esse possunt. Eorúmq; item rerũ quæ nocent, & obsint, eadè diuisio est. Sed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimùm obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessisset: nec his sine hominum administratione vteremur. Neque enim valetudinis curatio, neq; nauigatio, neq; agricultura, neq; frugũ fructuúmq; reliquorũ perceptio, & conseruatio sine opera hominum vlla esse potuisset. Iam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum quibus egeremus, inuectio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eadémq; ratione nec lapides è terra excuderentur ad vsum nostrum necessary: nec ferrum, aurum, as, argentum effoderentur penitus abdita,

* animalia.

Dij semper benefici pijs. Homines ab homine plurimum vel commodi, vel incommodi.

Artes ad vsũ vitæ excogitatæ.

Quæ vero quisque in vita inuenerit, refert. Plin. lib. 7. cap. 19.

Commutatio mercium.

abdita, sine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestia sedarentur, vnde aut initio generi humano dari potuissent, aut post eà subuenire, si aut vi tẽpestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerũ auxilia petere dediciſſet? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles appositas fluctibus, portus manu factos, quæ *vnde sine hominum opera habere possemus? ex quibus omnibus, multisq; alijs perspicuum est, qui fructus, quáq; vtilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuisse. Quid enim ex bestijs fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? Nam & qui principes inueniẽdi fuerunt, quem ex quáq; bellua vsum habere possemus, homines certè fuerunt. Nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere *eas, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea, quæ nocent, interficiuntur: & quæ vsui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim agris subueniſſet? quæ esset oblectatio valentium? qui victus, aut cultus, nisi tam multa nobis artes *ministrarentur, quibus rebus exculta hominum vita tantùm destitit à victu & cultu bestiarum? Vrbes verò, sine hominum cœtu

Fontes canalibus ducti.
Riuis deriuata flumina.
Portus factitij.
*quæ non sine.
E mutis quæ commoditates. 16.
Pastoria.
* equos.
Venatio.
Medicina.
* ministrarent.
Destitit, id est, distare cœpit, aut distat legarur, vt est in nonnullis exemplaribus.

Politica.

non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges, morésque constitui, tum iuris aqua descriptio, certáq; viuẽdi disciplina, per quas benè beatéq; viuitur. Quas res & mansuetudo animorum consecuta, & verecundia est: effectúmq; est vt esset vita munitior, atq; vt dando, & accipiendo, permutandísq; facultatibus, & cõmodis nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quàm necesse est. Quis enim est cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur? neminem neq; ducẽ bello, nec principẽ domi magnas res, & salutares sine hominum studijs gerere potuisse. Commemorátur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, & Alexander: quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Vtitur in re non dubia, testibus non necessarijs. Atq; vt magnas vtilitates adipiscimur cõspiratione hominum, atque consensu, sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Diæarchi liber de Interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluuionis, pestilentiæ, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarũ impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde cõparat, quantò plures deleti sunt homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & prosint, & obsint:

Themistocles, Pericles, Duces Atheniẽses.

Cyrus Persarum tyranus. 17.

Agesilaus Lacedæmoniorum dux

Alexander Macedonum rex. 18.

Fatales casus.

Eluuiones ab inundantibus aquis.

Pestilentiæ à cœlo corrupto.

Vastitates á fuga incolarum.

proprium

proprium hoc statu esse Virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad vsus suos adiungere. Itaq; quæ in rebus inanimis, quæq; in vsu, & tractatione belluarum fiunt vtiliter ad hominũ vitã artibus ea tribuuntur aperòsis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta, & parata virorum præstantium sapientia, & virtute excitantur. Etenim virtus omnis in tribus rebus ferè vertitur: quarum una est in perspiciendo, quid in quaq; re verum, syncerúmque sit, quid consentaneum cuiq;, quid consequens, ex quo quæque gignantur, qua cuiusque rei sit causa. Alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Graci πάθη nominant, appetitionésque, quas illi ὁρμὰς obedientes efficere rationi. Tertium ijs, quibuscũ congregamur, vt moderatè & scienter: quorum studijs, ea, quæ natura desiderat expleta, cumulatáq; habeamus: per eos denique si quid importetur nobis incõmodi, propulsemus: vlciscamúrq; eos qui nocere nobis conati sunt, iantáq; pœna afficiamus, quãtum æquitas humanitásq; patitur. Quibus autem rationibus hãc facultatem assequi possimus, vt hominum studia complectamur, eáque teneamus, dicemus: neque ita multò pòst: sed pauca antè dicẽda sunt. Magnam vim esse in Fortuna in vtranque partem, vel secundas ad res, vel aduersas, quis ignorat? Nã & cùm prospero statu eius vtimur, ad optatos exitus peruehimur: & cùm reflauit, affligimur. Hac igitur ipsa fortuna

19. Impetu serpentium locustarum cuniculorũ.

Plurima pernicies hominis ab homine.

Mirus ordo

Primum vt quid optimũ Videamus, alterum, ne, cupiditatibus

20. ab eo auocemur, tertium vt communitate equabiliter agamus.

Vertitur, deponens, pro versatur.

21 πάθη. tum morbus, tum perturbationes, tum nõnulli passiones veterunt.

Incommoda

22. a casu.

Reflauit, id est aduersa flauit.

cæteros

ceteros casus rariores habet: primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incēdia: deinde, à bestijs, ictus, morsus, impetus. Hac igitur (vt dixi) rariora. At verò interitus exercituū, vt proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, vt nuper summi ac singularis viri: inuidia præterà multitudinis, atque ob eas benemeritorum sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ: rursúsque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus, & studijs neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito dicendum est quónam modo hominum studia ad vtilitates nostras allicere, atque excitare possimus. Qua si longior fuerit oratio, cum magnitudine vtilitatis comparetur, ita fortassis etiam breuior videbitur.

Trium Pompeij in Thes. Petrei in Hisp. filiorū Pomp.

Expulsus Camillus. Phocion damnatus. Cessit inuidiæ Scipio.

Cōparetur. id est, compensetur.

Quibus rebus commoueantur homines, vt quempiam magistratu dignum putent, eique parere velint.

QVæcunque igitur homines homini tribuūt ad eum augendum, atque honestandum, aut benevolentiæ gratia faciunt, cùm aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quàm amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene de rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contrà, à quibus aliquid expectant: vt cùm reges, populáresne homines largitiones aliquas proponunt: aut postremò pretio, aut mercede ducūtur: quæ sordidissima quidem est ratio, & inqui-

Primum honores hominibus ab homine deferuntur.

Conducta suffragia.

Mercenarius honos.

inquinatissima, & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eã confugere conãtur. Malè enim se res habet, cùm quod virtute effici debet, id tẽtatur pecuniâ. Sed quoniã nonnunquã hoc subsidiũ necessariũ est quemadmodum sit vtendũ eo, dicemus, si prius ijs de rebus quæ virtuti propriores sunt, dixerimus. Atq; etiã subijciunt se homines imperio alterius, & potestatis pluribus de causis. Dueñtur enim aut 23
benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstãtia, aut spe sibi id vtile futurum, aut metu, ne vi parère cogantur: aut spe largitionis promissionisq; capti: aut postremò (vt sæpe in nostra Republica videmus) mercede conducti.

Vtilissimum ijs, qui cum Imperio sunt, ab omnibus amari: metui tum turpè, tum minimè tutum.

RErum autem omnium nec aptius est quicquã ad opes tuendas, ac tenẽdas, quã diligi: nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius: Quem metuunt, oderunt. Quẽ quisq; odit, perijsse expetit. Multorum autem odijs nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitũ. Cæsar tyrãnizans oppressus.
Nec verò huius tyranni solùm, quẽ armis oppressa pertulit ciuitas, apparet, cuius maximè mortui interitus declaret, quantum odium hominum valet ad pestem: sed reliquorum similes exitus tyrannorum: quorum haud ferè quisquam interitũ similem effugit. Malus enim est custos diuturnitatis metus: contráq; Benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed ijs, qui vi oppressos Impe- 24

rio

rio coërcent, sit sanè adhibēda seuitia, vt heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera ciuitate ita se *instituunt, vt metuantur, his nihil esse potest dementius. Quãuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut oculis de honore suffragijs. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes et potentiam valet plurimum, id amplectemur, vt metus absit, charitas retineatur. Ita facilimè quæ volumus & priuatis in rebus, & in Repub. consequemur. Etenim qui se metui volent à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi, necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metues tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillũ? Quid Alexãdrum Phæreum? quo animo vixisse arbitramur, qui (vt scriptum legimus) cùm vxorem Thebẽ admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, vt scriptum est, compunctũ notis Threicijs, districto gladio iubebat anteire? Præmittebátq; de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorẽ & barbarum, & stigmatico putaret, quàm coniugem? Nec cum fefellit opinio: ab ea est enim

ipse

*instruunt. Metu coerceri, seruile.

Dionysius Syracusarum tyrannus.

Alexander Phæreus.

Thraſes barbari, apud quos frons ſtigmatibus compuncta, nobilitatis erat inſigne, apud quos ſerui fugacis indicium.

ipse propter pellicatus suspicionē interfectus. Nec verò vlla vis imperij tanta est, quæ premente metu possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cuius est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui nō ex insidijs interijt, vt is, quem modò dixi, Alexander: non à paucis, vt hic noster: sed in quem vniuersa Agrigentorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones, nónne Demetriū reliquerūt, vniuersiq; se ad Pyrrhum cōtulerūt? Quid? Lacedæmonios iniustè imperantes, nónne repentè omnes ferè socij deseruerunt, spectatoréſq; se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domestica recordor. Veruntamen quandiu Imperium populi Romani beneficijs tenebatur non iniurijs, bella aut pro socijs aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium, Senatus. Nostri autem magistratus, Imperatoréſq; ex vna hac re maximā laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quàm Imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam iam antea minuebamus: post verò Syllæ victoriam penitùs amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cùm extitisset etiam in ciues tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere hasta posita, cum bona

Nobilitatæ adeò, vt etiā in prouerbiū abierit, Phalarismus & Phalaridis Imperium.

Defectio Macedonum à Demetrio rege superbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedæmones ob superbiam à socijs deserti contra Thebanos pugnaturi.

P. R. Imperium charitate auctū, sæuitia amissum.

Syllæ victoris crudelitas in Marianos.

26

Desitum est, pro desijt eleganter, vt cœptum est, quitum est.

Cæsar Sylla crudelior.

in

in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè ciuium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia victoria etiam fœdiore, non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed vniuersas prouincias, regionésque vno calamitatis genere comprehenderet. Itáque vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperij portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea vrbe triũphari, sine qua nunquã nostri Imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc vno sol quicquam videsset indignius. Iure igitur plectimur. Nisi enim multorũ impunita scelera tulissemus, nunquam ad vnum tanta peruenissent licentia: a quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò vnquam bellorum ciuilium semen, & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentã & meminerint, & sperabũt, quàm P. Sylla cum vibrasset dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor vrbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis nunquam defutura bella ciuilia. Itaque parietes vrbis modò stãt & manẽt, ipsque ipsi iam extrema scelera metuẽtes: rem verò publicam penitus amisimus. Atq; in has clades incidimus (redeũdum est enim ad propositum) dũ metui, quàm chari

* *iuxta* Massiliã Galliæ Narbonensis. vrbs. P. R. amica cuius imago in triumpho circumlata. Sol vidisset prouerbialiter.

Hasta Syllæ, & Cæsaris. Cornelius in priore scriba tantũ, in posteriore etiam quæstor. Modò non refertur ad stant, non etiam imperium.

chari esse, & diligi maluimus. Quæ si Po. Rom. iniustè imperanti accidere potuerunt, quid debeat putare singuli? Quod cùm perspicuum sit Benevolentia vim esse magnam, Metus imbecillem: sequitur vt disseramus, quibus rebus possimus facilimè eam, quàm volumus, adipisci cum honore, & fide Charitatẽ. Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam instituẽdam accommodandum est, à multísne opus sit, an satis à paucis dilegi. Certum igitur hoc sit, idq; & primum, & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. Hac enim est vna res prorsus, vt nõ differat multum inter summos, & mediocres viros, eáq; est vtrisque propemodum comparãda. Honore, & gloria, & benevolentia ciuium fortasse non æquè omnes egent: sed tamen si cui hæc suppetunt, adiuuat aliquantùm tum ad cætera, tum ad amicitias cõparandas. Sed de Amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius: nunc dicamus de Gloria, quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri; sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adiuuat plurimum.

Exemplum à maiore

Lælius Ci. de Amicitia Duo libri Cic. de Gloria

Tribus maximè adduci multitudinem, vt honore dignum aliquem ducat: Benevolentia, Fide, & Admiratione.

SVmma igitur, & perfecta Gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore nos dignos putas.

tat. Hæc autem (si est simpliciter, breuiterque dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuersorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multudinis beneuolentiam concilient.

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

AC primùm de illis tribus, quæ antè dixi Beneuolentiæ præcepta, videamus: quæ quidem beneficijs capitur maximè. Secundo autem loco benefica voluntate Beneuolentia mouetur; etiã si res fortè non suppetit. Vehementer autẽ amor multitudinis cõmouetur ipsa fama, et opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniúmque earum virtutũ, quæ pertinent ad mansuetudinẽ mo-
28 rũ, ac facilitatem. Etenim illud ipsum quod decorũ, honestúmq; diximus, quia per se nobis placet,
29 animósque omnium natura, & specie suo commouet, maximéq; quasi perlucet ex ijs, quas commemorauí virtutibus, idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ quidem sunt causæ diligendi grauissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leuiores.

Humanitas & benignitas grata populo.

Quibus rebus efficiatur, vt nobis habeatur fides.

FIdes autẽ vt habeatur, duabus rebus effici potest. Si existimabimur adepti coniunctam cum
30 iustitia prudentiam. Nam eis fidem habemus quo plus intelligere quàm nos, arbitramur, quosque & futura prospicere credimus, & cùm res agatur, in discrimẽq; ventum sit, expedire rem et

consilium

cõsilium ex tempore capere posse. Hanc enim omnes existimant vtilem, verámque prudentiã. Iustis autem, & fidis hominibus, id est, viris bonis, ita fides habetur, vt nulla sit in his fraudis iniuriæq; suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harũigitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet: quippe cùm ea sine prudentia satis habeat autoritatis, prudẽtia sine iustitia nihil valet ad faciendum fidem. Quo enim quis versutior, & callidior est, hoc inuisior, & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quantum volet habebit ad faciẽdam fidem virium: iustitia sine prudẽtia multùm poterit: sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur cùm inter omnes philosophos constet, à meq; ipso sæpe disputatum sit, qui vnam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita seiungã, quasi possit quisquã, qui non idem prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia, cùm ad opinionẽ cõmunẽ omnis accõmodatur oratio. Quãobrem vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios fortes, alios bonos viros, alios prudẽtes dicamus. Popularibus enim verbis est agendũ, & vsitatis, cùm loquimur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum reuertamur.

Suspecti sine Iustitia prudentia.

Aliter in ea actis disputationibus, aliter in præcipiendo, aut cohortando loquimur.

Quæ res multitudinis admirationem moueat: quæ contrà contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinẽt, hoc tertium, vt cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animaduerterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona, itaq; eos viros suspicunt maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimãt se excellentes quasdam & singulares virtutes perspicere. Despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimãt. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriã instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de his male existimant. Quamobrem (vt antè dixi) contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt, (vt dicitur) in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ij, qui anteire cæteros virtute putãtur, & cùm omni carere dedecore, tum verò ijs vitijs, quibus alij non facilè possunt obsistere. Nam & voluptates blandissimæ domina, sæpe maiores partes animæ à virtute detorquẽt: & dolorum quum admouentur faces, præter modum plarique exterrentur. Vita, mors, diuitiæ, paupertas, omnes homines vehementissime permouent. Quæ qui in vtrãque partem excelso animo, magnóque despiciunt, cumque aliqua his ampla, & honestare obiecta est,

Nec sibi nec alijs vtiles prouerbio dicti, Admiratio à continentia. Voluptates dominæ. Admiratio à magnanimitate.

est, totos ad se conuertit, & rapit, tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinémque virtutis? Ergo & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè iustitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur: nec iniuria. Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximéq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit: & beneuolentiã, quòd prodesse vult plurimis, & ob eandem causam fidem & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit, ad quas plærique inflammati auiditate rapiuntur. Ac mea quidem sententia, omnis ratio, & institutio vitæ, adiumenta hominum desiderat. In primisq; vt habeas, quibúscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo & solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio iustitiæ necessaria est, eóque etiam magis, quòd si eam non habebunt, iniusti habebuntur: & nullis præsidijs sepi multis afficientur iniurijs. Atq; ijs etiã, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, cõtrahendisq; negotijs implicantur, iustitia ad rem gerendã necessaria est. Cuius tãta vis est, vt nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascũtur, possint sine

31 Apmiratio à iustitia.

32

A pecuniarũ contemptu.

Iustitiæ opinio ad omnes vitæ partes necessaria.

A minore exemplum.

*vlla particula iustitiæ viuere. Nam qui eorum cuipiam qui vnà latrocinantur, clàm furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui Archipirata dicitur, nisi, æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à socijs, aut relinquetur. Quinetiã leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompũ) magnas opes habuit: & multò maiores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, Imperatóresq; cesserunt: quem C. Lelius, is qui sapiens vsurpatur, prætor fregit, & conminuit, ferocitatémque eius ita repressit, vt facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tãta vis iustitiæ sit, vt ea etiam latronum opes firmet, atque augeat, quantam eius vim inter leges, & iudicia, & instituta Reipublicæ fore putamus? Mihi quidẽ non apud Medos solùm (vt ait Herodotus) sed etiam apud maiores nostros, * seruandæ iustitiæ causa videntur olim bene moratireges constituti, nam cùm premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad vnum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui cùm prohiberet iniuria tenuiores, æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. Eadémque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Ius enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter esset ius. Id si ab vno iusto, & bono viro consequebatur,*

Leges latronum inter ipsos.

Bargulus, & Viriatus latrones ob æquitatis opinionem potentes.

Cesserunt, verecundè, quum victos significet.

Viurpatur, id est, vulgo nominatur. Herodotus in Thalia, & Clio.

**aliàs fruenæ.*

Iustitiæ opinio primum reges fecit.

35

quebatur, eo erant contenti: cùm id minus contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cum omnibus semper vna atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adiuncto verò hoc, vt iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his autoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda iustitia est, tum ipsa propter se (nã aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed vt pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solùm necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratione est. Quanquàm præclarè Socrates hãc viã ad gloriam proximam, & quasi compẽdiariam dicebat esse, si quis ageret, vt qualis haberi vellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficto nõ modò sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter tanquam flosculi decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in vtranque partem, sed breuitatis causa, familia erimus contenti vna. Tyberius enim Gracchus Publij filius tandiu laudabitur, dum memoria rerũ Romanarum manebit. At eius filij nec viui probabantur à

36

Honoris vel querendi, vel deferendi modus.

37 Compendiariam, id est, expeditam & breuem, agere radices, vt agere rimas, agere gemmas.

Nihil fucatum diuturnum.

38

bonis & mortui obtinent* nomen iure cæsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volent, iustitiæ fungantur officijs. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed vt facilimè quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, vt simus ij, qui haberi velimus, tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi mi Cicero arbitror contigisse) aut aliquo casu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conijciuntur, atq; in eo, quid agat, quẽadmodum viuat, inquiritur: & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem in hominum ignoratione versatur, hi simul ac iuuenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studijs debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modò non inuidetur illi ætati, verùm etiam fauetur.

* numerum

Nobilibus curandum ne quid maiorum imaginibus indignum cõmittant.

Noui summa probitate plus vt nobilitentur.

39

Adolescentes, quibus rebus populo primùm commendantur.

PRima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multi apud maiores nostros extiterũt: semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera fœlicitatis parum. Quo tamen in bello cùm te Pompeius alæ alteri præfecisset,

Cæsariana, et Pompeiana Cic. filius alæ prefectus, si dijs placet.

set, magnã laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omniáq; militari labore tolerãdo. Atq; ea quidem tua laus pariter cum Repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta nõ de te est, sed de genere toto, quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multò maiora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæ res, quas persequimur ingenio, ac ratione, graviores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facilimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris scientiæ P. Mutij commendauit domus. Nam Lucius quidẽ Crassus cùm esset admodùm adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipsi peperit maximã laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. Et qua ætate qui exercentur, laudibus affici solẽt (vt Demosthenem accepimus) ea ætate L. Crassus ostendit id se in foro optimè iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cùm duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis plurimum

Domus familiaritas. Crassus adolescens accusatione C. Carbonis nobilissimi ciuis nobilitatus, Caue impræmeditatum legas, vt magna quædam habent exemplaria nihil enim cum sensu conuenit.

mum valeat, & maiorem vim habeat ad gloriã. Ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est quantopere conciliet animos hominum comitas affabilitásq; sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexãdrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum filiũ, trium prudẽtissimorũ, (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, vt oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant, militésque blandè appellandi sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe vniuersam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè, sapienterq; dicentis: quem qui audiũt, intelligere, etiam, & sapere plus, quàm cæteros arbitrãtur. Si verò ineſt in oratione mista modestiæ grauitas, nil admirabilius fieri potest: eóque magis, si ea sunt in adolescente. Sed cùm sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multíque in nostra Repub. adolescentes & apud iudices & apud Senatum dicendo laudem assequuti sint, maxima admiratio est in iudicijs: quorũ ratio duplex est. Nam ex accusatione, & defensione constat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulò antè de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius. Etiam P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustrauit, cùm seditiosum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium vocauit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec vnquam nisi

Affabilitas.

Eloquentia.

Senatoria, oratio forensis ad gloriã parandam vberior.

aut

aut Reipublicæ causa, vt duo Luculli: aut patrocinio, vt nos pro Siculis, pro Sardis: pro M. Albutio Iulius Cæsar. In accusando etiam Manlio, L. Fusij cognita industria est. Semel igitur, aut nō sæpe certè. Sin erit cui faciendum sit sæpius, Reipub. tribuat hoc muneris, cuius inimicos vlcisci sæpius non est reprehendendum: modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, vt accusator nominetur. Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis inprimis peritus fuit. Atq; etiam hoc præceptum officij diligenter tenendum est, ne quem vnquā innocentem iudicio capitis accessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiā à natura ad salutem hominum, & ad conseruationem datam, ad bonorum pestem, perniciémque conuertere? Nec tamen vt hoc fugiendum est, ita habendum est religioni, nocentem aliquādo & nefariū, impiúmq; defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Iudicis est semper in causis verum sequi, patroni, nonnunquàm verisimile, etiam si minus sit verum, defendere. Quod scribere (præsertim cùm de Philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret grauissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defensionibus: eóque maior, si quando

Raro accusādum, & quatenus.

Accusatio Verris item pro Sardis.

Brutus accusator vehemens.

Scelestum, accusare innocentem, humanum defendere aliquando nocentem.

Maxima ex defendendo gloria.

quando accidit, vt ei subueniatur: qui potentis alicuius opibus circumueniri, vrgeriq; videtur: vt nos & sæpe aliâs, & adolescentes contra L. Sylla dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ (vt scis) extat oratio.

Adolescentes id est, anno. 27

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SEd expositis adolescentum officijs, quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de Beneficentia ac Liberalitate dicendum est. Cuius est ratio duplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti, claróq; digniar. Quanquam enim in vtroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largitióq;, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. Quæ quò in plures vsus sis, eò minus in multos vti possis. At qui opera, id est, virtute, & industria beneficij, & liberales erunt, primùm quo pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquàm exercitatiores ad bene de multis promerendũ. Præclarè in epistola quadã Alexãdrũ filium Philippus accusat, quòd largitione benevolẽtiam Macedonum consectetur. Quæ te, malùm, inquit, ratio in istam spem induxit, vt eos tibi fideles putares fore, quos pecunia

40

41

Largitiones multis de causis vitandæ.

42

pecunia corrupisses? An tu id agis, vt Macedones nõ te regem suum, sed ministrum, & prebitorẽ putent? Quo quid sordidius regi? Melius etiã, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem nõ est dubium, quin illa benignitas quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendũ, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare vt id diutius facere non possis? Atq; etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre cogũtur. Ita cùm benevolentiæ comparandæ causa benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, vt eam benignitas aperire non possit: nec ita reseranda, vt pateat omnibus. Modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus, id quod à nostris hominibus sæpissimè vsurpatum, iámque in prouerbij consuetudinem venit: Largitionem fundum non habere. Etenim quis

Largitiones tum sordidæ, tũ pestiferæ.

43

Adagium à dolio perusto translatũ: quod vt infusa aqua nunquam tamen impletur, ita nec populus largitionibus.

poteſt

poteſt eſſe modus, cùm idem & qui conſueuerunt, & illud idem alij deſiderent? Omnino duo ſunt genera largorum: quorum alteri Prodigi dicuntur, alteri Liberales. Prodigi, qui epulis, & viſcerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationúmq; apparatu pecunias profundunt, in eas res quarum memoriam aut breuem, aut nullam ſint relicturi omnino. Liberales autẽ qui ſuis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut as alienum ſuſcipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophraſto, in libro, quem de diuitijs ſcripſit, in quo multa præclarè, illud abſurdè. Eſt enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliúmque ſumptuum facultatem fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca poſui, multò & maior videtur, & certior. Quantò Ariſtoteles grauius, & verius nos reprehendit, qui has effuſiones pecuniarũ non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendã: at ij, qui ab hoſtibus obſidẽtur, ſi emere aquæ ſextarium mina cogerẽtur, hoc primò incredibile videri, omneſq; mirari: ſed quũ attenderimus, veniã neceſſitati dare: in his immanibus iacturis, infinitiſq; ſumptibus nihil nos magnopere mirari, præſertim cum nec neceſſitati ſubueniatur, nec dignitas augeatur, ipſaq; illa delinitio multitudinis ad breue,

Viſcerationes conuiuia è carnibus.

Munera gladiatorum, ſpectacula cruenta.

Ludorum, id eſt, comœdiarum, aut tragœdiarũ, Venationũ, cùm nouæ quędam ferè populo exhibentur.

Collocatione cum nuptum dantur.

Notatus à Cicerone Theophraſtus.

Ad multitudinem deliniendam, in multis exemplaribus non eſt adſcriptũ.

Miror in malam partem.

breue, exiguũq; sit tẽpus, eáq; à leuissimo quoque animo: in quo tamen ipso vnà cũ satietate, memoria quoq; moriatur voluptatis. Bene etiàm colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum similimis liberis esse grata: graui verò homini, & ea quæ fiunt, iudicio certo põderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo in nostra ciuitate inueteraſſe iam bonis temporibus, vt splendor Ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cùm cognomine diues, tum copijs, functus est ædilitio maximo munere. Et paulo post L. Crassus cum omnium hominũ moderatissimo. Q. Mutio magnificẽtissima ædilitate functus est. Deinde C. Claudius Appij filius. Multi post, Lucullus, Hortensius, Syllanus. Omnes autem. P. Lentulus me consule vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeij munera secũdo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitandatamen est suspicio auaritiæ. Nam Mamerco homini ditissimo prætermissio ædilitatis Consulatus repulsam attulit. Quare & si postulatur à populo, bonis virisnon desiderantibus, attamen approbãtibus, faciendũ est, modò pro facultatibus, vt nos ipsi fecimus: & si quando aliqua res maior, atque vtilior populari largitione acquiritur: vt Orestli nuper prandia in semitis decimæ nomine magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Seio vitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit.

Honestis de causis faciendæ nonnunquam largitiones, sed modicę.

Mos antiquitus decimam partem Herculi consecrare, vt diteſcerent: vnde decimam, Herculanam partẽ Plautus nominat.

Alia hic æreum nummulum significat.

dit. Magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura: quando erat ædilis, nec maxima, liberauit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis Reipub. causa, quæ salute nostra continebatur, omnes Publij Clodij conatus, furoréque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut vtile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus, Q. Fabij filius, magno vir ingenio, in primisq; clarus, gloriari solebat, se sine vllo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta Curio. Nobis quoq; licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine bonorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus, nostro quidem anno, quod cõtigit eorum nemini, quos modò nominaui, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniáq;, quæ ad vsum Reipublicæ pertinent. Quanquam enim quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, noua templa, verecundis reprehẽdo propter Pompeium: sed doctissimi improbant, vt & hic ipse Panætius, quem multùm in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecerit. Sed de hoc genere toto in his libris quos de Repub. scripsi, diligenter

Qui citra largitiones vllos honores sunt consequuti.

Nostro anno, Emphasis est.

Quibus in rebus sumptus huiusmodi rectius collocantur.

Propylæa Minerue, id est, vestibula sumptuosius cœpta inuidiam attulere Pericli.

est

*est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & *tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.* *tum

Priuata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non vno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est eius, qui calamitate premitur, & eius qui res meliores quærit, nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate. In ijs tamen, qui se adiuuari volent, non vt ne affligantur, sed vt ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligẽdis idoneis iudicium, & diligentiã adhibere. Nam præclarè Ennius:

Benedicta malè locata, malefacta arbitror.

Ad succurrendum promptiores esse oportet quàm ad ornandũ.

Quod autem tributum est bono viro, & grato, in eo cùm ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota gratissima est liberalitas, eóq; eam studiosiùs plerique laudant, quòd summi cuiusq; bonitas cõmune perfugium est omniũ. Danda igitur opera est, vt hos beneficijs quàm plurimis afficiamus, quorum liberis, posteriſque prodatur memoria, vt his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficij oderũt: eámq; iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri: eúmq; qui faciat, communem hostem tenuiorũ putant.

Carmen adnominationibus, & contrariorum reciprocatione decentissimum. 44.

Vt alij sint ad pugnam promptiores, & ne egestas rerum nouarum cupidos faciat.

putant. Atque hæc benignitas etiam Reipu. vtilis est, redimi è seruitute captiuos, locupletari tenuiores, quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est grauium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem voluptate quasi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omníque re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus, & confinijs æquum, & facilem, multa multis de iure suo concedentem: à litibus verò, quantùm liceat, & nescio an paulò plus etiam, quàm liceat, abhorrentem. Est enim non modò liberale, paulum nonunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habẽda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere flagitiosum est: sedita, vt liberalitatis, auaritiæq; absit suspicio. Posse enim liberalitate vti, non spoliantem se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas, est enim (vt mihi quidem videtur) valdè decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam Reipu. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe nostra non egere. Est autem etiã vehementer vtile his, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos

Paululum alijs de suo iure concedere liberalitatis species.

Hospitalitas publicè priuatimque vtilis ad multa.

valere

valere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. Ita enim instituisse, & villicis imperauisse, vt omnia præberentur, quicunque Laciades in villam suam diuertisset.

Cimonis hospitalitas in contribules suos.

In altero beneficentiæ genere, quod operis constat, multùm valere iuris prudentiam, longè plurimùm eloquentiam.

QVæ autem opera, non largitione, beneficia dãtur, hæc tum in vniuersam Rempublicam, tũ in singulos ciues conferuntur. Nã in iure cauere, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodesse quàm plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiã. Itaq; cùm multa præclara maiorum, tum quàm optimè constituti Iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidẽ ante hanc confusionẽ temporum in possessione sua principes retinuerũt: nunc vt honores, vt omnes dignitatis gradus, sic huius scientiæ splẽdor deletus est. Idq; eò indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cùm is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facilè vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs obstringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi grauiter facultas, & grauior, & ornatior. Quid enim Eloquẽtia præstabilius, vel admiratione audientiũ, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt gratia? Huic quoque ergo à maioribus nostris est

Antiquitus in prætio habita iurisprudentia.

Dicendi facultas antefertur.

*in tota dignitate principatus datus. Diserti igitur hominis, & facilè laborãtis, quodque in patrys est moribus, multorũ causas, & nõ grauatè, sed gratuitò defendentis, beneficia, & patrocinia latè patent. Admonebat me res, vt hoc quoq; loco intermissionem eloquẽtiæ, ne dicam interitum, deplorarẽ, nisi vererer, ne de meipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quantò in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cùm autem omnes non possint, ne multi quidem, at ſurisperiti esse, aut diserti: licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commẽdantem iudicibus, aut magistratibus, vigilantẽ pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendunt, rogãtem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimé q; eorum manat industria. Iam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) vt animaduertant, cùm alios iuuare velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos nõ debent: aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, negligentiæ est: si scientes, temeritatis. Vtendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quæcunque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: cæteris q; operis & officijs erit, quod violatum est, compensandum.*

Turpis mercenaria eloquentia.

*quàm

Ex leuioribus quoque operis gratiam conciliari.

Aut vitanda, aut mitiganda offensio.

Operam apud tenues, & bonos rectius quàm apud locupletes collocari: nulli tamen nisi iusta in re præstandam esse.

Sed

Sed cùm in hominibus iuuandis aut mores spectari, aut fortuna soleat, dictu quidem est proclive: itaq; vulgò loquuntur, se in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tãdem, qui inopis, & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animaduertendum est diligentius, quæ natura rerũ sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiã si referre gratiam non potest, habere certè potest. Commode autem, quicunq; dixit. Pecuniam qui habeat, non reddidisse: & qui reddiderit, non iam habere gratiam autẽ & qui retulerit, habere: & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, tùm ipsi, quamuis aliquid magnum acceperint: atque etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicãtur. Patrocinio verò se vsos, aut clientes appellari, mortis instar putãt. At verò ille tenuis, cùm quicquid factum sit, se spectatũ, nõ fortunam putat: non modò illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suum manus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndúmq; illud est, quòd si opulentũ, fortunatúmq; defenderis, in illo vno, aut fortè in liberis

Lepidissima dissimilitudo inter relatam gratiam, & redditam pecuniam. 46.

Mortis instar id est extremum malum. 47.

liberis eius manet gratia: sin autem inopem, probum tamen, & modestũ, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos beneficiũ collocari puto. Danda tamẽ omnino opera est, vt omni generi satisfacere possimus. Sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est autor adhibendus, qui cùm cõsuleretur, vtrùm bono viro pauperi, an minùs probato diuiti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, deprauatique sunt admiratione diuitiarum: quarum magnitudo quid ad vnumquemq; nostrũ pertinet? Illum fortasse adiuuat, qui habet: ne id quidem semper. Sed fac iuuare: potentior sanè sit, honestior verò quomodo? Quòd si etiam bonus erit vir, ne impediant diuitiæ, quò minus iuuetur, modò ne adiuuent: sit q; omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs, operáq; danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid pro iniuria. Fundamentũ enim perpetuæ cõmẽdationis, & famæ est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Humilis probitas.

Contentionem, id est, consultationem, & collocationem.

48 Themistocles apophthegma.

Malo virum sine pecunia, quam sine viro pecuniã.

Nihil dici potuit vel grauius vel festiuius.

Turpi in causa nemini cõmodanda opera.

*per iniuriam.

Liberalitas in vniuersam multitudinem modicè exercenda, exactiones, non nisi in iusta necessitudine.

SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de ijs, quæ ad

ad vniuersos, quæq; ad Rempublicam pertinent, disputãdum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, vt ad vniuersos ciues pertineãt, partim singulos vt attingant, quæ sunt etiám grationa. Danda est opera omnino, si possit, vtriusque, nec minus, vt etiam singulis consulatur: sed ita, vt ea res aut prosit, aut certè ne obsit Reipub. C. Helij, & P. Gracchi frumẽtaria magna largitio fuit exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij, & Reipublicæ tolerabilis, & plebi necessaria: ergo & ciuibus, & Reipublicæ salutaris. In primis autem videndum erit ei, qui Rempublicam administrabit, vt suum quisq; teneat, neq; de bonis priuatorum publicè diminutio fiat. Perniciosè enim Philippus in tribunatu cùm legem Agrariam ferret, quam tamen antiquari facilè passus est, & in eo vehementer se moderatũ præbuit: sed cùm in agendo multa populariter, tum illud malè dixit, non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis oratio, & ad æquationem bonorum pertinens: qua peste quæ potest esse maior? Hanc enim ob causam maximè, vt sua tuerentur, Respub. ciuitatésq; constitutæ sunt. Nam etsi duce natura congregabantur homines, tamẽ spe custodiarẽ rerũ suarum, vrbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, ne (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ærarij tenuitatẽ, assiduitatémq; bellorũ tributum sit conferendũ. Idq; ne eueniat, multò antè erit prouidendum. Sin

Singuli & vniuersi pugnant inter se. In vetusto codice, Helij, & duæ voces aberant.

Antiquari, id est, tolli, & abrogari.

Capitalis, id est, ad extremam pernicicm spectãs. 49

Exactio tributorum vitanda.

qua necessitas huius muneris alicui Reipub. obuenerit (malo enim alteri, quàm nostræ ominari: neque tantùm de nostra, sed de omni Repub. disputo) danda erit opera, vt omnes intelligant (si salui esse velint) necessitati esse parendum. Atque etiã omnes qui Remp. gubernabunt, cõsulere debebũt, vt earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis cõparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare: est enim in promptu: tantùm locus attingendus fuit.

Ominari, id est, nominãdo causam malum omen adferre:

Ad gratiam multitudinis comparandum maximè valere abstinentiam, contráque ex inuasione alieni summam existere perniciem.

CAput autem est in omni procuratione negotij, & muneris publici, vt auaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Vtinam inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tunc etiam natus, quando Romani dona accipere cœpissent, non essem passus diutius eos imperare. Nec illi quidem multa secula expectãda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Rempublicam inuasit. Itaq; facilè patior tunc potius Pontium fuisse, si quidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cùm de pecuniis repetundis à Lucio Pisonè lata est lex, nulla antea cùm fuisset. At verò postea tot leges, & proxima quaq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum metũ excitatum: tanta sublatis legibus, & iudicijs expilatio, direptióq;

Memorabile de Romanorum continentia.

Serò auaritia ad Romanos demigrauit.

50. Ab hoc Tribunus Ple. primum lata lex de repetundis, Censorino & Manilio Cos.

51

ptióq; sociorum: vt imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. Qui ni laudet? Sed in illo alia maiora. Laus enim abstinētiæ non hominis est solùm, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonū gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantū in ærarium pecuniæ inuexit, vt vnius Imperatoris præda finem attulerit tributorū: at hic nihil in domum suā intulit, præter memoriā nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine euersa. Quid? qui eius collega in cēsura fuit Lucius Mummius, nunquid copiosior, cùm copiosissimam vrbem fūditus sustulisset? Italiam ornare, quàm domum suam, maluit. Quanquā Italia ornata, domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium tetrius (vt eò vnde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, et Rempub. gubernantibus. Habere enim quæstui Remp. non modò turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaq; quòd Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, nisi auaritia esse periturā: id videtur non solùm Lacedemonijs, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla enim recōciliare facilius beneuolētiam multitudinis possunt ij, qui Reipub. præsunt, quàm abstinentia, & continentia. Qui vero populares esse volunt, obeámq; causam aut agrarium rem tentāt: vt possessores suis sedibus pellantur: aut pecunias cre-

Africani abstinētia Val. T de abstinentia.

Pauli Æmilij in victoria Persei abstinentia.

Lege Plutarchum, Scipio Æmilianus, qui Africanus minor.

52 Mummius Achaichus euersa Corintho ab omni præda abstinuit.

53.

Oraculum Spartæ redditum.

φιλοχρηματια σπαρτὰν ἕλοι αλλοδε ὀδεν.

Spartam cupiditas expugnauit.

ditas debitoribus condonandas putant, ij labefa-
ctant fundamenta Reipub. concordiam primùm,
quæ esse non potest, cùm alijs adimuntur, alijs con-
Condonantur: remittuntur. *donantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur*
omnis, si habere suum cuique nõ licet. Id enim est
proprium (vt suprà dixi) ciuitatis, atq; vrbis, vt
sit libera, & non solicita suæ rei cuiusq; custodia.
Atque in hac pernicie Reipub. ne illam quidẽ con-
sequuntur, quam putant gratiam. Nam cuires e-
repta est, est inimicus: cui data est, etiam dissimu-
lat se accipere voluisse: & maximè in pecuniis
creditis occultat suum gaudium, ne videatur non
fuisse soluendo. At verò ille qui accepit iniuriam,
& meminit, & præfert dolorem suum: nec si
plures sunt ij, quibus improbè datum est, quàm illi,
quibus iniustè ademptum est, idcirco plus etiam
valent. Non enim numero hæc iudicantur. Sed põ-
dere. Quam autem habet æquitatem, vt agrum
multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui
nullum habuit, habeat: qui antẽ habuit, amittat?
Quæ calamitates ex iniustis largitionibus. *Ac propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Ly-*
sandrum Ephorum expulerũt: Agin regem, quod
nunquam anteà apud eos acciderat, necauerunt.
54 *Ex cõque tempore tanta discordia secuta sunt, vt*
& tyranni existerent, & optimates exterminarentur, &
Patere latius, manare latius, venustus ferme. *præclarissimè constituta Resp. dilaberetur. Nec verò*
solùm ipsa cecidit: sed etiã reliquam Græciam
euertit cõtagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs
profecta manarunt latiùs.

Quid

Quid nostros Gracchos Tyberij Gracchi summi viri filios, Africani nepotes? nonne agraria contentiones perdiderūt? At verò Aratus Sicyonius iure laudatur, qui cùm eius ciuitas, quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu vrbe est potitus. Cùmq; tyrannum Niceclem improuiso oppressisset, sexcentos exules (qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi) restituit: rémq; publicam aduentu suo liberauit. Sed cùm magnam animaduerteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alij possederāt, egere iniquissimum arbitrabatur, et quinquaginta annorum possessiones mouere minus æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus tenebantur sine iniuria: indicauit neque illis adimi, neque his non satis fieri, quorum illa fuerat, oportere. Cùm igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia. Alexandriā se proficisci velle dixit, rémq; integram ad reditū suum iussit esse, Isque celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexādriam conditam: cui cum exposuisset patriam se liberare velle, causamque docuisset, à Rege opulento vir summus facilè impetrauit, vt grandi pecunia adiuuaretur. Quam cùm Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit, & eorum, qui alienа*

Arati salutare exemplū.

* Alias, Methodeum. Historia extat apud Polybium.

aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: perfecitq; æstimandis possessionibus, vt persuaderet alijs, vt pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent: alijs, vt commodiùs putarent numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recu-
56. perare. Ita perfectum est, vt omnes constituta concordia sine querela discederent. O virũ magnum, dignúmq; qui in nostra Repub. natus esset? Sic par est agere cum ciuibus, non (vt his iam vidimus) hastam in foro ponere, & bona ciuium voci subijcere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendum putauit. Eáq; est summa ratio, est sapiẽtia boni ciuis, commoda ciuium defendere, non dimicare, atque omnes æquitate eadem continere. Habitant gratis in alieno. Quid ita? Vt cùm ego emerim, ædificarim, tuear, impendã, tu me inuito fruare meo? Quid est aliud, quàm alijs sua eripere, alijs dare aliena? Tabulæ verò nouæ quid habẽt argumenti, nisi vt emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem ne sit æs alienum, quod Reipublicæ noceat, prouidendum est, quod multis rationibus caueri potest, si hoc nõ fuerit, vt locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim vlla res vehementius Rempublicam continet, quàm fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actũ est quàm me Cõsule, ne solueretur. Armis, & Castris

Stomacatur Cicero non nihil, etiam priuato dolore.

Diuisio agrorum indigna.

Exaggerat condonationem æris alieni.

*stris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita restiti, vt hoc tantum malũ de Repub. tolleretur. Nunquam nec maius es alienũ fuit: nec melius, nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. At verò hic noster victor, nunc quidem victus, quæ cogitarat, cùm ipsius intererat, tum ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, vt hoc ipsum eum delectaret peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, vt alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Rempub. tuebuntur. In primisq; operam dabunt, vt iuris, & iudiciorum æquitate suum quisque teneat: & neque tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur, neque locupletibus ad sua vel *tuenda, vel recuperanda obsit inuidia. Præterea quibuscũq; rebus vel belli, vel domi poterunt, Rempub. augeant Imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt, hæc apud maiores nostros factitata. Hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa vtilitate Reipub. magnum sibi adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autem vtilitatum præceptis Antipater Tyrius Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panatio prætermissa, Valetudinis curationem, & pecuniæ, Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certe vtiles.*

Cæsar acriter raxatus.

57.

* tenenda

Panatius à Cicerone defensus contra Antipatrum.

Quibus rationibus Valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

Sed

SEd Valetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione earum rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse: & cõtinentia in victu omni, atq; cultu, corporis tuendi causa: & prætermittendis voluptatibus: postremò arte eorũ, quorum adscientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo: conseruari autem Diligentia, & Parsimonia: ijsdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos, ista ferè ætate cùm essemus, quæ es tu nunc, è Græco in Latinum conuertimus.

Oeconomicus, id est, de familia administranda.

Quartum genus deliberationis, inter Vtilia vtrum vtilius, aut quid vtilissimum.

SEd vtilitatum cõparatio (quoniã hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis cõmoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis hoc modo comparantur: Valere vt malis, quàm diues esse. Cum corporis, externa hoc modo: Diues esse potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: vt Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem: vt gloria diuitijs, vectigalia vrbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari expediret? respondit, Bene

58

Quid in agricultura vtilissimum sit, Cato indicauit.

pascere.

pascere. Quid secundũ? Satis bene pascere. Quid tertium? Bene vestire. Quid quartum? Arare. Et cum ille, qui quaesierat dixisset: Quid fœnerari? tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis alijs, intelligi debet, vtilitatum cõparationes solere fieri, rectéq; hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quarenda, de collocanda pecunia, etiam de vtenda, commodius à quibusdam optimis viris ad mediũ fanum sedentibus, quàm ab vllis philosophis vlla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad vtilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M.T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER TERTIVS.

PVBLIVM *Scipionem, Marce fili, eum qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato (qui fuit ferè eius æqualis) Nunquam se minus otiosum esse, quàm cùm otiosus: nec minus solum, quàm cùm solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna, quæ declarat illum & in otio de negotijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum: vt neque cessaret vnquam, & interdum*

Hic Annibale pulso, Africam fecit tributariam.

Æqualis ad ætatem refertur.

Decora contentio, ac traductio.

Cessare pro otiari, aut nihil agere.

terdum colloquio alterius non egeret. Ita duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, Otiam & Solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, voluntate certe proximè accedimus. Nam & à Repub. forensibúsque negotijs armis impijs, viq; prohibiti, otium persequimur. Et ob eam causam vrbe relicta, & rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens à Reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominũ frequentiaq; interdum tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Noſtrum autem otium negotij inopia, non requiescendi studio constitutum est. Extincto enim Senatu, deletisq; iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Ita qui in maxima celebritate, atq; in oculis ciuium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accipimus, non solùm ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid ineſſet boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quoddam peperisset otiũ ciuitati: nec eam solitudinẽ languere patior, quam mihi affert necessitas, nõ voluntas. Quanquàm Aphricanus maiorem

Acuere, pro acriorem facere.

Verecundè collocationẽ ingreditur.

Latenter suum otium commendat.

rem laudem vel meo iudicio assequebatur, nulla tamen eius ingenij monumenta mandata literis, nullum opus otij, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigatione que earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solum vnquam fuisse: nos autem, qui non tantũ roboris habemus, vt cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curámq; conuertimus. Itaq; plura breui tempore euersa, quàm multis annis stãte Repu. scripsimus. Sed cùm tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec vlla pars eius inculta, ac deserta sit: tum nullus feracior in ea locus est, nec vberior, quàm de officijs à quibus cõstãter, honestéq; viuendi præcepta ducuntur. Quare quanquam à Cratippo nostro, principe huius memoriæ philosophorum, hæc te assiduè audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus vndiq; circunsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cùm omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini potius quam tibi. Sustines enim non paruam expectationem imitãdæ industriæ nostræ, magnum honorum, nonnullã fortasse nominis. Suscepisti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cùm tanquã ad mercaturam bonarũ artium sis profectus, inanem redire turpissimũ est, dedecorantem, & vrbis autoritatem

Sapiens neque otiosus vnquam, neque solus.

Memoriæ id est, ætatis. Loci cohortandi primũ à re, deinde ab expectatione, quam á sua, Cratippique persona, tum etiã à loco colligit.

autoritatem, & magistri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, (si discendi labor est potius, quàm voluptas) tantum facito efficias: neue committas, vt cùm omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur.

Neuè dixit dicendi, differe.

Reprehensus Panætius, quòd tria genera pollicitus, tertium non exoluerit. Ab alijs item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum Honestate pugnare Vtilitas, atque à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissimè disputauit, quémque nos correctione quadam adhibita, potissimùm sequuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent (vno cùm dubitarent, Honestúmne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, Vtiléne, an Inutile: tertio, si id quod speciē haberet honesti, pugnaret cū eo, quod vtile videretur, quomodo ea discerni oporteret) de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autē genere deinceps se scripsit dicturum, nec exoluit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo eius Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium post quàm eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, præsertim cùm scribat, nullum esse

locum

locum in tota Philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermissum: sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset Vtilitas cum Honestate pugnare. De quo alterũ potest habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an planè omittendum, alterum dubitari nõ potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nã quùm diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiã. Prætereà in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturũ. Accedit eôdem testis locuples Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, Publium Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium adiuuerat, vt nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ *perfecisset præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non potest: recténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam siue honestum solum bonũ est, vt Stoicis placet: siue quod honestũ est, id ita summum bonum est (quemadmodum Peripateticis nostris videtur) vt omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti in-

Nobilis illa Venus Apellis capite tãtum absoluta, reliquo corpore delineata solum.

*feciſſet

Vnicum bonum Stoici ponunt. Peripatetici ordinem bonorum inducunt.

ſtar habeant: dubitandum non eſt, quin nunquam poſſit vtilitas cum honeſtate contendere. Itaque accepimus, Socratem ſolitum execrari eos, qui primùm hæc natura coharẽtia, opinione diſtraxiſſẽt. Cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, vt etiam, quicquid honeſtum eſſet, id vtile eſſe cenſerint: nec vtile quicquam, quod non honeſtum. Quòd ſi is eſſet Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens vtilitatis eſſet: vt ij, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, Honeſtatem aliquando cum Vtilitate pugnare. Sed cùm ſit is, quis id ſolum bonum iudicet, quod honeſtũ ſit: quæ autem huic repugnent ſpecie quadam vtilitatis, eorum neque acceſſione meliorem vitam fieri, nec deceſſione peiorem: non videtur huiuſmodi debuiſſe deliberationem introducere, in qua quod vtile videretur, cũ eo, quod honeſtum eſt, cõparetur. Etenim quod ſummũ bonum à Stoicis dicitur, conuenienter naturæ viuere: id habet hanc (vt opinor) ſententiam, cũ virtute congruere ſemper: cætera autem, quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea virtuti non repugnarent. Quod cùm ita ſit, putãt quidam hanc comparationem non rectè eſſe inductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiẽdum fuiſſe. Atq; illud quidem honeſtum, quod propriè verèque dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neque à virtute diuelli vnquam poteſt. In ijs autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud

Legere, pro ſumere, vel deligere.

Vera virtus in vno ſapiente: ſimulachra eius etiam in mediocribus.

lud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, Media Stoici appellant: & ea cõmunia sunt, & latè patent: quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem officium, quòd rectum ijdem appellant, perfectum, atque absolutum est: &, vt ijdem dicunt, omnes numeros habet: nec, præter sapientem, cadere in quẽquam potest. Cùm autem aliquid actum est, in quo media officia compareant, id cumulatè videtur esse perfectum: propterea quòd vulgus, quid absit à perfecto, nõ ferè intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod autem in poematibus, & in picturis vsu venit, in aliisque complurebus vt delectentur imperiti, laudéntque ea, quæ laudanda non sint: ob eam credo causam, quòd insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui ijdem, quid in vnquaque re vitij sit, nequeant iudicare. Itaq; cùm sint docti à peritis, facilè desistunt à sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædã honesta dicunt esse, non sapientum modò propria, sed cum omni hominum genere cõmunia. Itaq; his omnes, in quibus est virtutis indoles, commouentur. Nec verò cùm duo Decij, aut duo Scipiones fortes viri cõmemorãtur, aut cùm Fabricius, aut Aristides iusti nominantur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapientibus, petitur

Media, & adiaphora. 4.

Omnes numeros habet, id est, nulla pars deest.

De artibus nemo rectè iudicat nisi artifex: de virtute non nisi sapiens.

Docti participium.

Virtutes indoles.

Decij, pater & filius.

Scipiones fratres.

Fabricius auri contemptor.

Aristides Athenienſis, ob abstinentiam iusti cognomen meruit.

titur exemplum. Nemo enim horum sic sapiẽs est, vt sapientem intelligi hîc volumus. Nec ij, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius sapientes fuerunt. Ne illi quidem septem: sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciémq; sapientum.

Cato & Lelius sapientes cognominati.

5. Quocirca ne id quod verè honestum est, fas est cum vtilis, repugnantia comparari: nec id quod communiter appellamus honestum, quódq; colitur ab ijs, qui bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis vnquam est comparandum. Támque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruãdúmq; est nobis, quàm id, quod propriè dicitur, veréq; est honestũ sapientibus. Aliter enim teneri non potest, si qua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de ijs, qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestũ cum eo, quod vtile putãt, comparare: boni viri non solent. Itaque existimo Panætiũ, cùm dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod vtile videatur, quàm quod honestum. Sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare turpissimum est. Quid ergo quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandúmq; videatur? Credo, si quando dubitatio

Epicurei.

Exponit quẽ habeat intellectum, cùm honestas dicitur cum vtilitate repugnare.

Modò pro duntaxat.

bitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, vt quod plerunq; turpe haberi soleat, inueniatur nõ esse turpe. Exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quàm non modò hominẽ, sed etiam familiarem occidere? Nũ igitur se obstrinxit, scelere, si quis tyrannum occidit, quamuis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur vtilitas honestatem, imò verò honestas vtilitatem secuta est.

Formula præscripta, ne quando nos falsa vtilitatis species ab honestate abducat, vt Iustitiam vel solum vel maximum bonum statuamus, iniustitiam malorum maximum: nihilque ad priuatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque vt sine vllo errore diiudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod apellamus vtile, formula quædam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio, nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, disciplináq; maximè consentanea: quam quidẽ in his libris propterea sequimur, quòd quanquam & à veteribus Academicis, & Peripateticis nostris (qui quondam idem erant, qui Academici) quæ honesta sunt, anteponuntur iis, quæ videntur vtilia: tamen splendidius hæc ab iis disseruntur, quibus quicquid honestũ est, idem vtile videtur:

Olim idem Academici, & Peripatetici.

nec vtile quicquam, quod nõ honestum: quàm abijs, quibus est honestum aliquod non vtile, aut vtile non honestũ. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, vt quodcunque maximè probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominum hominis incommodo suũ augere cõmodum, magis est cõtra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm catera quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nã principio tollit connectum humanũ, & societatẽ. Si enim sic erimus affecti, vt propter suum quisq; emolumentũ spoliet, aut violet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. Vt si vnumquodque membrum sensum hunc haberet, vt posse putaret se valere si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari, & interire totum corpus necesse esset: sic, si vnusquisque nostrùm rapiat ad se commoda aliorum, detrahátq; quod cuique possit, emolumenti sui gratia: societas hominum, communitásq; euertatur necesse est. Nam si vi vt quisq; malit, quod ad vsum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est, nõ repugnante natura: Illud natura non patitur, vt aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque verò hoc solùm natura, id est, iure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus Respublicæ continentur, eodem modo constitutum

Quoduis incommodum potius recipiendũ, quàm iniustè quid committendum.

Mira similitudo, qua & diuus Paulus vtitur, de societate membrorum inter se.

Ratio naturæ, ius gentium, ius ciuile quod hic leges populorũ vocat. 7.

tutum est, vt non liceat sui commodi causa nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multò magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana, cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent viuere) nunquam committit, vt alienum appetat, & id quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est secundum naturã celsitas animi, & magnitudo, itémq; comitas, iustitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm diuitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere comparantem cum vtilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrahere autẽ alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis eiusdẽ. Itémq; magis est secundum naturã, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis, aut iuuandis maximos labores, molestiasq; suscipere, imitantẽ Herculẽ illum, quẽ hominũ fama beneficiorũ memor in consilio cœlestiũ collocauit, quam viuere in solitudine, non modò sine vllis molestijs, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantẽ omnibus copijs, vt excellas etiã pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque, splendidissimóque ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere nõ posse. Deinde qui alterũ violat,

Virtus maximè secundũ naturam.

Hercules ob benefacta in genus mortalium, Deus habitus.

8. Complexio, qualiscunque.

vt ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam iniuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis, quid cum eo disseras qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed & multò illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis aut fortunæ vitium, animi vitijs grauius existimat. Ergo vnum debet esse omnibus propositum, vt eadem sit vtilitas vniuscuiusque, & vniuersorum. Quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscribit, vt homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quòd is homo sit, consultum velit, necesse est secundum eandem naturam omnium vtilitatem esse communem. Quod si ita est, vna continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idq; ipsum si ita est, certè violare alterũ lege naturæ prohibemur. Verum autem primùm, verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdũ est, quod quidam dicunt, parẽti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causa, sed aliam rationẽ esse ciuium reliquorum. Hi sibi nihil iuris, & nullam societatem communis vtilitatis causa statuunt esse cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem distrahit ciuitatis. Qui autem ciuium

Societatis ius non modò cum propinquis, sed etiã cum vniuersis ciuibus, postremò & cum hospitibus seruandum. 9.

10

rationem

rationem dicunt esse habendam, externoram negant, hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. Quæ qui tollũt, etiam aduersus Deos immortales impij iudicandi sunt: ab ijs enim constitutã inter homines societatẽ euertunt. Cuius societas arctissimum vinculum est, magis arbitrarie esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent iustitia. Hæc enim vna virtus omniũ est domina, et regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nónne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem vtili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea vtilior, quàm animi talis affectio, neminem vt violem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum & immanem vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, nónne faciat? Hæc ad iudicãdum sunt facilima. Nam si quid ab homine ad nullam partem vtili, tuæ vtilitatis causa detraxeris, inhumanè feceris, contráq; naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multã vtilitatem Reipub. atq; hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis, si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id nõ sit eiusmodi, suum cuiq; incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis detrahẽdum.

Alienum nihil vsurpandum, nec si citra cuiusque iniuriam fieri potest.

Homini ad nihil vtili detrahere licet, si eò spectes, vt societati prosis, nõ propriè tibi.

Non

Non igitur magis est cõtra naturam morbus, aut egestas, aut quid huiusmodi, quàm detractio, aut appetitio alieni. Sed communis vtilitatis derelictio, contra naturam est: est enim iniusta. Itaque lex ipsa naturæ quæ vtilitatem hominum conseruat, & continet, decernit profectò vt ab homine inerit, atque inutili ad sapientem, bonum, fortémque virum transferantur res ad viuendum necessariæ: qui, si occiderit, multum de communi vtilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, vt ne ipse de se bene existimans, séq; diligens, hãc causam habeat ad iniuriam. Itaque semper officio fungatur, vtilitati cõsulens hominum, & eis (quem sæpe cõmemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. Nulla enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio est: neq; est contra naturam spoliare eũ, si possis, quem honestum est necare: atq; hoc omne genus pestiferum, atq; impium, ex hominum communitate exterminandum est. Etenim vt mẽbra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas bellua à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Huius generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius peremisset. Ad quas*

Causam, id est, prætextum, & commentitiam defensionẽ.

11.

*praeuenisset

ipsas

ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendũ: quid ſit id, quod idcirco fugiendũ nõ ſit, quia omnino turpe non ſit. Sed quoniam operi inchoato, propè tamẽ abſoluto, tanquã faſtigium imponimus: vt Geometræ ſolent nõ omnia docere, ſed poſtulare, vt quædã ſibi concedantur, quò facilius, quæ velint, explicẽt: ſic ego à te poſtulo, mi Cicero, vt mihi concedas (ſi potes) nihil præter id, quod honeſtũ ſit, eſſe propter ſe expetendũ. Sin hoc non licet per Cratippum, at illud certè dabis, quod honeſtũ ſit, id eſſe maximè propter ſe expetẽdũ. Mihi vtrũuis ſatis eſt: & tũ hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus eſt, quod non vtilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe (neque enim ei fas erat) ſed ea quæ vidẽtur vtilia. Nihil verò vtile, quod non idem honeſtum: nihil honeſtũ quod non idem vtile ſit, ſæpe teſtatur: negátq; vllam peſtem maiorem vitam hominum inuaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaq; non vt aliquando anteponeremus vtilia honeſtis, ſed vt ea ſine errore diiudicaremus ſi quãdo incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, ſed (vt dicitur) Marte noſtro. Neq; enim quicquã de hac parte poſt Panatium explicatum eſt, quod mihi probaretur, de ijs

Faſtigium, id eſt, ſummã manum: ab ædificijs trãſlatum, quibus perfectis, conus aliquis imponitur in ſummo.

Principia prima per ſe nota.

Marte noſtro, prouerbialiter, â militia tranſlatum, vbi ſuo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliaribus copijs adiuti committerent.

ijs quæ in manus nostras venerunt.

Ne qua nos commoditas quantauis cum summa etiam impunitate coniuncta permoueat, vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non pernicioſum.

CVm igitur aliqua ſpecies vtilitatis obiecta eſt, commoueri neceſſe eſt: ſed ſi cũm animum attenderis, turpitudinem videas adiunctam ei rei, quæ ſpeciem vtilitatis attulerit: tunc vtilitas non requirenda eſt, ſed intelligendum, vbi turpitudo ſit, ibi vtilitatem eſſe non poſſe. Quod ſi nihil eſt tam cõtra naturam, quam turpitudo (recta enim, & conuenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernatúrq; contraria) nihilq; tam eſt ſecundum naturam, quam vtilitas: certè in eadem re vtilitas, & turpitudo eſſe non poteſt. Itémq; ſi ad honeſtatem nati ſumus, eáq; aut ſola expetenda eſt, vt Zenoni eſt viſum, aut certè omni pondere grauior eſt habẽda, quàm reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum: quod autem bonum, id certe vtile: ita quicquid honeſtũ, id vtile. Quare error hominum non proborum, cùm aliquid quod vtile viſum eſt, arripuit, id continuò ſecernint ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur: hinc furta, peculatus, expilationes, direptioneſq; ſociorum & ciuium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremò etiam in liberis ciuitatibus exiſtunt regnandi cupiditates, quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt.

Turpis vtilitas omnium ſcelerum parens.

poteſt. Emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs vident: pœnam non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis (quæ acerbiſſima eſt) non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (eſt enim totum ſcelcratum, & impium) qui deliberant vtrum id ſequatur, quod honeſtũ eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. In ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiã ſi ad id nõ peruenerint. Ergo ea deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione celandi, & occultandi ſpes, opinióque remouenda eſt. Satis enim nobis (ſi modò in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet, ſi omnes Deos hominéſq; celare poſſimus, nihil tamen auarè, nihil iniuſtè, nihil libidinosè, nihil incontinenter eſſe faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui cum terra diſceſſiſſet magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneúmq; equum (vt ferunt fabulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores eſſent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inuſitata, annulúmq; aureum in digito: quẽ vt detraxit atque ipſe induit (erat autem regius paſtor) tum in conſilium paſtorum ſe recepit: ibi tùm palam eius annuli ad palmam conuerterat, à nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat: idem rurſus videbatur, cùm in locum annulum inuerterat. Itaq; hac oportunitate annuli vſus, reginæ ſtuprum intulit:

Turpitudo per ſe fugienda etiam ſumma impunitate propoſita.

Turpi in re turpis etiam ipſo deliberatio.

Aurea præceptio, & ſæper in pectore geſtanda. 12. Lib. 2. de Rep.

Fabula Gygis Platonici, quem habeat ſenſum.

Pala maſſa, qua annuli gemma claditur.

eáq;

eáq; adiutrice regem dominũ interemit, sustulítque quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repentè annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiẽs, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si nõ haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atq; hoc loco Philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed nõ satis acuti, fictam, & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis huius annuli, & huius exempli: si nemo scitu-rus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cùm aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris, si id Diis, hominibúsq; futurum sit semper ignotum, sisné facturus? Negant id fieri posse, quanquam* potest id quidem. Sed quæro: quod negant posse, id si posset, quidnam facerent: Vrgent rusticè sane: negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus, si possint celare, quod facturi sint, non quærimus, possintne celare: sed tanquam tormenta quædam adhibemus, vt si responderint se impunitate proposita facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos vtilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquendáne sit honestas propter vtilitatis

Cui rei fabulæ fingantur, nempe vt exempla proponantur.

*alias non potest.

vtilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, posítne id, quod vtile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperiũ abrogabat, poterat videri facere id iniustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti & consiliorum etiam adiutor: cùm autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenq; Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendum, quod erat vtile patriæ consulere, id erat ita honestum, vt etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque vtilitas valuit propter honestatem, sine qua nec vtilitas quidem esse potuisset. An in eo rege, qui vrbem condidit, non item? Species enim vtilitatis animũ impulit eius, cui cùm visum esset vtilius sólum se, quàm cùm altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, vt id quod vtile videbatur, neq; erat, assequi posset: & tamẽ muri causam opposuit speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccauit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

In Collatino propter inuidiam nominis electo, quia 14. publicæ vtilitati consultum est, ne honestas quidem abfuit.

Romulus, vt solus imperaret, Remum fratrem occidit, hanc quidem causam prætexens, quòd mœnia contra legem transilijsset. Romulus, Quirinus.

Propriis commodis quatenus cuique inseruire permissum.

NEc tamen nostra nobis vtilitates omittendæ sunt, aliisq; tradendæ, cùm his ipse egeamus: sed suæ cuique vtilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiẽdũ est. Scitè Chrysippus, vt multa: Qui stadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maximè possit, vt vincat: supplãtare eũ, qui cum

cùm certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in vita sibi quenq; petere, quod pertineat ad vsum, non iniquum est: alteri surripere, ius non est.

Formula in amicitijs, vt semper honestati cedat beneuolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur: cæterum nequa res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Commodandum amicis, sed citra aras.

MAximè autem perturbantur officia in amicitijs, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, & cætera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquàm anteponenda sunt. At neque contra Rempub. neque contra iusiurãdum, ac fidem, amici causa vir bonus faciet, ne si iudex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cùm induit iudicis. Tantùm dabit amicitiæ, vt veram amici causam esse malit, & vt perorandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cùm verò iurato dicenda sententia sit, meminerit Deum sed adhibere testẽ, id est (vt arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse Deus diuinius. Itaq; præclarũ à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus, QVÆ salua fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honesta amico à iudi-

Perorandæ, finiendæ. Malim equidem ad ampliationem, quàm ad clepsydrarũ numerum referre.

Iudex quod salua fide præstare non possit, ne rogandus quidem est.

dice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint: non amicitiæ tales, sed Coniurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitijs: nam in sapientibus viris, atq; perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, vt cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset, vas factus est alter eius sistendi: vt si ille non *reuertisset, moriendum esset ipsi. Qui cùm ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit vt se in amicitiam tertium adscriberent. Cùm igitur id quod vtile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, inceat vtilitatis species, valeat honestas. Cùm autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponantur amicitiæ. Sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij.

15 Damon & Pithias nobile par amicorum.

*reuertisset ad idem.

Iaceat, pro negligatur.

In publicis consultationibus semper honestum falsa vtilitate potius habendum, neque consilium vllum videri vtile oportere, quod cum honesto pugnet. Atque huius rei vtranque in partem exempla.

In Corintho delenda falsa vtilitatis species fefellit Romanos: nihil enim vtile sit, quod crudeliter. Ægina insula è regione Attice Pyreus portus Athenarum.

SEd vtilitatis specie in Republica sepissime peccatur, vt in Corynthi disturbatione nostri. Durius etiam Athenienses, qui scinuerunt, vt Æginetis (qui classe valebant) pollices præciderentur. Hoc visum est vtile: nimis enim imminebat, propter propinquitatẽ, Ægina Pyræo. Sed nihil, quod

crudele, vtile. Est enim hominum natura (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiã qui peregrinos vrbibus vti prohibent, eósq; exterminant, vt *Pœnus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere: quã tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scæuola. Vsu vero vrbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara sunt, in quibus publicæ vtilitatis speciem præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra Respub. cùm sæpè alsâs, tum maximè bello Punico secundo, quæ Cannẽsi calamitate accepta, maiores animos habuit, quàm vnquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, vt speciem vtilitatis obscuret. Athenienses cùm Persarũ impetũ nullo modo possent sustinere, statuerẽntq; vt vrbe relicta, cõiugibus & liberis Trœzene depositis, naues conscenderent, libertatémq; Græciæ classe defenderent, *Cyrsilum quendam suadentem, vt in vrbe manerẽt, Xerxi émq; reciperẽt, lapidibus obruerunt. Atqui ille sequi vtilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium Reipub. salutare, sed id sciri opus non esse: postulauitq; vt aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum quæ subducta esset ad Gythenum, clàm incendi

*Petronius Cannensi, 16 à Cannis vico Apuliæ, vbi Paulus Æmilius fuit cum innumerabili ciuium & sociorum Rom. multitudine cæsus

Trœzen in Peloponneso, in sinu Argolico, quæ olim Posidonia dicta.

*Cyrsilum, alij Lycidam fuisse scribunt. Historia est apud Demosthenem, ὑπὲρ τῆς στεφάνης. Si sic accipiendi sunt, qui nunc tyrannis nostris omnia vel turpissima suadent modò quæstuosa.

cendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audiuisset, in concionem magna expectatione venit, dixitq; perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne vtile quidem putauerunt: totámq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, autore Aristide repudiauerunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergo quod turpe sit, id nunquam esse vtile, ne tum quidem, cum id quod vtile esse putes, adipiscare. Hoc enim ipsum vtile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Gytheum nobile nauale Lacedæm.

In altero notatus Pompeius, qui expiratis à se victis, aliquot milia per colonias distribuit: in altero Cæsar, qui Campanorũ agros distribuit.

In contractibus communibus, quæ formula honesti, & vtilis. Fingit autem speciem quandã, Iuris consultorum more: déque ea duos Stoicos diuersa sentientes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia refert, alter & hominum consuetudine, & iure ciuili moderatur.

Sed incidunt (vt suprà dixi) sæpe causæ, cùm repugnare vtilitas honestati videatur, vt animaduertendum sit, repugnétne planè, an possit cũ honestate coniungi. Eius generis hæ sunt quæstiones: si (exempli gratia) vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summáq; annonæ caritate: si idem sciat cõplures mercatores Alexandria soluisse, nauésque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturúsne sit id Rhodijs, an silentio suum quàm plurimo venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de

Soluisse, naualiter, id est nauigasse.

eius deliberatione, & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet, sed dubitet an turpe non sit. In eiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno, & graui Stoico: aliud Antipatro discipulo eius homini acutissimo. Antipatro omnia patefacienda, vt ne quid omnino quod venditor norit, emptor ignoret: Diogeni venditorem, quatenus iure ciuili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidijs agere: & quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Aduexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cum maior est copia: cui sit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tutè cùm hominibus consulere debeas, & seruire humanæ societati, eaque lege natus sis, & ea habes principia naturæ, quibus parêre, & quæ semper sequi debeas, vt vtilitas tua communis vtilitas sit, vicissimq; communis vtilitas tua sit, celabis homines quid ijs adsit commoditatis, & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico quæ natura Deorum sit, quis sit finis bonorum, quæ tibi plus prodessent cognita, quàm tritici vtilitas. Sed non quicquid tibi audire vtile est, id mihi dicere necesse est. Imò verò (inquit ille) necesse est: si quidem meministi esse inter homines naturâ coniunctam societatem. Memini, inquiet ille, sed nũ ista societas talis est, vt nihil snũ cuiusq; sit? Quod si

Festiuus Dialogismus inter Diogenem & Antipatrum.

ita

ita est, ne vendendum quidē quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, quamuis hoc turpe sit: tamen, quoniam expedit, faciā: sed ita expedire, vt turpe non sit. Ex altera autē parte, ea re, quia turpe sit, nō esse faciendum. Vēdat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, cæteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur in omnibus * cubiculis apparere serpentes: malè materiatæ, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædésq; vendiderit pluris multò, quàm se venditurum putarit, nū * id iustè, an improbè fecerit? Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud, erranti viam non monstrare (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, emptorē pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm viam non monstrare: non est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà, Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidē est? Ille quod nō placebat proscripsit: tu quod placebat, emisti. Quòd si, qui proscribunt villam bonam, benéq; ædificatam, non existimātur fefellisse, etiā si illa nec bona est, nec ædificata ratione: multò minus qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandū est, quod dictū non est, id præstādum putas? Quid verò est stultius

* Quidam cubilibus legunt: pro latebris.

* *alias, minus iustè aut improbe.* Publicæ execrationes Athenienſium in eos, qui viam erranti non monſtrarent. Tabula rerū venalium.

tius, quàm venditarem eius rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm si domini iussu ita præco prædicet, Domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibusdam causis dubijs ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de vtilitate dicitur, vt id, quod vtile videatur, non modò facere honestum sit: sed etiam, non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur, non modò facere honestis sæpe dissensio.

Præco, auctionarius.

Superiori altercationi Philosophorum suam interponit sententiam, omnino viro bono neque simulandum esse quicquam, neque dissimulandum sui commodi causa, etiam si mos, legésque ciuiles quædam reticeri non vetent.

*QVæ diiudicanda sunt. Non enim vt quæreremus, exposuimus, sed vt explicaremus. Nõ igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, * cùm quid reticeas: sed cùm, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis eos quorum interest id scire. Hoc autem celãdi genus quale sit, & cuius hominis, quis non videt? Certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni, sed versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nónne in vtile est vitiorum subire nomina? Quòd si vituperandi sunt, qui reticuerunt: quid de ijs existimandũ est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius eques Romanus, homo net infacetus, &*

Aliud celare, aliud reticere.

* quicquid reticeas.

Turpe celare quod est, turpius mentiri quod nõ est.

17

satis

satis literatus, cùm se Syracusas otiandi causa, non negotiandi (vt ipse dicere solebat) contulisset, dictitabat se hortulos aliquos velle emere, quò inuitare amicos, & vbi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cùm percrebuisset, Pythias ei quidam, qui argentariũ faceret Syracusis, dixit, 18. *venales quidem se hortos non habere, sed licere vti Cannio (si vellet) vt suis: & simul ad cœnam hominem in hortos inuitauit in posterum diem. Cùm ille promisisset, tum Pythius, quießet, vt argẽtarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab his petiuit, vt ante suos hortulos postera die piscarentur: dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio* * *apparatum conuiuium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, afferabat: ante pedes Pythij pisces abiiciebãtur. Tum Cannius, Quaeso, inquit, quid est hoc Pythi? tantúmne piscium: tantúmne cymbarum? Et ille. Quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium: hic aquatio, hae villae isti carere nõ possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, vt venderet. Grauatè ille primò. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples tanti quanti Pythius voluit: & emit instructos. Nomina facit, negotiũ conficit. Inuitat Cãnius postridie familiares suos. Venit ipse maturè. Scalmum nullum videt. Quaerit ex proximo vicino, num feria quadam piscatorum*

Fabula perquam amœna, qua astu Græculus Cannio imposuerit.

* *paratum erat*

Grauatè, vel grauatim, inuitus & vix. 19

Nomina facit, debitorẽ se constituit.

*torum essent, quòd eos nullos viderit. Nullæ (quod sciam) inquit ille, sed hîc piscari nulli solent, itaque heri mirabar quid accidisset. Stomachari Cānius: sed quid faceret? nondū enim Aquilius collega, & familiaris meus pertulerat, de Dolo malo formulas. In quibus ipsis cùm ex eo quæreretur, quid esset Dolus malus, respōdebat, cùm esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, vt ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest vtile esse, cùm sit tot vitijs inquinatū. Quòd si Aquiliana definitio vera est, ex omne vita simulatio, dissimulatióq; tollenda est. Ita, nec vt emat melius, nec vt vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, vt Tutelaxij tabulis, & Circunscriptio adolescentium lege *Latoria: & sine lege, iudicijs, in quibus ex fide bona agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt: In arbitrio rei vxoriæ, Melius, Æquius: in fiducia, Vt inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo quod melius, æquius est, potest vlla pars messe fraudis? aut cùm dicitur vt Inter bonos bene agier, quicquā agi dolosè, aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (vt ait Aquilius) continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium: non licitatorem venditor, nec*

Formulas, iuris regulas. Quod dolo malo gestum est, id in integrum restitui oportet.

Circumscribere, circumuenire, circūducere.

* *aliàs, Plectoria:* Bonæ fidei iudicia. Inter bonos bene agier. Verba sunt solennia, quibus in negotijs bonæ fidei vtebantur.

qui

qui contra se liceatur, emptor opponet. Vterque si ad eloquendum venerit, non plus, quàm semel, eloquetur. Q. quidem Scaeuola P. filius, cùm postulasset, vt sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, daxisset que se pluris æstimare, addidit centum millia. Nemo est qui hoc viri boni fuisse neget: sapientis, negant: vt etiam si minoris quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios Bonos, alios Sapientes existimant. Ex quo Ennius, Nequicquam sapere sapientem, qui ipsi sibi prodesse nequiret. Vere id quidē, si quid esset Prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium discipulum Panatij, videa in his libris, quos de Officijs scripsit Q. Tuberoni, differentem, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, institutaque facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solùm nobis diuites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximéque Reipub. Singulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. Huic, Scaeuolæ factum (de quo paulò antè dixi) placere nullo modo potest. Etenim omninò se negat facturum compendij sui causa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuēda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & Dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: siue vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè iustum virum, bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur

20 Noua Scæuolæ in emēdo integritas. Indicaretur i. æstimaret. Semel, id est, vt statim summum pretium eloqueretur.

21 Simile est vendere minoris, quàm possis: & emere pluris, quàm possis. Ex Ennij Medea.

Compendiū, id est, lucrū.

igitur est vtile peccare, quia semper est turpe. Et quia semper est honestum virum bonum esse, semper est vtile. Ac de iure quidem prædiorum sanctum est apud nos iure ciuili, vt in his venditis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam cùm ex duodecim tabulis satis esset ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui infitiatus esset, dupli pœnam subiret: à Iureconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim est in prædio vitij, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstare oportere. Vt cùm in arce augurium Augures acturi essent, iussissentque Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Celio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspicijs: Claudius: proscripsit insulam, vendidit: emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denunciatum est: itaque Calphurnius cùm demolitus esset, cognouisset q, Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab Auguribus demoliri iussus, ad arbitrium illum adegit, * quid sibi dare ea facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiã dixit, huius nostri Catonis pater. Vt enim cæteri, ex patribus, sic hic, qui illud* nomen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronunciauit, cùm in venundando rem eam sciisset, & non pronunciasset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nosset venditor. Quod si recte

Lingua nuncupata, veterum iurisprudentium sermo.

ee

In Claudio reticentia pro dolo malo damnata.

* quicquid sibi dare facere oportet.

* alias, lumẽ

*rectè iudicauit: non rectè frumentarius ille, non rectè adium pestilentium venditor tacuit. Sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudiciũ est. Oratã Crassus, Gratidianũ defendebat Antonius. Ius Crassus vrgebat, quòd vitium venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotũ Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id quod emerat, quo iure esset, teneret. Quorsum hæc? vt illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. Sed aliter Leges, aliter Philosophi tollunt astutias. Leges, quatenus manu tenere res possunt: Philosophi, quatenus ratione, & intelligẽtia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulatè, ne quid fallaciter. Sũtne igitur insidiæ, tendere plagas etiã si excitaturus nõ*sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ nullo insequẽte sæpe incidunt. Si tu cùm ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens: hoc quanquam video propter depranationem consuetudinis neq; more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut iure ciuili: tamen*

Seruiebant, id est, debebãt seruitutẽ, Rigor iuris. Vrgebat, id est, premebat. Æquitas.

Quid inter leges, & Philosophorum dogmata.

*sis bestiam, nec agit.

naturæ

natura lege sancitum est. Societas est enim (quod
23 etsi sæpe dictum est, dicendū tamē est sæpius) latissime quidem quæ pateat *omniū inter omnes: interior eorum, qui eiusdem gentis sunt: proprior eorum, qui eiusdem ciuitatis, itaq; maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse voluerunt. Quod enim ciuile, non idē continuò Gentium: quod autem Gentium, idem Ciuile esse debet. Sed nos viri iuris germanæque iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullam tenemus: vmbra & imaginibus vtimur: eásq; ipsas vtinam sequeremur. Feruntur enim ex optimis *natura, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa? Vtine propter te, fidémne tuā captus, fraudatúsne sim: quàm illa aurea? Vt inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione? Sed qui sint Boni, & quid sit Bene agier, magna quæstio est. Q. quidē Scæuola pontifex maximus summā vim esse dicebat in omnibus iis arbitrijs, in quibus *adderetur, Ex fide bona: fidéique bonæ nomen existimabat manare latissimè, ídque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur. In his magni esse iudicis statuere, præsertim cùm in plerisque essent iudicia contraria, quid quemque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eáq; malitia, quæ vult illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distátq; plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorū: malitia,*

* hominum inter homines

24 Ius gentium, ius ciuile continet, non contrà.

Ius formulæ à diuina, & naturali ratione ducte.

* nature principijs, & ver.

* aliàs, ageretur ex fide.

litia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. Nec verò in prædijs solum ius ciuile ductum à natura, malitiam, fraudémq; vindicat, sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis præstat edicto Ædilitio. Heredum alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, vt ex alterius prædetur insciti a. Nec vlla pernicies vitæ maior inuenire potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo illa immumerabilia nascuntur, vt vtilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisq; experietur: qui, impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria? Periclitemur (si placet) & in ijs quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse nō putat. Neque enim de sicarijs, veneficijs, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est: qui non verbis sunt, & disputatione Philosophorum, sed vinculis, & carcere* fatigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni. L. Munitij Basilij locupletis hominis falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos, qui cùm illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facineris munusculum

In mancipijs, id est seruis aut ancillis quæri solet, an sana, an fugitiua, an furacia.

25

26

* alias castigandi: Testamentū falsum. Notati Crassus & Hortensius.

noꝛ

non repudiauerunt. Quid ergo? satin' hoc est, vt non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur, quanquàm alterum amaui viuum, alterum non odi mortuum. Sed cùm Basilius Marcum Satyrium sororis filium nomen suũ ferre voluisset, eúmque fecisset hæredem, hunc autem dico patronum agri Piceni, & Sabini (ô turpem notã temporum illorum) non erat æquum principes *ciues rem habere, ad Satyrium nihil præter nomen peruenire. Etenim si is, qui non defendit iniuriam, neq; propulsat à suis, cùm pôtest, iniustè facit, vt in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adiuuat iniuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honesta videntur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, nõ veritate, sed simulatione acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud vtile interdum, aliud honestum videri solet falsò. Nam eadem vtilitatis, quæ honestatis est regula: qui hoc non* præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: est istud quidem honestum, verùm hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore diuellere, qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaq; si vir bonus habeat hanc vim, vt si digitis concrepuerit, possit in locupletum testamenta nomen eius irrepere, hac vi nõ vtatur, ne si exploratum quidẽ habeat, id omnino neminem vnquam suspicaturum. At si dares hãc vim M. Crasso, vt digitorum percussione hæres posset

*ciuitatis

Hæredipetæ turpes.

27

*aliàs peruiderit.

Supini, & quibus loqui non liberet, digitulo crepitãtes quippiam significabant.

posset scriptus esse, qui re vera non esset haeres, in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem iustus, & is, quem sentimus verum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit: noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, vt veros haeredes moueat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod vtile sit, quodque expediat? imo intelligat, nihil nec expedire, nec vtile esse, quod sit iniustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem audiebam de patre nostra puer, iudicem M. Luctatio Pythiae fuisse Equiti Romano sanè honesto, cùm is sponsionem fecisset, ni bonus vir esset. Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturum: ne aut spoliaret fuma probatum hominem, si contra iudicasset: aut statuisse videretur virum bonum aliquem esse, cùm eare sinnumerabilibus officijs, & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modò Socrates nouerat, nullo modo videri potest quicquam esse vtile, quod non honestum sit. Itaq; talis vir nō modò facere, sed nec cogitare quidem quicquā audebit, quod nō audeat predicare. Hec nónne est turpe dubitare Philosophos, quae ne rustici quidem

28

Notionem, formam, & speciem dicit.

29

De patre, pro à patre inusitatius.

Exaggeratio est à Socrate ad Fimbriā, à Fimbria ad rusticos.

30

quidem dubitēt? à quibus natum est id, quod iam tritum est vetustate prouerbium: cum enim fidē alicuius, bonitatémq; laudant, Dignum esse dicūt, quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam. Nihil expedire, quod non deceat, etiā si id possis nullo refellente obtinere? Vidésne igitur hoc prouerbio neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulò antè fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse conuertere? Vt enim quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic quod honestum non est, id vtile vt sit, effici non potest, aduersante etiam, & repugnante natura. Ait enim cùm permagna præmia sint, est causa peccandi. C. Marius cùm à spe Consulatus longè abesset, & iā septimum annum post prætura iacéret, neq; petiturus vnquam Consulatum videretur. Q. Metellum, cuius legatus erat, summum virum, & ciuem, cùm ab eo Imperatore suo Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est: bellum illum *ducere: si se Consulem fecissent, breui tempore aut viuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem pop. Rom. redacturum. Itaq; factus est ille quidem Consul, sed à fide, iustitiáq; discessit, qui optimum, & grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. Ne noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cùm Prætor esset, collegiúmque Prætorum Tribuni plebis adhibuissent,

Lusus genus erat micatio digitis repēte motis Cic. de Diuina. Quid est enim sors idem prope modū quod micare, quod talos iacere, quod tesseras. Citat idem adagiū & in secundo de Finib. lib.

Notatus Marius, qui cōsulatus gratia ab officio recesserit.

*producere.

31 Notatus Gratidianus, qui collegarum communem gratiam ad se propriè transtulit.

buissent, vt res nummaria de communi sententia constitueretur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, vt nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, constituerúntque vt omnes simul in Rostra post meridiem descenderẽt: & cæteri quidẽ alius aliò: Marius à subsellijs in Rostra recta: idq; quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ ad eas thus & ceres. Quid multa? Nemo vnquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquàm, cùm id, in quo violatur æquitas, non ita magnum: illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: vt Mario præripere collegis, & Tribunis plebis popularem grátiam, non ita turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valdè vtile videbatur. Sed omnium vna regula est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud quod vtile videtur, turpène sit, aut si turpe est, ne videatur esse vtile. Quid igitur? possumúsne aut illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam, vt videas quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? Nihil profectò minus. Est ergo vlla res tanti, aut commodum vllum tam expetẽdum, vt viri boni & splendorem, & nomen amit-

Explica, nam superius complicatam dixit notionem.

tas? Quid est, quod afferre tantum vtilitas ista, qua dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, iustitiámque detraxerit? Quid enim interest, vtrum ex homine se conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat bellua? Quid? qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nónne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cuius ipse audacia potens esset? Vtile ei videbatur plurimum posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Graecos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam vt potero, incõdite fortasse, sed tamen vt res possit intelligi:

Pompeius notatus, qui turpi consilio Cæsarem affinem adiunxerit, ducta eius filia.

Euripideũ carmen à Cæsare vsurpatum

Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Etheocles, vel potius Euripides, qui id vnum, quod omniũ sceleratissimum fuerat, excepit. Quid igitur minuta colligimus? hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Rom. dominúsq; omnium gentium esse concupierit, idq; perfecerit. Hanc cupiditatem si quis honestã esse dicit, amens est. Probat enim legum, & libertatis interitum: earúmque oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. Qui autẽ fatetur honestum non esse in ea ciuitate, qua libera fuit, quáque esse debeat, regnare: sed ei, qui id facere possit, esse vtile: qua

ἁπαξ γὰρ ἀδικεῖν χρὴ, τυραννίδος πέρι καλλίστου ἀδικεῖν, τἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

hunc

hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? Potest enim, Dij immortales, cuiquam esse vtile fœdissimum, & taterrimum parricidium patriæ: quamuis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis ciuibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda vtilitas est, & quidem sic, vt hæc duo verba inter se discrepare, sed tamen vnum sonare videantur. Nũc*adeo ad vulgi opinionem. Quæ maiòr vtilitas, quàm regnandi esse possit? Nihil contrà inutilius ei, qui iniustè consecutus sit, inuenio, cùm ad veritatem cœpi reuocare rationẽ. Possunt enim cuiquam esse vtiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum, periculorúmq; plenissima?

Cæsar pater patriæ appellatus, sed ab oppressis. At Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit. *abee.

-Multi iniqui, atque infideles regno, pauci sunt 35.
boni,-
inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo, & Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quantò plures ei regi putas, qui exercitu Pop. Rom. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatémq; non modo liberam, sed etiam gentibus imperantẽ seruire sibi coëgisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cuius autem vita ipsi potest vtilis esse, cùm eius vitæ ea conditio sit, vt qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quòd si hæc 36.
vtilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasũ esse debet, nihil esse vtile, quod non honestũ sit. Quan-

Historiæ à Pyrrhi medico epistolã Fabritio missam narrant.

quam id quidem, cùm sæpè aliâs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus Pop. Rom. bellum vltro intulisset, cúmque de Imperio certamen esset cum Rege generoso, ac potente, perfuga ab eo venit in castra Fabritij, eique est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, vt clam venisset, sic clàm in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hũc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à Senatu laudatũ est. Atqui si speciem vtilitatis, opinionémq; quærimus, magnum illud bellum perfuga vnus, & grauem aduersarium Imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur vtilius vel Fabritio, qui talis in hac vrbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel Senatui nostro, qui nunquam vtilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causa Imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsa opes expetuntur, quoquo modo, non poterunt esse vtiles cum infamia. Non igitur vtilis illa L. Philippi Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex Senatusconsulto liberauisset, vt hæ rursus vectigales essent: neq; his pecuniam, quam pro libertate dederat, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe Imperio. Piratarum enim melior fides quàm Senatus. At aucta vectigalia. Vtile

37.

Turpis, eòque nec vtilis L. Philippi sententia.

igitur

igitur? Quousq; audebunt dicere quicquam vtile, quod nō honestum? Potest autem vlli Imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, vtile esse odium, & infamia? Ego etiam cū Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium, vectigaliáq; defendere, omnia publicanis negare, multa sociis, cùm in hoc benefici esse deberemus: cum illis sic agere, vt cum colonis nostris soleremus. Eóque magis, quòd illa ordinum coniunctio ad salutem Reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, causam cum Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, Vincat vtilitas. Potius diceret: non esse æquam, quia nō esset vtilis Reip. quam cùm æquam esse diceret, non esse vtilem fateretur.

Cato perstrictus.

38

Turpis oratio Curionis.

Vincat vtilitas.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non in amœnas, in quibus videtur aliud hortari vtilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de Officijs Hecatonis talium quæstionum: Sítne boni viri in maxima charitate annonæ, familiam non alere. In vtranque partem disputat: sed tamen ad extremū, vtilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat, an seruuli vilis. Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, exterquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat quia sit iniurium. Quid dominus nauis, eripiétne suum?

*Minimè: non plus, quàm si naugantem in alto, eycere de naui velit, quia sua sit. Quoad enim perueniendum sit eò, quò sumpta nauis est, nō domini est nauis, sed naugantiū. Quid si vna tabula sit, duo naufragi, hiq; sapientes, *sibine vterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò: sed ei, cuius magis interest vel sua, vel Reipublicæ causa viuere. Quid si hæc paria in vtroque? Nullum erit certamen, sed quasi forte, aut* dimicando victus, alteri cedat alter. Quid si pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium, indicétne id magistratibus filius? Nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstabit omnibus officijs. Imò verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. Quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? Imò verò obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiam. Ad extremum si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id rescierit, soluturúsne sit eos, si cui debeat, pro bonis? Diogenes ait: Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere? Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. Hæc sunt quasi controuersa iura Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia? Non ea, quæ nisi dixerit, redhibeatur mancipium iure ciuili: sed hac*

Sumpta conducta.

*Vetus exemplar, sibi vter rapiat.

**in micādo.* Agere cuniculos, vt antè, agereri-mas.

Fugiens quod duraturum non sit Redhibitio, cum vēditor rem, emptor pretium recipit: verbum est iurisconsultorum.

hæc, mẽdacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri *non videntur. Si quis aurum vendens, orichalcum se putet vendere, inaicétne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denariûm? Perspicuum est iam, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos Philosophos, quos nominaui, controuersia. Pacta, & promissa sempérne seruanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (vt prætores dicere solent) facta sint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento vnquam posteà vteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot pòst inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, vt item eo liceat vti, quid faciendum sit, cùm sit is inhumanus, qui non concedat vti, nec ei quicquam fiat iniuriæ? Vitæ, & saluti consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cùm ei testamento sestertium millies relinquatur, vt antè quàm hæreditatem adeat, luce, palàm in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserat ille, néene? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse grauitatis: sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quàm si ceperit: nisi fortè eam pecuniam in Reipu. magnum aliquod tempus contulerit, vt vel saltare eum, cùm patriæ con-

*non dicenda.

Aqua intercus que hydrops, aut hydropisis.

*sulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem promissa seruanda sunt, quæ non sunt ijs ipsis vtilia, quibus illa promiseris. Sol Phaëthonti filio (vt redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset: optauit, vt in currum patris tolleretur: sublatus est, *atq; is antè quàm constitit, ictus fulminis deflagrauit. Quãto melius fuerat, in hoc promissum patris non esse seruatum? Quid? quod Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dedisset, optauit interitum Hippolyti filij sui, cùm is patri suspectus esset de nouerca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cùm deuouisset Dianæ quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolauit Iphigeniam, quæ nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, quàm tum tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda nõnunquam. Neq; semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, is petat insaniens: reddere, peccatũ sit: non reddere officium. Quid? si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddésne depositum? Non, credo: facies enim contra Remp. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ natura honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare cõuentis, reddere deposita, commutata vtilitate fiunt non honesta. Ac de ijs quidem, quæ videntur esse vtilitates contra*

iustitiam

De Sole & Phaethonte filio.

* *atque quà constitit,* De Theseo & Neptuno.

De Agamenone, & filia immolata.

iustitiam simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cùm docebimus ea, quæ videntur esse vtilia, neque sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de Prudentia, quidem quam vultimitari Militia: itémque de Iustitia (quæ semper est vtilis) disputatum est.

DE FORTITVDINE.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur: altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Vtile videbatur Vlyssi (vt quidam poëtæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimum autorem, talis de Vlisse nulla suspitio est) sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At vtile (vt aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ viuere otiosè cum parentibus, cum vxore, cum filio. An vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam cõtemnendam, & abiciendam: quoniam quæ honesta non sit, ne vtilem quidem esse arbitror. Quid enim anditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseuerasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace:

Vlisses ne ad Troiam iret, furorem simulauit, agrũ proscissum sale serens. Palamedes odoratus illius astutiã, fillium eius, qua sulcus 40. ducendus erat, obiecijt, Vlisses arte aratrum suspendit. Itaque detecta fraus, cuius rei memor Vlysses, postea Palamedem falsò criminatus oppressit. 41.

Cuius

Ex tragœdia quapiam scenarij sunt.

Cuius ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem,
Furere assimulauit, ne coiret: instituit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset malitiosam audaciam,
Fide sacratum ius perpetuò falleret.

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cũ functis bus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factã, nostrámq; veniamus. M. Atilius Regulus cùm Consul iterum in Africa ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, Imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, iuratus missus est ad Senatũ, vt nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem: is cùm Romam venisset, vtilitatis speciem videbat, sed eam (vt res declarat) falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum vxore, cum liberis: quam calamitatem accepisset in bello, communem fortuna bellica indicare: tenere Consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse vtilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores queris autores? Harum enim est virtutum proprium nil extimescere, omnia humana despicere, nihil quod homini accidere possit, intolerãdum putare. Itaq; quid fecit? In Senatum venit, mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusauit:

quandiu

quandiu iureiurando hostium teneretur, non esse se Senatorum. Atq; illud etiam (ô stultum hominem dixerit quispiam, & repugnantem vtilitati suæ?) reddi captiuos, negauit esse vtile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se iam confectum senectute. Cuius cùm valuisset autoritas, captiui retenti sunt, ipse Carthaginem reuijt: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iusiurandum conseruandum putabat. Itaq; tum, cùm vigilando necabatur, erat in meliori causa, quàm si domi senex captiuus, periurus, Consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captiuos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodò stultè? etiámne si Reipu. conducebat? Potest autem quod inutile Reip. sit, id cuiquam ciui vtile esse? Peruertunt homines ea, quæ sunt fundamẽta naturæ, cùm vtilitatem ab honestate seiungũt. Omnes enim expetimus vtilitatem, ad eámq; rapimur, nec facere aliter vllo modo possumus. Nam quis est, qui vtilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissimè persequatur? Sed qui nusquam possumus, nisi in laude, decore honestate, vtilia reperire, propterea illa prima, & summa habemus: vtilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, iniureiurãdo? Num iratum timemus Iouem? At hoc quidem commune est omnium Philosophorum, nõ eorum

eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorũ etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volũt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam vtilitatem peruerteret. An ne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudo ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, Fregistine fidem? Neq; dedi, neq; do infideli cuiquam, Quanquam ab impio Rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam, quẽadmodum nos dicamus, videri quadã vtilia, quæ non sint: sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: vt hoc ipsum videtur honestum, conseruandi iurisiurãdi causa ad cruciatũ reuertisse: sed sit non honestũ: quia quod per vim hostium esset actum, ratum esse nõ debuit. Addunt etiam, quicquid valdè vtile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neq; irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne iusiurandum valet. Sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim iusiurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste promiseris, id tenendum est. Iam enim non ad iram deorum,

Minima de malis deligenda.

Eclipsis vsitata in sermonibus vulgo vsurpans.

Iusiurandũ.

rum, quæ nulla est, sed ad iustitiã, & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius: O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis? Qui igitur iusiurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio vicinam Iouis Opt. Max (vt in Catonis oratione est) maiores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malũ esset, nisi dolore: Id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidẽ esse, maxima autoritate Philosophi affirmant. Quorum quidem testẽ non mediocrem, sed haud scio an grauissimũ, Regulum, nolite quæso vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Pop. Ro. qui retinendi officij causa cruciatum subierit voluntarium? Nam quod aiunt, Minima de malis, id est, vt turpiter potius, quàm calamitosè: an est vllum maius malum turpitudine? Quæ, si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio & fœditas turpificati animi debet videri? Itaq; neruosius qui ista disserũt, solùm audent malum dicere id quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamẽ non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam: idcirco rectè à poeta dicitur, quia cùm tractaretur Atreus, personæ seruiendũ fuit. Sed si * hoc sibi sumant, Nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant ne quæratur latebra periurio. Est autem ius etiam bellicum,

Fides in Capitolio Ioui proxima.

Certè concedentis.

43.

Neruosius vt Stoici: Remissius, vt Peripatetici.

*hinc

bellicum, fidéſq; iuriſiurandi ſæpe hoſti ſeruanda. Quod enim ita iuratũ eſt, vt mens conciperet fieri oportere, id ſeruandum eſt: quod aliter, id ſi non feceris, nullum periurium eſt. Vt ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium. Cum hoc nec fides eſſe debet, nec iuſiurandum commune. Non enim falſum iurare, peierare eſt: ſed quod ex animi tui ſententia iuraueris, ſicut verbis concipitur more noſtro, id non facere, periurium eſt. Scitè enim Euripides:

Iuſtis hoſtibus pacta præſtanda, latronibus nihil oportet.

Quid peierare.

In Hyppolito coronato.

ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ' ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionéſq; bellicas & hoſtiles perturbare periurio: cum iuſto enim & legitimo hoſte res gerebatur, aduerſus quem & totũ ius feciale, & multa ſunt iura communia. Quod ni ita eſſet, nũquam claros viros Senatus vinctos hoſtibus dedidiſſet. At verò T. Veturius, & Spurius Poſthumius cùm iterum conſules eſſent, quia cùm malè pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub iugum miſſis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: iniuſſu enim populi, Senatúſq; fecerant. Eodémque tempore T. Numitius, Q. Æmilius, qui tũ Tribuni plebis erant, quòd eorũ auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, vt pax Samnitium repudiaretur. Atqui huius deditionis ipſe qui dedebatur Poſthumius,

Rom. exercitus in Caudinis furcis ſubiugum miſſus à Samnitibus. 44

Posthumius, suasor, & autor fuit. Quod idē multis annis pòst C. Mancinus, qui vt Numantinis, quibus cum sine Senatus autoritate fœdus fecerat, dederetur: rogationē suasit eā, quàm Lucius Furius, & Sextius Attilius ex Senatusconsulto ferebant: qua accepta, rst hostibus deditus. Honestius hic, quàm Q. Pompeius, quo, cùm in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur vtilitas; plus valuit, quàm honestas. Apud superiores vtilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est. At non debuit ratū esse, quod erat actum per vim, quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad Senatum proficiscebatur, cùm præsertim de captiuis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehēditis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, vt esset iudicium Senatus: qui nisi ipse autor fuisset, captiui profectò Pœnis reddiri essent, ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non vtile putauit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & patri credidit. Nam (quod aiunt) quod valde vtile sit, id fieri honestum: imò verò esse, non fieri. Est enim nihil vtile, quod idem non honestum: nec quia vtile, honestum: sed quia honestum, vtile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, vnum illud est admiratione dignum, quòd captiuos retinendos censuerit. Nam

quòd

quòd rediit, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaq; ista laus nõ est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides: indicant notationes, animaduersionésq; Censorũ, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando, iudicabant. L. Manlio Aulifilio, cùm Dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad Dictaturam gerẽdam addidisset: criminabatur etiã, quòd Titium filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. Quod cùm audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & prima luce Pomponij domum venisse dicitur. Cui cùm esset nunciatum, quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrẽ arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq; arbitris, ad se adolescentem iussit venire. At ille, vt ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturũ, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit cur sibi à causa desistere necesse esset. Manlium missum fecit: tantum temporibus illis iusiurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienum Galli,

Quanta antiquitus iurisiurandi religio.

Pomponius iusiurandum etiam metu exortum præstandum putauit.

Epiphonema.

Torquati cognomen.

Gallí, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio Consulatu Latini ad Viserim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui perindulgens in patrem, idem acerbus, & seuerus in filium. Sed vt laudandus Regulus in conseruando iureiurando: sic decem illi quos post Cannensem pugnam iuratos ad Senatũ misit Annibal, se in castra redituros, ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes vno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, nouem reuertisse à Senatu re nõ impetrata: vnũ ex decem qui paulò post quàm egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse iureiurando interpretabatur: nõ rectè. Fraus enim distringit, non dissoluit periurium. Fuit igitur stulta calliditas, peruersè imitata prudentiam. Itaque decreuit Senatus, vt ille veterator, & callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, nõ quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissẽt à Paulo, & Varrone Cõsulibus. Eos Senatus non sensuit redimendos, cùm id parua pecunia fieri potuisset: vt esset insitum militibus nostris aut vincere, aut emori. Qua quidem re dubita, fractũ animũ Annibalis scripsit idem, quòd

Indulgens, quem acerbum in se, sic tamen amauit, idem filium securi percussit.

Senatus, populúsq; Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea quæ videntur vtilia, vincuntur. Acilius autem, qui Græcè scripsit historiã, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, vt iureiurando liberarentur, eósq; à Censoribus omnibus ignominijs notatos. Sic iam huius loci finis. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractóque fiant, (quale fuisset Reguifactum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse videretur, nõ quod Reip. censuissent, aut domi remanere voluisset) non esse vtilia, quia sint flagitiosa, fœda, & turpia.

DE TEMPERANTIA.

RESTAT quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, tẽperantia continentur. Potest igitur quicquam vtile esse, quod sit huic talium virtutum choræ cõtrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici, atq; Annicerij Philosophi nominati, omne bonũ in voluptate posuerunt: virtutémq; censuerunt ob eam rem esse laudandã, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis floret Epicurus, eiusdem fere adiutor, autórque sententiæ. Cùm his velis, equisque (vt dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nã si nõ modò vtilitas, sed vita omnis beata corporis firma constitutione, eiusq; constitutionis spe explorata (vt à Metrodoto scriptum est) continetur, certè hæc vtilitas, & quidẽ summa (sic enim censent)

Cyrenaici Epicurei ab Aristippo Cyrenaico, Annicerij, ab Annicere qui priorem sectam emẽdarunt. 46.

Obsoletis, id est, obscuratis. Velis equisque, prouerbialiter.

censent) cum honestate pugnabit. Nam vbi primùm prudentia locus dabitur? An, vt conquirat vndique suauitates? Quàm miser virtutis famulatus seruientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligitur voluptates? Fac nihil isto esse iucundius: quid cogitare potest turpius? Iam qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborúmque contemptio? Quamuis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore, tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneũ sit ei dicere, qui bona voluptate terminauerit: mala, dolore: vt si illum audiã de continentia, & Temperantia: dicit ille quidem multa multis locis, sed aqua hæret, vt aiunt. Nam qui potest Temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? Est enim Temperantia libidinum inimica: libidines autẽ consectatrices voluptatis. Atq; in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidi tergiuersantur. Prudentiã introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendíq; doloris. Etenim Temperantiam inducunt, non facilimè ille quidem, sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim voluptatis magnitudine doloris detractatione fieri. Iustitia vacillat vel iacet potius, omnesq; eæ virtutes, quæ in commu-

Aqua hæret.

communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, neç comitas esse potest, nõ plus, quàm Amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, vtilitatémue referantur. Conferamus igitur in pauca, Nam vt vtilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria, sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico, qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem copulauissent. Non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmoum igitur si quando ea, quæ videretur vtilitas, honestati repugnat, diiudicanda res sit, satis est suprà disputatum. Sin autem speciem vtilitatis, etiam voluptas habere dicatur, nulla potest esse ea cum honestate coniunctio. Nam vt tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, vtilitatis certè nihil habebit.

De finibus bonorum & malorum.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia magnum: sed perinde erit, vt acceperis. Quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commen-

commentarios tanquam hospites erunt recipiendi. Sed, vt si ipse venissem Athenas (quod quidē esset factum, nisi me è medio cursu clara voce patriarevocasset) aliquando me quoque audires: sic quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his, temporis quantum poteris: poteris autem, quantum voles. Cùm verò intellexero te hoc scientiæ genere gaudere, tum & præsens tecum propediem (vt spero) & dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibiq; persuade, te mihi quidem esse charissimum: sed multò fore chariorem, si talibus monimentis, præceptisq; latabere.

MARRCI TVLLII CICERONIS LIBRI TERTII DE OFFICIIS FINIS.

M T.

M.T. CICERONIS LÆLIVS, SIVE DE AMICITIA DIALOGVS AD T. POMPONium Atticum.

PREFATIO.

Lælius, Scæuolæ Augu-ris, & Fannij ſocer.

QVINTVS *Mutius Augur Scæuola multa narrare de C. Lælio ſocero ſuo memoriter, & iucundè ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare Sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolam ſumpta virili toga, vt quoad poſſẽ, & liceret, à ſenis latere nunquam diſcederem. Itaq; multa ab eo prudenter diſputata, multa etiã breuiter & commodè dicta, memoriæ mandabam, fieriq; ſtudebam eius prudentia doctior. Quo mortuo, me ad Pontificem Scæuolã contuli: quem vnum noſtræ ciuitatis & ingenio, & *induſtria præſtantiſſimũ audeo dicere. Sed de hoc aliâs, nũc redeo ad Augurem. Quum ſæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo ſedentẽ (vt ſolebat) quum & ego eſſem vnà & pauci admodùm familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum fere multis erat in ore. Meminiſti enim profecto (vt opinor) Attice, & eo magis, quòd P. Sulpitio*

Toga virilis mores exigebat.

Scæuola pontifex.

* *iuſtitia.*

Hemicyclus cathedra in modum medij circuli.

Pomponius Atticus.

pitio vrebare multum, quũ in tribunus Pleb. capitali odio à Q. Pompeio qui tum erat consul, dissideret, quicum cõiunctissimè, & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scaeuola quum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælij de amicitia habitum ab illo secum, & cum altero genere C. Fannio Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cuius disputationis sententias memoria mandauit, quas in hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, ne Inquam, & Inquit, sæpius interponeretur. Atque id eo feci, vt tanquam à præsentibus coràm haberi sermo videretur. Cum enim sæpe mecum ageres Attice, vt de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res tum omnium cognitione, tum nostra familiaritate visa est, itaque feci non inuitus, vt prodessem multis tuo rogatu. Sed vt in Catone maiore feci (qui est scriptus ad te de Senectute) Catonem induxi senẽ disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius, qui & diutissimè senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic quum accepissem à patribus maximè memorabilem, C. Lælij & P. Scipionis familiaritatẽ fuisse, & Lælij persona visa est idonea mihi, quæ de amicitia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo meminisset Scaeuola. Genus autem hoc sermonum positum in hominum veterum autoritate, & eorum illu-

P. Sulpitius & Q. Pompeius, quorum alter tribunus, alter verò consul fuit. 3.

Cato maior.

C. Lælij & P. Scipionis familiaritas.

Plus habet grauitatis sermo positus in autoritate veterum & illustrium virorum.

illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur habere grauitatis. Itaq; ipse mea legens sic afficior interdum, vt Catonem, nõ me loqui existimem. Sed vt tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de Amicitia scripsi. Tũ est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper auertas, Læliũ loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerũ veniunt post mortem Africani, ab his sermo oritur: respondet Lælius, cuius tota disputatio est de amicitia: quã legens tu ipse cognosces. FANNIVS. Sunt ista vera Læli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior: sed existimare debes, omnium oculos in te esse coniectos, vnum te sapientẽ & appellant & existimãt. Tribuebatur hoc modo M. Catoni: scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem: sed vterque alio quodã modo: Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum vsum haberet, multáq; eius & in Senatu, & in foro vel prouisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur: propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solùm natura & moribus, verùm etiam studio & doctrina esse sapientem: nec sicut vulgus, sed vt eruditi solent appellare

L. Acilius.

pellare ſapientem, qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui ſeptem appellantur, eos, qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientum non habent. Athenis vnum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum iudicatum. Hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, vt omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanéſque casus virtute inferiores eſſe putes. Itaq; ex me quærunt, credo, & ex hoc item Scæuola, quòmodo pacto mortem Africani feras, eoq; magis, quòd his proximis Nonis cùm in hortos D. Bruti Auguris cõmentandi cauſa (vt aſſolet) veniſſemus, tu non affuiſti: qui diligentiſſimè ſemper illum diem, & illud munus ſolitus eſſes obire. SCÆVOLA. Quærunt quidem C. Læli multi, vt eſt à Fannio dictum: ſed ego ideo reſpondeo, quod animaduerti, te dolorem quem acceperis cùm ſummi viri, tùm amantiſſimi morte, ferre moderatè, nec potuiſſe non commoueri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ. Quòd autem his Nonis in noſtro collegio nõ affuiſſes, valetudinem cauſam, non mœſtitiam fuiſſe. LÆLIVS. Rectè tu quidem Scæuola, & verè. Nec enim alio ſiſto officio, quod ſemper vſurpaui, cùm valerem, abduci incommodo meo debui: nec vllo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, vt vlla intermiſſio fiat officij. Tu autem Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec poſtulo, facis amicè: ſed (vt mihi videris) non rectè iudicas de Catone: aut enim nemo (quod quidem

Septẽ Græciæ ſapiẽtes.

Socrates Apollinis oraculo ſapientiſſimus iudicatus.

Cõmentari.

quidem magis credo) aut si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodò enim (vt alia omittã) mortem filij tulit? Memineram Paulum, videram Caium: sed hi ne comparentur Catoni maximo & spectato viro. Quamobrem caue Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (vt ais) sapientissimum iudicauit. Huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (vt iam cum vtroq; loquar) sic habitote. Ego si Scipionis desiderio me moueri negam, quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moueor enim tali amico orbatus, qualis (vt arbitror) nemo vnquam erit: &, vt confirmare possum, nemo certè fuit. Sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu pleriq; angi solẽt. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis grauiter angi, non amicũ, sed sesipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actũ esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superauit: qui Consulatum petijt nunquam, factus est Consul bis: primùm ante tempus, iterum sibi suo tempore, Reipub. penè serò: qui duabus vrbibus euersis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verũ etiam futura bella delenit. Quid di-

Scipionis laus.

cam

cam de moribus facilimus? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? iustitia in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio iuuare potuisset? Senectus enim quamuis non sit grauis (vt memini Catonem vno anno antè, quam mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatẽ, in qua etiam *tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit vel fortuna, vel gloria, vt nihil posset accedere. Moriendi autẽ sensum celeritas abstulit: quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos, lætissimósq; viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum Senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, & Latinis, pridie quam excessit è vita, vt ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm ad inferos peruenisse. Neque enim assentior eis, qui hac nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animas interire, atq; omnia morte deleri. Plus apud me antiquorũ auctoritas valet, vel nostrorum maiorum, qui mortuis tã religiosa iura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: Vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnãq; Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tum florebat)

Scipionis mors a tota Roma deplorata.

5. *nunc.

Quod anima sit immortalis.

bat) institutis, & præceptis suis erudierunt: vel eius, qui Apollinis oracula sapientissimus est iudicatus: qui non tum hoc, tũ illud, vt in pleriſq; sed idem dicebat semper, animos hominum esse diuinos, vi ſq;, cùm è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimóque, & iustissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui idem quasi præsagiret, perpaucis ante mortẽ diebus, cum & Philus, & Manilius adessent, & alij plures, túque etiã Scæuola me conuenisses, triduum disseruit de Repub. cuius disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, vt optimi cuiusque animus in morte facilimè euolet, tanquam è custodia, vinculíſque corporis: cui censemus cursum ad Deos faciliorem fuisse, quàm Scipionis? Quocirca mœrere hoc eius euentu, vereórne inuidi magis, quàm amici sit, Sin autem illa vereor, vt idem interitus sit animorum, & corporum, nec vllus sensus maneat: vt nihil boni est in morte, sic certè nihil est mali. Sensu enim amisso, fit idem quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (vt suprà dixi) actum optimè est, mecum autem incommodiùs: quem fuit æquius, vt prius introieram in vitam, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostra amicitiæ sic fruor, vt beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixe-

Philus. Manilius.

6.

7.

rim,

rim, quicum mihi coniuncta cura de repub. & de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia cõmunis: & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa cõsensio. Itaq; non tam ista me sapientia (quam modò Fannius commemorauit) fama delectat, falsa præsertim, quàm quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore, idque mihi eò magis est cordi, quòd ex omnibus seculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam, et Lælij notam posteritati fore. FANNIVS. Istud quidem Læli ita necesse est: sed quoniam amicitiæ mentionem feciſti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scæuolæ, si quẽ admodum soles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de Amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. SCÆ. Mihi verò pergratum hoc erit, atq; idipsum cùm tecum agere conarer, Fannius antenuertit: quem admodum vtriq; nostrum gratũ admodum feceris. LÆL. Ego verò non grauarer, si mihi ipse confiderem. Nã & præclara visa res est, & sumus (vt dixit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me facultas? doctorũ est ista consuetudo, eaq; Græcorum, vt ijs proponantur de quo disputent, quamuis subitò. Magnum opus est, egetq; exercitatione non parua. Quamobrem quæ disputari de Amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantùm possum,

Quid sit amicitia.

Vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

possum, vt amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res vel secũdas, vel aduersas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiã esse non posse. Neq; id ad viuum reseco, vt illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse verè, sed ad communẽ vtilitatem parum. Negant enim quenquã virum bonum esse nisi sapientem. Sit ita sane: sed eam sapientiam interpretantur, quã adhuc mortalis nemo est consecutus. Noſ autẽ ea quæ sunt in vsu, vitáq; cõmuni, non ea, quæ finguntur, aut optantur sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curiñ, T. Coruncanum, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad illorũ normã fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen & inuidiosum, & obscurum, concedántq; vt hi boni viri fuerint. Neque id quidem facient, negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minerua, vt aiunt. Qui ita segerunt, ita viuunt, vt eorũ probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas: nec sit in eis vlla cupiditas, vel libido, vel audacia, sintq; magnæ constantiæ, vt hi fuerunt, quos modò nominaui: hos viros bonos, vt habiti sunt, sic etiam appellandos esse putemus: qui assequuntur, quantum homines possunt, naturã optimã rectè viuendi ducent viã. Sic enim perspicere mihi videor. ita natos esse nos, vt inter omnes esset societas quædam: maior autem, vt quisq; proximè accideret. Itaq; ciues potiores sunt, quàm

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda. 6.

Amicitia nisi in bonis esse non potest. declarat autem qui sint boni.

Pingui Minerua.

10. Natura optima recte viuendi dux-

quàm peregrini: & propinqui, quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea nõ satis habet firmitatis. Nãq; hoc præstat Amicitia Propinquitate, quòd ex propinquitate benevolẽtia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublata enim benevolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autẽ vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa 11
natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, vt omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Est autẽ amicitia nihil aliud nisi omnium diuinarũ, humanarúmq; rerum cum benevolentia, & charitate sũma consensio. Qua 12
quidem haud scio an excepta sapientia, quicquã melius homini sit à Diis immortalibus datum. Diuitias alij præponunt, bonã alij valetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca, & incerta, posita non tam in nostris consilijs, quàm in fortuna temeritate. Qui autem in Virtute summum bonum ponũt, Sine virtute amicitia esse non potest. 14.
præclarè ille quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam gignit, & continet; nec sine virtute amicitia esse vllo pacto potest. Iam virtutum ex consuetudine vitæ, sermonisq; nostri interpretemur: nec metiamur eam (vt quidam indocti) verborum magnificentia: virosq; bonos eos, qui habentur, numeremus: Paulos, Catones, Caios, Scipiones, Philos:

Amicitiæ definitio. 13.

his

his communis vita contenta est. Eos autem omit-
14 tamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio * cui
* quis potest potest esse vita vitalis (vt ait Ennius) qui nō in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, vt tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis aequè ac tu ipse
15. gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset
16 sine eo, qui illas grauius etiam quàm tu, ferret. Denique cetera res, quæ expetuntur, opportuna sunt singulæ rebus ferè singulis: diuitiæ, vt vtare: opes, vt colare: honores, vt laudere: voluptates, vt gaudeas: valetudo, vt dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res cōtinet, quoquò te verteris, præstò est: nullo loco excluditur, nunquam intempestiua, nunquam molesta est. Itaq; non aqua, non igni, non aëre (vt aiūt)
Amicitia æquè necessaria, ac elemēta. pluribus locis vtimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa delectat, & prodest) sed de vera, & perfecta loquor, qualis eorum qui pauci nominātur, fuit. Nā & secūdas res splēdidiores facit amicitia, et aduersas partiens, communicánsq; leniores. Cúmque plurimas, & maximas cōmoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe prælucet in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur: verùm etiam, amicū

qui

qui intuetur, tãquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt, & egentes abũdant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu est, mortui viuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo, illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quòd si exemeris ex natura rerum beneuolentia coniunctionem, nec domus vlla, nec vrbs stare poterit, nec agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus, atque ex discordijs percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atque dissidijs funditus possit euerti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum doctum quendam virum carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totóque mundo constarent, quæque mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & reprobant. Itaque si quando aliquod officium extitit amici in periculis, aut adeundis, aut communicãdis, quis est, qui id nõ maximis afferat laudibus? Qui clamores tota cauea nuper in hospitis, & amici mei M. Pacuuij fuerunt noua fabula: cùm ignorante rege, vter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, vt pro illo necaretur: Orestes autem, ita vt erat, Orestem se esse perseueraret? Stantes autem plaudebãt in re ficta. Quid arbitramur in

18

Omnia sine amicitia corruunt.

Empedocles Agrigẽtinus poëtas, dicebat omnes res, & mundum totum constare ex amicitia.

Cauea.

M. Pacuuij tragœdia de Oresto & Pylade.

vera fuisse facturos? Facilè indicabat ipsa natura vim suam, cùm homines quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi videor de amicitia, quod sentirem potissimè dixisse: si qua praetereà sunt (credo autē esse multa) ab ijs, si videbitur, qui ista disputāt, quaeritote. FAN. Nos autem à te potius: quanquam etiam ab istis saepe quaesivi, & audivi non invitus equidem, sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuae. SCÆ. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm est de Repub. disputatum, affuisses: qualis tum patronus iustitiae fuit contra accuratam orationem Phili. FAN. Facile id quidem fuit, iustitiam iustissimo viro defendere. SCÆ. Quid amicitiam? nónne facile ei erit, qui ob eam summa fide, constantia, iustitiaq; servatam, maximam ceperit gloriam? LÆL. Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, qua me ratione cogatis? Cogitis certè: studijs enim generorum, praesertim in re bona, cùm difficile est, tum ne aequum quidem obsistere. Saepissimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandū videre solet, num propter imbecillitatem, atq; inopiam desideranda sit amicitia: ut in dandis, recipiendisq; meritis, quod quisq; minus per se posset, id acciperet ab alio vicissimq; redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiae, sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim (ex quo Amicitia est nominata)

Filum orationis.

Antiquior, id est, nobilior.

minata) princeps est ad beneuolentiam cõiungendam. Nam vtilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & obseruantur causa temporis. In amicitia autẽ nihil fictum, nihil simulatum: & quicquid in ea est, idem verum, & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potius, quàm ab imbecillitate orta amicitia: & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res vtilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdam animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, vt facile earum appareat sensus. Quod in homine multò est euidentius. Primùm ex ea charitate, quæ est inter natos, & parentes: quæ dirimi (nisi detestabili scelere) non potest. Deinde cùm similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus, & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis, & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendũ: quippe cùm propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquã vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabritij, M. Curij cum charitate aliqua, & beneuolentia memoriam non vsurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cùm duobus ducibus de imperio in*

Fictum & simulatum.

*indigentia Amor ex quo amicitia, à natura potius quam ab imbecilitate orta.

Nihil amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum.

De Spurio Cassio T. Liuius lib. 1.

De Spu. Melio lib. ab vrbe condita quarto.

Pyrrhus & Annibal.

*Italia decertamen est, Pyrrho, & Annibale: Ab altero propter probitatem eius nõ nimis alienos animos habemus: Alterum propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis est, vt eam vel in eis, quos nũquam vidimus, vel quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moueantur, cùm eorum, quibuscum vsu coniuncti esse possint, virtutem, & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adiuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quadam exardescit beneuolentiæ magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, vt sit per quam quisq; assequatur, quod desideret, humilem sanè relinquunt, & minime generosum (vt ita dicam) ortum amicitiæ, quam ex inopia, atq; indigentia nasci volũt. Quod si ita esset, * vt quisque valetudinis minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secus est. Vt enim quisque sibi plurimum confidit, & vt quisq; maximè virtute, & sapientia sic munitus est, vt nullo egeat, suáq; omnia in se ipso posita iudicet: ita in amicitijs expetendis, colendisq; maximè excelit. Quid enim erat Africanus indigens mei? Minimè hercle. Ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis eius, ille vicissim opinione fortasse, nõnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit*

* alias, Vt quisque minimum in se

dilexit: auxit benevolentiã consuetudo. Sed quãquàm utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ: vt enim benefici, liberalésq; sumus, non vt exigamus gratiam, (neq; enim beneficium fœneramur) sed natura propensi ad liberalitatẽ sumus sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quòd omnis eius fructus in ipso amore ineſt, expetẽdam putamus. Ab iis, qui pecudũ ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, ac diuinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, támq; contemptã. Quamobrẽ hos quidem ab hac sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiæ charitatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propius admouent, vt & vsu eius, quem dilegere cœperunt, fruatur, & moribus: sintq; pares in amore, & æquales, propẽsioresque ad bene merẽdum, quàm ad reposcẽdum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & vtilitates ex amicitia maximæ capiẽtur, & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate & grauior, & verior. Nam si vtilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolueret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. SCÆ. *Tu verò perge*

Non esse fœnerandum beneficium. Amicitia nõ spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

Sicut naturi non potest, ita amicitia, quæ à natura est, perpetuò durat.

Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo. FAN. *Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.*

LÆLIVS.

*AVdite verò optimi viri, ea, quæ sæpissimè inter me, & Scipionem de Amicitia disseruntur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam vsque ad extremum vitæ diem permanere. Nam vel vt non idem expedit vtrique incidere sæpe vel vt de Repu. non idem sentirēt: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliâs aduersis rebus, aliâs ætate ingraueſcente. Atq; earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quòd summi puerorum amores sæpè vnà cum prætexta, * & toga deponerentur. Sin autem ad adoleſcentiam perduxissent, dirimi tamen interdū cōtentione, vel luxuriæ, vel cōditionis, vel commodi alicuius, quod idem adipiſci vterque non posset. Quod si qui longius in amicitia proiecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent. Pestem enim maiorem esse nullam in amicitijs, quàm in pleriſq; pecuniæ cupiditatem, in optimis quibúſq; honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amiciſſimos extitiſſe. Magnā enim diſſidiā, & plerunque iuſtā nāſci, cùm aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur, vt aut libidinis ministri, aut adiutores essent ad iniuriā. Quod qui recuſarent, quāuis honestè id facerent,*

Nihil difficilius, quàm amicitiam vsque ad extremum vitæ idem permanere.

* *sumpta toga.*

19

Nulla maior peſtis in amicitia, quā pecuniæ cupiditas.

ius tamē amicitiæ deserere arguerētur ab ijs, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderēt postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos: eorum querela inueterata non modò familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima, atq; sempiterna. Hæc ita multa quasi fato impendere amicitijs, vt omnia subterfugere non modò sapientiæ, sed etiam fælicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primùm videamur, si placet, quatenus amor in Amicitia progredi debeat. Num si Coriolanus habuit amicos, ferre cōtra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num Becellinum amici regnum appetentem? num Sp. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum Remp. vexātem à Q. Tuberone, æqualibúsq; amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ Scæuola, cùm ad me qui aderam cum Lenate, & Rutilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, vt sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, vt quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego: Etiámne, inquam, sit te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed si voluisset, paruissem. Videtis quàm nefaria vox? & hercle ita fecit, vel plus etiā, quàm dixit. Nō enim paruit ille Tiberij Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaq; hac amentia, quæstione enim

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

Coriolanus arma contra patriam mouens.

Deprecari, id est, à se crimen remouere.

Nefaria vox C. Blossij.

perterritus in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas Reip. graues iustasque persoluit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaueris. Nam cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est, amicitiam manere, si à virtute deficeris. Quòd si rectũ statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfecta quidem sapientia simus, si nihil habeat res vitij: sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos nouit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè qui ad sapientiam proximè accedũt. Vidimus Paulum Æmilium, C. Lucenio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis vnà Consules, & collegas in Censura tum etiam cum ijs, & inter se coniunctissimos fuisse, M. Curium, & T. Coruncanum memoriæ traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra iusiurandum, contra Rempu. esset. Nam hæc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendissent, scio impetraturos non fuisse, cùm illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & fucere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Cato frater, nunc idem acerrimus *inimicus.

Nulla est excusatio peccati, si amici causa peccaueris.

29

*hostis.

Hec

Hæc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra Rempu. se amici causa feciſſe fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati ſumus, vt nos longè proſpicere oporteat futuros caſus Reip. Deflexit enim iam aliquantulum de ſpatio, curriculoq; conſuetudo maiorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus eſt, vel regnauit is quidem paucos mẽſes. Nũ quid ſimile pop. Ro. audierat, aut viderat? Hũc etiã poſt mortem ſecuti amici, & propinqui. Quid in P. Scipionẽ Naſicã effecerint, ſine lacrymis non queo dicere. Num Carbonem quoque, quẽ modò poſuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi ſuſtinuimus. De C. Gracchi autẽ tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ procliuis ad perniciem, cùm ſemel cœpit, labitur. Videtis in tabella iam antè quanta ſit facta labes, primò Gabinia lege, biennio autem poſt, Caſſia. Videre iam videor pop. Rom. à Senatu diſiũctum, multitudiniſq; arbitrio res maximas agi. Plures enim diſcẽt quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſocijs nemo quicquã tale conatur. Præcipiendum eſt igitur bonis, vt ſi in eiuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, vt ab amicis in magna re aliqua in Rempub. peccantibus non diſcedant.

Prima lex in amicitia, vt neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

scedant. Improbis autem pœna statuenda est: nec minor verò ijs, qui sequuntur alterũ, quàm ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cùm Imperator bello Persico seruitute Græciam liberasset, proptérq; inuidiam in exilium missus esset, ingratæ patriæ inuidiam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx. annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inuẽtus est nemo: itaq; mortem sibi vterque consciuit. Quare talis improborum consensio non modò excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: vt ne quis concessum putet, amicum, bellum patriæ inferentem, sequi. Quod quidem, vt res cœpit ire, haud scio, an aliquanto futurum sit. Mihi autem non minori cura est, qualis Respub. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit.*

* *aliàs iniuriam.*

Coriolanus, & Themistocles mortem sibi consciuerunt.

HÆc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, vt ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: ne expectemus quidem, dũ rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit: consilium verum dare gaudeamus liberè. Plurimùm in amicitia amicorum bene suadẽtium valeat autoritas: eáq; adhibeatur ad monendum nõ modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit: & autoritati adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabiliæ quædam: sed nihil est, quod illi

non

non persequantur suis argutijs, partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit vnum solicitũ esse pro pluribus: satis supérq; esse sibi suarũ cuique rerum curam, alienis nimis implicare molestum esse: commodissimum esse quàm laxissimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cùm velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè viuendum securitatem: qua frui non possit animus, si tanquam parturiat vnus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius, (quem locum breuiter perstrinxi paulò antè) præsidij adiumentíq; causa, non beneuolentiæ, neq; charitatis amicitias esse expetendas. Itaque vt quisq; minimũ firmitatis habeat, minimúmq; virium, ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri vt mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri: & inopes, quàm opulẽti: & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati. O præclaram sapiẽtiam! Solem enim è mundo tollere vidẽtur, qui amicitiam è vita tollunt: qua à Dijs immortalibus nihil melius habemus, nihil iucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, vllam honestam rem, actionémue, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quòd si curam fugimus, Virtus fugienda est, quæ necesse est vt cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atq; oderit: vt bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. Itaq; videas

Πολυφιλία:

Solem è mundo tollere videntur qui amicitiam è vita tollunt.

deas rebus iniustis iustos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti: & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrẽ si cadit in sapientem animi dolor, qui profectò cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur, qua causa est, vt amicitiam funditùs tollamus è vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest (motu animi sublato) non dico inter pecudẽ, & hominem: sed inter hominem, & saxũ, aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? Neq; enim sunt isti audiendi, qui Virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: qua quidem est tum multis in rebus, tum in amicitiat, enera, atq; tractabilis: vt & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrẽ angoriste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet vt tollat è vita amicitiam: non plus quàm vt virtutes, quia nonnullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cùm antè contrahat virtus amicitiam (vt suprà dixi) siqua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adiungat: id cum contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tà absurdũ, quàm delectari multis inanibus rebus, vt honore, vt gloria, vt ædificio, vt vestitu, cultóq; corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (vt ita dicam) redamare possit, non admodũ delectari? Nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine

Proprium animi bene constituti.

In Stoicos.

Amicitia ex amore nascens.

cissitudine studiorum, officiorũq; iucundius, Quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse quod ad se rem vllam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam similitudo: concedatur profectò verum esse, vt bonos boni diligant, adsciscántque sibi quasi propinquitate coniunctos, atque natura. Nihil est enim appetẽtius similium sui, nihil rapacius, quam Natura. Quamobrẽ hoc quidem Fanni, & Scæuola constat (vt opinor) bonis inter bonos quasi necessariam Beneuolentiam esse, quæ est amicitiæ fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neq; immunis, neque superba, quæ etiam populos vniuersos tueri, eisq; optimè consulere soleat: quod nõ faceret profectò, si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui vtilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere non enim tam Vtilitas parta per amicum, quàm amici Amor ipse delectat. Túmq; illud fit, quod ab amico est profectum iucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantúmq; abest, vt amicitiæ propter indigentiam colantur, vt ij, qui opibus, et copijs, maximéq; virtute præditi (in qua plurimum est præsidij) minimè alterius indigent, liberalissimi sint, & beneficẽtissimi: atq; haud scio, an ne opus sit quidem nihil vnquã omnino deesse amicis. Vbi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera

Morum similitudo amicitiam contrahit.

ὅμοιον ὁμοίω φίλον.

21

22

nostra

Morum similitudo amicitiam contrahit. ὁμοιοτρόπους φίλον.

nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? Non igitur vtilitatem amicitia, sed vtilitas amicitiam consequuta est. Non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, si quando de amicitia, quam ne vsu, ne ratione habent cognitam, disputabunt: Nam quis est (proh Deum fidem, atque hominũ)
23 *qui velit, vt neque diligat quenquam, nec ipse ab vllo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atque in omnium rerum abundantia viuere? Hæc enim est tyrannorum vita, nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis beneuolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque solicita sunt, nullus locus est amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem metuit: aut eum, à quo se metui putat?*
12 *Coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus: quòd si forte (vt fit plærunq;) ceciderint, tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixisse ferunt tum, cùm exul esset, se intellexisse quos fidos amicos habuisset, quósq; infidos, cùm iam neutris gratiã referre posset. Quanquam miror in illa superbia, & importunitate, si quẽquam habere potuit. Atque vt huius (quem dixi) mores, veros amicos parare non potuere, sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solùm ipsa Fortuna cæca est, sed eos etiam plerunq; efficit cæcos, quos complexa est: itaq; illi efferũtur fastidio fere, & contumacia: neque quicquam insipiente*
34. *fortunato intolerabilius fieri potest. Atq; hoc quidem*

Tyrannorum vita.

In aduersis cognoscuntur amici.

Fortuna cæca.

dem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, & indulgeri novis. Quid autem stultius, quàm (ut primùm copys, facultatibus, opibus possint) cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, vestem, gloriam, vasa pretiosa, amicos non parare, optimam, & pulcherrimum vitæ (ut ita dicam) supellectilem? Etenim cætera cùm parantur, cui parent, nesciunt, nec cuius causa laborent. Eius enim est istorum quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio: ut etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona Fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse iucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini deligendi, de quibus tres video sententiæ ferri, quarum nullam probo. Vnam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos. Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter, æqualiterque respondeat. Tertiam, ut quanti quisque se ipsum facit, tanti fiat ab amicis, eiusdemque generis sententiarum nulli prorsus assentiamur: nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostra causa nunquam faceremus, facimus causa amicorum? precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, insectarique vehementius

Melius, laudabiliúsque est amicos quàm diuitias parare.

25 Qui sunt in amicitia fines.

26 * precari amicos ab ind.

quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorũ, fiunt honestissimè. Multa quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, vt ijs amici potiùs, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè, & exiliter ad calculos vocare amicitiam, vt par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditior mihi, & affluentior videtur esse vera amicitia, nec obseruare strictè, ne plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terrà defluat, aut ne plus aquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis determinat, vt quanti quisque sese ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim quibusdam aut animus abiectior est, aut res amplificandæ fortunæ fractior: non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potius enisi, & efficere, vt amici iacẽtem animum excitet, inducatque in spem, cogitationémq; meliorem. Alius igitur finis vera amicitiæ constituendus est, si prius, quod maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat vllam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quam eius, qui dixisset, ita amare oportere, vt aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, vt hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset vnus è septem: sed impuri cuiusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potẽtiam reuocantis*

Ad calculos vocare.

*potius debet enisi.

27.

tis esse sententiam, Quónam enim modo quisquam amicus eius esse poterit, cuius se putabit inimicum esse posse. Quin etiam necesse erit cupere, & optare, vt quàm sæpissimè peccet amicus, quò plures det sibi tanquam ansas ad reprehendẽdum. Rursum autem rectè factis, commodísq; amicorum necesse erit angi, dolore, inuidere. Quare hoc quidem præceptum cuiuscunq; est ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam adhibeamus in amicitijs comparandis, vt ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quinetiam si minus felices in diligendo fuissemus, ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus vtendum arbitror, vt cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine vlla exceptione communitas: vt etiam si quæ fortuna acciderit, vt minùs iustæ amicorum voluntates adiuuandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur aut fama, declinandum sit de via, modò ne summa turpitudo sequatur. Est enim, quatenus amicitiæ dari venia possit. Nec verò negligenda est fama. Nec mediocri telum ad res gerendas existimare oportet beneuolentiam ciuium: quam blanditijs, & assentationibus colligere turpe est. Virtus quam sequitur charitas, minimè repudianda est. Sed sæpe (rédeo enim ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia) quærebatur,

Quousque amicitia producenda. 28 29

quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent; capras, & oues quot quisque haberet, dicere posse: amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere, in amicis eligendis negligentes esse, nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cuius generis est magna penuria: & iudicare difficile est sanè nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia iudicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sit impetum benevolentiæ: quo vtamur quasi aquis tentatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parua pecunia perspiciuntur, quam sint leues: quidã autem, quos parua monere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ, sordidum existiment: vbi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponant? vt cùm ex altera parte proposita hæc sint, ex altera ius amicitiæ: non multò illa malint? Imbecilla enim * natura est ad contemnendã potentiam: quam etiam si neglecta amicitia consecuti sint, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaq; vera amicitia difficilimè reperiuntur in iis, qui in honoribus. Réq; publica versantur. Vbi enim istum inue-

Difficile est amicum iudicare.

*aliàs humana natura.

nias,

nias, qui honorem amici anteponat suo? Quid (hæc vt omittã) quam graues, quam difficiles plerúsque videntur calamitatũ societates? ad quas nõ est facile inuẽtus, qui desecẽdat. Quanquàm Ennius recte: Amicus certus in re incerta cernitur: Tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis plerósq; conuincunt: aut si in bonis rebus contemnunt, aut si in malis deserunt. Qui igitur vtraque in re grauem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere iudicare debemus, & pẽnè diuino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiæq; eius, quam in amicitia quæremus, Fides est: Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & cõsentientem, * & qui rebus iisdem moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neq; uerò qui non iisdem rebus mouetur, & natura consentit, fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, vt ne eximinibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat * ablatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam iam diu tracto, Constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam, nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem Sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, ne quid fictum sit, neue simulatum: Apertè enim vel odisse, magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solùm ab aliquo oblatu cri-

32

Fides stabilis, amicitiæ fundamentum.

*alias, id est, qui rebus.

*illatis.

minationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suauitas quædam oportet sermonum, atq; morum, haudquaquã mediocre cõdimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re seueritas absit. Habet illa quidem grauitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatémque proclinior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Numquandò amici noui non indigni amicitia veteribus sint anteponendi, vt equis vetulis teneros anteponere solemus? Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæque (vt ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suauissima: vtrúmque illud est, quod vulgò dicitur: Multos modios salis simul edendos esse, vt amicitiæ munus expletum sit. Nouitates autem, si spem afferunt, vt tãquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conseruanda est. Maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cuius modò mẽtionem feci) si nullares impedisset, nemo est qui non eo, quo consuenit, libentius vtatur, quàm in tractato, & nouo. Nec modò in hoc quod est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: etiam locis etiam ipsis montuosis delectemur, & syluestribus, in quibus diutius commo-

Tristitia & seueritas abesse debent ab amicitia.

Noui amici non sunt veteribus anteponendi

33

Notandum prouerbium.

rati

ratisumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt, qualis erat Scipionis in nostro (vt ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio antepositi, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. verò Maximum fratrem, egregium virum omnino sibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat: suósque omnes per se esse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandúmque est omnibus: vt si quam præstantiam virtutis, ingenij, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: vt si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eisq; honori sint & dignitati: vt in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiam stirpis, & generis in famulatu fuerint, cùm cogniti sunt, & aut Deorum, aut Regum filij inuenti, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus, ceteríque faciendum. Fructus enim ingenij & virtutis, omníque præstantiæ tũ maximè capitur, cùm in proximum quenque confertur. Vt igitur ij, qui sunt in amicitia, cõiunctionísque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Quo-

Superior ætate colendus est. 34

rum plerique, aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant, eóq; magis, si aliquid habere se putant, quod officiose, aut amicè, & cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt: non commemorare qui cõtulit. Quamobrem vt ij, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam qui molestas amicitias faciũt, cùm ipsi se contemni putant, quod non fere contingit nisi iis, qui etiã contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione nõ modò verbis, sed etiam opere leuandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est primùm, quãtum ipse efficere possit: Deinde etiam quantum ille, quem diligas, atque adiuues, possit sustinere. Non enim tu possis (quantumuis licet excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: vt Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem eius * Lucium non potuit. Quid si etiam possis quiduis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ corroboratis iam cõfirmatísque & ingenijs, & ætatibus iudicandæ sunt. Nec si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerunt, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices, & pædagogi iure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem nõ sunt, sed aliquedam

Meminisse debet is, in quem collatũ est beneficiũ, non memorare, cui contulit.

Scipio Rutilium consulem fecit.

* alias, Lælium.

Amicitiæ ætate prouectæ iudicandæ sunt.

dam modo colendi: aliter enim amicitiæ ſtabiles
permanere non poſſunt. Diſpares enim mores, di- 35
ſparia ſtudia ſequuntur: quorum diſſimilitudo
diſſociat amicitias: nec ab aliam cauſam vllam
boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſut:
niſi quòd tanta eſt inter eos, quanta maxima
poteſt eſſe, morum ſtudiorumque diſtantia. Rectè 36
etiam præcipi poteſt in amicitijs, ne quis intempe-
rata quadam beneuolentiæ (quod perſæpe fit) im-
pediat magnas vtilitates amicorum. Nec enim
(vt ab fabulas redeam) Troiam Neoptolemus Neoptole-
capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat mus
educatus, multis cùm lacrimis iter ſuum impe- Licomedes.
dientem audire voluiſſet. Et ſæpe incidunt magnæ
res, vt diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impe-
dire vult, quòd deſiderium non facile ferat, is &
infirmus eſt, molliſque naturæ, & ob eam ipſam
cauſam in amicitia parum iuſtus. Atque in omni Conſideran-
re conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico, dum eſt quid
& quid patiare à te impetrari. Eſt enim quaſi ab amicis pe-
quædam Calamitas in amicitijs dimittendis non- tatur.
nunquam neceſſaria. Iam enim à ſapientum fami-
liaritatibus, ad vulgares amicitias oratio noſtra
delabitur. Erumpunt ſæpe vitia amicorum tum in
ipſos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad a-
micos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ 37
ſunt remiſſione vſus eleuandæ, & (vt Catonem Diſſuendæ
dicere audiui) diſſuendæ magis, quàm diſcindendæ magis quam
ſunt: niſi quadam admodum intollerabilis iniuria diſcindendæ
amicitiæ.

exarcerit, vt neq; rectum, neque honestum sit, neque fieri possit aut non statim alienatio, disiunctióque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (vt fieri solet) facta erit, aut in Reip. partibus dissensio intercesserit, (loquor enim, vt paulò antè dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non solùm amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeij meo nomine se remouerat (vt scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in Repub. alienatus est à collega nostro Metello, vtrumque egit grauiter, autoritate & offensione animi nõ acerba. Quamobrem primùm danda opera est, nequa amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, vt extinctæ potius amicitiæ, quàm oppressæ videantur. Cauendum verò est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ: è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferenda sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, vt is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum vna cautio est, atque vna prouisio, vt ne nimis citò diligere incipiamus, neue indignos: Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus (& quidem omnia præclara rara)

Q. Pompeius

Metellus.

rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neq; in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimùm diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrima illa, & maximè naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec sibi ipsi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis, & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non vt aliquam à seipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idē in amicitiam transferatur, verus amicus nunquā reperietur. Est enim is Amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hæc apparent in bestijs, volucribus, agrestibus, natātibus, cicuribus, feris, primum se vt ipsa diligant (id enim pariter cum omni animanti nascitur) deinde, vt requirant, atque appetant ad quas se applicent, eiusdem generis animantes: idq; faciunt cum desiderio & cū quadam similitudine amoris humani: quantò id magis in homine fit natura? qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cuius animum ita cū suo commisceat, vt efficiat penè vnum ex duobus? Sed plerique peruersè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipse esse non possunt: quæq; ipsi non tribuunt amicis, hac ab ijs desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere. In talibus

Quid sit amicus.

38.

Amicus vir bonus esse debet.

ea,

ea, quam iamdudum tractabamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest, cùm homines benevolentia coniuncti, primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri seruiunt, imperabunt: deinde æquitate, iustitiáque gaudebunt, omniáque alter pro altero suscipiet, neque quicquam vnquam nisi honestum, & rectum alter ab altero postulabit: neque solùm colet se inter se ac diligent, sed etiam verebũtur. Nam maximum ornamentũ amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaq; in iis pernicioſus est error, qui existimant libidinum, peccatorúmq; omnium patere in amicitia licentiam, Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorum comes: vt quoniam solitaria non posset virtus ad ea quæ summa sunt, peruenire, coniuncta & sociata cum altera perueniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est: eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimúsq; comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas: vt cùm hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse nõ possit. Quod cùm optimum, maximúmque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera dãda est: sine qua neque amicitiam, neque vllam rem expetendam consequi possumus. Ea verò neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cùm eos grauis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicẽdum est enim sæpius) cùm iudicaueris:

Nunquam nisi honestum, & rectum petẽdum est. Non debet verecundia ab amicitia abesse. 39

ueris, diligere oportet: non cùm dilexeris, iudicare. Sed cum multis in rebus negligentia plectimur: tum maximè in amicis, & diligendis, & colendis. Præposteris enim vtimur consilijs, & acta agimus quæ vetamur veteri proverbio. Nam implicati vltrò, & citrò, vel vsu diuturno, vel etiam officijs, repente in medio cursu, amicitias, exorta aliqua offensione diruimpimus. Quo etiam magis vituperanda est rei tam maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius vtilitate omnes vno ore consentiunt: quanquàm à multis ipsa virtus contemnitur, & vendicatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos tenuis victus, cultúsq; delectat: honores verò, quorum cupiditate quidã inflammantur, quàm multi ita contemnunt, vt nihil inanius esse, nihil leuius existmant. Ita cætera quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad vnum idem sentiunt, & hi, qui ad Remp. se contulerunt: & ij, qui rerum cognitione, doctrinaq; delectantur: & ij qui suum negotium gerunt ociosè: postremò ij, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberaliter viuere. Serpit enim nescio quomodo per omnium vitam amicitia, nec vllam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiã si quis asperitate ea est, & immanitate

Apophthegma.

Iudicandum est prius, quàm diligamus.

Actum agere.

Timon.

tenatura, vt congressus, & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quẽ accepimus: tamen is pati non posset, vt non acquirat aliquem, apud quem euomat virus acerbitatis suæ. Atq; hoc maximè indicaretur si quid tale posset contingere, vt aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudinem vspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperit: quis tã esset ferreus, qui eam vitam ferre posset? cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est, quod à Tarentino Archita (vt opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audiui, ab alijs senibus auditum: Si quis cœlum ascendisset, naturamq; mũdi & pulchritudinem siderum perspexisset, insuauem illam admirationem ei fore: quæ iucundissima fuisset, si aliquem cui narraret habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, sem-

Natura nihil solitarium amat.

pérque ad aliquid tanquam adminiculum annititur: quod in amicissimo quoq; dulcissimũ est. Sed cùm tot signis eadem natura declaret qui velit, ac quærat, qui desideret: obsurdescimus tamem nescio quomodo, nec ea qua ab ea monemur, audimus. Est enim varius, & multiplex vsus amicitiæ, multeque causæ suspicionum offencionúmque dantur: quas tùm euitare, tùm eleuare, tùm ferre sapientis est. Vna illa subleuanda offensio est, vt &

veritas

veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & obiurgandi: & hæc accipienda amicè, cùm beneuolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit, Obsequiũ amicos, veritas odium parit. Molesta veritas est, siquidem ex ea nascitur odium quod est venenum amicitiæ: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum fieri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligentia est primùm, vt monitio acerbitate: deinde, obiurgatio contumelia careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter vtimur) comitas adsit, assentatio vitiorum adiutrix procul amoueatur, quæ non modò amico, sed ne libero quidem digna est: Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico viuitur. Cuius autem aures clausæ veritati sunt, vt ab amico verum audire nequeat, huius salus desperanda est. Scitũ est enim illud Catonis, multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ij scilicet qui monentur, eã molestiam, quam debent, capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent carere. Peccasse enim se non angũtur, obiurgari molestè ferunt: quòd contra oportebat delicto dolore, obiurgatione gaudere. Vt igitur & mone-

An verum sit Terentianũ illud, Obsequium amicos, veritas odium parit.

Fugiendam esse assentationem.

Audienda est veritas.

re & moneri proprium est veræ amicitiæ, & alterum liberè facere, non asperè: alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quàm adulationem, blāditias, assentationem: quamuis enim multis nominibus est hoc vicium notandum, leuiũ hominum atq; fallacium, ad voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim iudicium viri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnant maximè: delet enim veritatem, sine qua nemen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, vt vnus quasi animus fiat ex pluribus: quî id fieri poterit, si ne in vno quidẽ vnus animus erit, idémque semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiã vultum atque nutum conuertitur? Negat quis? nego: ait? aio. Postremò imperauit egomet mihi, omnia assentiri, vt ait idem Terentius: sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere omnino leuitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint loco, fortuna, fama, superiores, horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero & internosci tam potest adhibita diligentia, quàm omnia ficata & simulata à sinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamẽ

Nota.

Amicitiæ vis

indicare

*indicare solet, quid interfit inter popularem, id est, assentatorem, & leuem ciuem, & inter constantē, seuerum & grauem. Quibus blandicijs C. Papyrius Consul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de Trib. pleb. reficiendis. Dissuasimus nos. Sed nihil de me, de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dij immortales) fuit grauitas, quanta in oratione maiestas? vt facile ducem Pop. Rom. non comitem diceres: sed assuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragijs populi repudiata est. Atque (vt ad me redeam) meministis Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino Consulibus, quàm popularis lex de sacerdotijs C. Licinij Crassi iubebatur. Coöptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferrebatur. Atque is primum instituit in foro verfibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem rationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id datum est Pratore me, quinquennio ante quàm Consul sum factus. Itaque re magis, quam autoritate causa illa defensa est. Quod si in scena id est in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modo id patefactum & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? In qua nisi (vt dicitur) *apertum pectus videat, tuúmque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidē aut amari possis, cùm id,*

Papyrius. 41 Scena. * apertum amici pectus

quàm verè fiat ignores. Quanquam ista assentatio, quamuis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur.

Assentationē amat, qui ipse sibi assentatur.

Ita fit, vt is assentatoribus patefaceat aures suas maximè qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectat. Omnino est amās sui virtus, optimè enim se ipsa nouit, quámque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi prædi-

*Voluntatē

ti esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad eorum voluptatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis facetа videretur, nisi essent milites gloriosi. Magnas verò agere gratias Thais mihi? Satis erat respondere, Magnas: ingentes, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamuis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illum alectant, & inuitant: tamen etiam grauiores constantioresq; admonendi sunt, vt animaduertāt ne callida assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cauendum est: nec enim facilè agnoscitur, quippe qui etiam aduersando sæpe assentetur: & litigare se simulans, blandiatur

diatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur: vt is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quam illud? Quod ne accidat, magis cauendum est, vt in Epicureo:

Hodie me ante omnes comicos, stultos, senes
Versaris, atque laseris lautissimè. 42.

Hac etiam in fabulis stultissima persona est improuidorum & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia qua videtur in hominem cadere posse) ad leues amicitias defluxit oratio. Quamobrem ab illa prima redeamus, eaq; ipsa concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conseruat. In ea est enim cõuenientia rerum, in ea stabilitas, in ea cõstantia. Quæ cùm se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit agnouitq; in alio, ad id se admouet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sine amor, siue amicitia: vtrúmq; enim dictũ est ab Amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla vtilitate quæsita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia: etiam si tu eam minus sequutus sis. Hac nos adolescentes benevolentia senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum Scipionis nostri socerum dileximus. Hac etiam magis elucet inter æquales, vt inter me, & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium, Sp.

Epilogus disputationis de amicitia.

Virtus conciliat amicitias, & conseruat.

Quid sit amare.

Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: vt in vestra & in Q. Tuberonis equidem admodum adolescentis, et P. Rutilij Virginij familiaritate delector. Quãdoquidem enim ita ratio comparata est vitæ, naturaq; nostræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum est, vt cum æqualibus possis viuere, quibus cum tanquã è carceribus emissus, cum ijsdem ad calcem (vt dicitur) peruenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducáq; sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, beneuolentiáq; sublata, omnis est è vita sublata iucunditas. Mihi quidẽ Scipio, quanquam est subitò ereptus, viuit tamen semperq; viuet. Virtutem enim semper amani illius viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui: sed etiã posteris erit clara, & insignis. Nemo vnquam animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atq; imaginẽ proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possit comparari. In hac mihi de Repub. fuit consensus, in hac rerum priuatarum cõsilium, in eadẽ requies plena oblectationis fuit: nunquã illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Vna domus erat, idem victus, isq; communis: neq; solùm militia, sed etiã

pere-

peregrinationes, rusticationesq; communes. Nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otium, tempusq; contriuimus? Quarum rerum recordatio, et memoria, si vnà, cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturq; potius, & augentur cogitatione & memoria. Et si planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutiùs enim iam in hoc desiderio esse non possum. Omnia tamen breuia tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de amicitia, quæ dicerim. Vos autem hortor, vt ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) vt ea excepta, nihil amicitia præstabilius putetis.

M. T. C. LÆLII, SEV DE AMICITIA FINIS.

M. T. CICERONIS CATO MAIOR, SEV, SENECTVTE AD T. POMPONIVM. *Atticum.*

PRÆFATIO.

Atticus.

1. OTITE, *si quid ego adiuto, curámue leuásso,*
Quæ nunc te coquit, & versat sub pectore fixa,
Ecquid erit pretij?
2. *Licet enim versibus eisdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna in*
3. *re, sed fidei plenus: quanquàm certò scio, non vt Flaminium solicitari te Attice, sic noctes, diésq;. Noui enim moderationem animi tui, & aquitatem: téq; non cognomen solùm Athenis deportasse sed humanitatem etiam & prudentiam intelligo,*
4. *Et tamẽ suspicor ijsdem rebus te, quibus meipsum interdum, grauius commoueri: quarum consolatio & maior est, & in aliud tempus differenda. Nũc autem mihi visum est de Senectute aliquid ad te scribere: hoc enim onere (quod mihi tecum commune est) aut iam vrgentis, aut certè aduentantis*
5. *senectutis & te, & meipsum leuari volo: etsi te quidem*

quidem id modestè, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse certò scio. Sed mihi cùm de Senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo vterque nostrûm communiter vteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, vt non modò omnes abstersérit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam, & iucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari dignè poterit Philosophia, cui qui pareat omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris et diximus multa, & sæpe dicemus. Hunc verò librum de Senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, vt Aristo Chius ne parum esset autoritatis tãquam in fabula: sed M. Catoni seni, quò maiorem autoritatem haberet oratio. Apud quẽ Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facilè senectutem ferat, ijsq; eũ respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quàm consueuit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis, quarum cõstat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

Tithonus Aristo Chius. Personarum dignitas addit orationi autoritatem.

DIALOGVS. P.

SCIPIO, C. LÆLIVS, ET CATO, INTERLOCVTORES.

SCIPIO.

SÆPENVMERO admirari soleo cũ hoc C. Lælio, tũ cæterarũ rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque sapientiam, tùm vel maximè, quod senectutem tuam nunquam tibi grauem esse senserim. Quæ plerisq; senibus sic odiosa est, vt onus se Ætna grauius dicant sustinere. CATO. Rem haud sanè, Scipio, & Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad benè, beatéq; viuendum, iis omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona à seipsis petũt, iis nihil potest malum videri, quod natura necessitas afferat. Quo in genere inprimis est Senectus, quã vt adipiscãtur, omnes optant: eandẽ accusant adepti: tãta est incõstantia, stultitia, atq; peruersitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm putassent. Primũ, quis coëgit eos falsum putare? Quî enim citius adolescentia senectus, quàm pueritiæ adolescentia obrepit? Deindè, qui minus grauis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm si octogesimum? Præterita enim ætas, quamuis longa, cum effluxisset, nulla consolatione per-

Nota. 6 Epiphonema

permulcere posset stultam senectutem. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis (quæ vtinam digna esset opinione vestra, nostroq; cognomine) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem tanquã Deum sequimur, eiq; paremus. A qua non versimile est, cùm cæteræ partes ætatis benè descriptæ sint, extremum actum, tãquam ab inerti poëta esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum baccis, terræque frugibus maturitate tempestiua, quasi vietum, & caducum: quod ferendũ est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigãtum more bellare cum dijs, nisi naturæ repugnare? LÆL. *Atqui Cato gratissimum nobis, vt etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniam volumus, & speramus quidem senes fieri) antè multo à te didicerimus, quibus facilimè rationibus ingrauescentem ætatem ferre possimus.* CATO. *Faciam verò Læli, præsertim si vtriq; vestrûm gratum (vt dicis) futurum est.* SCIP. *Volumus sanè (nisi molestum est Cato) tanquam aliquam viam longam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quò peruenisti, videre quale sit.* CATO. *Faciam vt potero, Læli: sæpè enim interfui querelis meorum æqualium (pares autem cum paribus, veteri prouerbio, facilimè congregantur.) Quæ C. Salinator,* quæ Spu. Albinus homines Consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam*

Cato sapiens dicebatur. ἐπουθεῶ

8.

Quid sit gigantes cùm dijs bellare. Θερμαχεῖν.

9.

Prouerbiũ.

*quas

nullam putarent: tum quòd spernerentur ab iis, à quibus essent soliti coli. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu exenirent, reliquisque omnibus maioribus natu, quorum ego multorum cognoui senectutem sine querela, qui se à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur: sed omnium ist iusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutẽ. Importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. LÆL. Est vt dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiã, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri: id autem non posse multis contingere. CATO. Est istud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: vt Themistoclem ferũt Seriphio cuidam in iurgio respondisse, cùm ille dixisset, non eũ sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego, Seriphius essem, nobilis, nec si tu Atheniensis esses, clarus vnquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia leuis esse Senectus potest, nec sapienti quidem: nec insipienti in summa copia non grauis. Aptissima omnino sunt Scipio, & Læli, arma senectutis, artes exercitationesq; virtutum: quæ in omni ætate culta, tum multum, diuq; vixeris, mirificos afferunt fructus: non solùm quia nunquam

In moribus est culpa, nõ in ætate.

Themistocles responsio ad Seriphium quondam.

Senectutis arma.

quam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquàm id maximum est) verùm etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorúmque benefactorum recordatio iucundissima est. Ego quidem Q. Maximum eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senẽ, vt æqualem. Erat enim in illo viro comitate cõdita grauitas, nec senectus mores mutauerat. Quãquàm eum colere cœpi nõ admodum grandem natu, sed tamen iã ætate prouectum. Anno enim pòst, quàm primùm Consul fuerat ego natus sum: cúmq; eo quartùm Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintóque anno pòst Tarentum Quæstor: Deinde Ædilis, quadriennio pòst factus sum Prætor: quem magistratum gessi Consulibus Tuditano, & Cethego. Tum quidem ille admodum senex suasor legis Cinthiæ de donis, & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, vt adolescens, cùm planè grandis esset: & Annibalem iuueniliter exultantem patientia sua mollichat: de quo præclarè familiaris noster Ennius:

Q. Fabij Max. gesta. 12

13. Capua Apuliæ ciuitas.

Cinthia lex

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo pòst q; magis; viri nunc gloria claret.

Cunctator Fabius.

Tarentum verò qua vigilantia, quo consilio recepit? Cum quidem me audiente Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti, atq; ita dicenti: Mea opera Q. Fabi Tarentum recepisti. Certè, inquit ridens: nam nisi tu amisisses, nunquam

Fuga Salinatoris.

quam recepissem. Nec verò in armis praestantior, quàm in toga, qui consul iterũ Sp. Caruilio collega quiescente, C. Flaminio tribuno plebis quoad potuit, restitit, agrum Picenum, & Gallicum viritim contra Senatus autoritatem diuidenti. Augúrq; cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea gerì, quæ pro Reip. salute fierent: quæ contra Rempublicam fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem M. filij tulit clari viri, & Consularis. Est in manibus viri laudatio: quam cùm legimus, quem Philosophum non contemnimus? nec verò ille in luce modo, atque in oculis ciuium magnus: sed intus, domíq; praestantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? & quæ scientia iuris augurandi? multa etiã, vt in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella. Cuius sermone ita tum cupidè fruebar, quasi iam diuinarem id, quod euenit: illo extincto, vnde discerem, fore neminẽ. Quorsum igitur tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, vt vrbiũ expugnationes, vt pedestres, naualeśue pugnas, vt bella à se gesta, triumphósq; recordentur. Est enim quietè, & purè, & eleganter acta ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui vno & octogesimo anno scribens

mortuus

mortuus est. Qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quinto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitq; quinquennium post eà, cuius magister Leontinus Gorgias, cẽtum & septem complevit annos: neque vnquam in suo studio, atq; opere cessavit. Qui cùm ex eo quæreretur, cur tandiu vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quòd accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modò mentionem feci. Ennius:

Isocates scripsit Panathenaicum

(Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo

Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit)

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam: quẽ quidem probè meminisse potestis. Anno enim vndeuigesimo post eius mortem, hi consules T. Flaminius, & M. Attilius facti sunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterum Consulibus mortuus est (cùm ego quidem v. & LX. *annos natus, legem Voconiam voce magna, & bonis lateribus suasissem) annos* LXX. *Natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, Paupertatem, & Senectutem, vt eis penè delectari videretur. Etenim quantũ cõiector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: vnam, quòd auocet a rebus gerendis: alteram,*

Lex Voconia.

Cur senectus misera videatur.

teram, quòd corpus faciat infirmum: tertiã, quòd priuet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum si placet, causarum quantum quaq; valeat, quãtúmq; iusta sit vnaquaq; videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an ijs, quæ geruntur iuuentute, & viribus? Nullane igitur res seniles sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamẽ administrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus ô Scipio, socérq; filij mei viri optimi? Et cæteri senes, Fabritij, Curij, Coruncani, cùm Rẽp. Consilio, & autoritate defendebãt, nihil agebant? Ad Appij Claudij senectutem accedebat etiam, vt cæcus esset, tamen is cùm sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitauit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius:

Quò vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexere ruina?

Cæteráq; grauissimè. Notum enim vobis carmẽ, & tamen ipsius Appij extat oratio: atq; hanc ille egit septem & decem annis post alterum Consulatum, cùm inter duos Consulatus anni x. interfluxissent, Censórque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant: similéq; sunt, vt si qui gubernatorem in nauigando agere nihil dicant, cùm alij malos

Prima vituperatio senectutis, Senectutem impedimento non esse rebus gerendis.

16 Appius cæcus.

17 81

19

malos scandant, alij per foros cursitent, alij sentinam exhauriant: ille autem clauum tenens sedeat in puppi quietus, non faciat ea, quæ iuuenes: at verò multò maiora, & meliora, facit. Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur: sed consilio, & auctoritate, & sententia: quibus non modò non orbari, sed etiam augere senectus solet: nisi fortè ego vobis (qui & miles, & Tribunus, & Legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum) cessare nũc videor, cùm bella non gero: at Senatui quæ sunt gerenda præscribo, & quomodo Carthagini malè tandiu cogitanti bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè vereri desinam, quàm illam excisam esse cognouero. Quam palmã vtinam immortales Dij tibi Scipio reseruent, vt aut reliquias persequare: cuius à morte hic tertius & trigesimus est annus: sed memoriam illius viri excipiẽt omnes anni consequentes. Anno antè me Censorẽ mortuus est, nouem annis post meum consulatum, cùm Consul iterum, me Consule creatus esset. Nũ igitur si ad centesimũ annum vixisset, senectutis eũ suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec viminùs hastis, aut comminus gladijs vteretur, sed consilio, ratione, sententia. Quæ nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent Senatum. Apud Lacedemonios quidem ij, qui amplissimum magistratum gerunt, vt sunt, sic etiam appellantur, Senes. Quod si

Senatus à senio.

γέρων senes, vnde γερουσία summum consilium apud Lacedemonios.

si legere, & audire voletis externa, maximas Re-
spub. per adolescentulos labefactatas, à senibus
20 *sustentatas & restitutas reperietis. Cedò, qui ve-*
stram Rempu. tãtam amisistis tam citò? sic enim
percontanti, vt est in Nævij poëtæ Ludo, respon-
dentur & alia, & hac in primis:

Proueniebant oratores noui, stulti; adolescen-
Iambicus tetrameter. *tuli.*

Temeritas est videlicet florentis ætatis, pruden-
tia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi
Memoria in senectute non minui. *exerceas eã, aut etiam si sis natura tardior. The-*
21 *mistocles omnium ciuium nomina perceperat: nũ*
Themistoclis memoria. *igitur censetis eum, cùm ætate processisset, qui A-*
ristides esset, Lysimachum salutare solitum? E-
quidem non modò eos noui qui sunt, sed eorem pa-
tres etiam, & auos. Nec sepulchra legens vereor
22 *(quod aiũt) ne perdam memoriam: his enim ipsis*
legẽdis redeo in memoriam mortuorum. Nec ve-
rò quenquam senem audiui oblitum, quo loco the-
23 *saurum obruisset: omnia, quæ curãt, meminerunt,*
vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeãt.
Quid Iurisconsulti? quid Pontifices? quid Augu-
res? quid Philosophi senes? quàm multa memine-
runt? Manent ingenia senibus, modò permaneat
24 *studium, & industria. Nec ea solùm in claris, &*
honoratis viris, sed in vita etiam priuata, et quie-
Sophocles. *ta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias*
fecit: qui propter studium cùm rem familiarem
negligere videretur, à filijs in iudicium vocatus

est:

est: vt quemadmodum nostre more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici ſolet: ſic illum, quaſi deſipientem, à familiari remouerent iudices. Tum ſenex dicitur eam fabulam, quã in manibus habebat, & proximè ſcripſerat, Oedipũ Colonæum recitaſſe iudicibus, quæſiſſeque num illud carmen deſipientis videretur. Quo recitato, ſententijs iudicum eſt liberatus. Num igitur hunc, num Heſiodum, num Simonidem, num Steſichorum, num quos antè dixi, Iſocratem, Gorgiam, nũ Homerum, num Philoſophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eũ, quem vos etiam Romæ vidiſtis, Diogenem Stoicum, coëgit in ſuis ſtudijs obmuteſcere ſenectus? An non in omnibus ijs ſtudiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Agè vt iſta diuina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos vicinos, & familiares meos, quibus abſentibus nunquàm ferè vlla in agro maiora operæ fiunt, non ferendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quãquàm in illis hoc minus mirũ, nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum nõ putet poſſe viuere, ſed ijdem laborant in eis, quæ ſciunt nihil ad ſe omnino pertinere. Serunt arbores, quæ alteri ſeculo proſint, vt ait Statius noſter in Synephebis. Nec verò dubitet agricola, quamuis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere, Dijs immortalibus, qui me non accipere tantummodò hæc à maioribus

Senectutem non eſſe remotam à rebus gerẽdis.

Statij locus.

volucrunt,

Statius Concilius. 15. *voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud:*

Ædepol senectus si nihil quicquam aliud vitij
Apportet secũ, cùm aduenerit: vnũ id est satis,
Quòd diu viuendo, multa, quæ non vult, videt.

Et multa fortasse quæ vult. Atque in ea quidem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit.

16 *Illud verò idem Cæcilius vitiosiùs:*

Tum etiam in senecta hoc deputo miserimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

Iucundum potius, quàm odiosum. Vt enim adolescentibus bona indole præditis, sapientes senes delectantur, leuiórq; fit eorum senectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi esse iucundos. Sed videtis, vt senectus non modò languida, atq; iners nõ sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore vita fuit. Quid: quòd etiam addiscunt aliquid: vt Solonem in versibus gloriantem vidimus, qui se quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: vt ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic auidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, vt ea ipsa mihi nota essent, quibus me nũc exemplis vti videtis. Quod cùm fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem

Solonis versus.

γηρασκω δ' ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος.

Cato senex Græcas literas didicit, quas puer cõtempserat.

equidem

equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaborani.

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitijs senectutis) non plus, quàm adolescens etiam vires tauri, aut elephãtis desiderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo vti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cũm iã senex esset, athletásque se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymánsque dixisse, At hi quidem iam mortui sunt. Non verò tam isti, quàm tu ipse nugator: neque enim ex te vnquã es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sextus Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanus, nihil modò P. Crassus: à quibus iura ciuibus præscribebantur, quorum vsque ad extremum spiritũ prouecta est prudentia. Orator metuo ne languescat senectute: est enim munus eius nõ ingenij solùm, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit, etiãnescio quo pacto in senectute: quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtur annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus, & remissus: facitq; persæpe ipsa sibi audientiã diserti senis compta oratio, & mitis. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? Annè eam quidem vires, senectutì

Secunda vituperatio senectutis.

Senectutem hoc misera non esse, quòd corpus infirmum reddat.

Milonis querimonia.

Senex non ora- Pontij tor.

ctuti relinquemus, vt adolescentulos doceat, instituat, ad omne officij munus instruat? Quo quidem opere, quid esse potest præclarius? Mihi verò C. & P. Scipiones, & auitui duo L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati videbãtur, Nec vlli bonarum artium magistri non beati putandi, quamuis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio viriũ adolescentiæ vitijs efficitur sæpius, quam senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontẽ eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodum senex esset, negat se vnquã sensisse senectutẽ suam imbecilliorem factã, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cùm quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset (viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, vt adolescentiam non requireret. Nihil necesse est de me ipso dicere mihi, quanquam est id quidem senile, ætatique nostræ conceditur. Videtisne, vt apud Homerum sæpissime Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim iam ætatem hominum vixerat, nec erat ei verendum, ne vera depraedicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (vt ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio, quam ad suauitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen ille dux Graiæ nunquam

Cyri senilis fortitudo.

Laus testis, oris senis, & ætatis. Iliad. primo.

quam optat vt Aiacis similes decem habeat, at vt Nestoris quandoq;. Quod si acciderit, nõ dubitat quin breui Troia sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum, equidem posse vellem idem gloriari quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem his esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut Questor in eodem bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cùm Tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas M. Attillio Glabrione consule: sed tamen, vt vos videtis, non planè me eneruauit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim vnquam sum assensus illi veteri, laudatóque prouerbio, quod monet, Maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minus diu senem esse mallem, quàm esse senem antequàm essem. Itaq; nemo adhuc conuenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium quàm vestrûm vterus. Nec vos quidem T. Pontij centurionis vires habetis. Nũ idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: nam illo nõ magno desiderio tenebitur virium, Olympiæ per stadium ingressum esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bouem: vtrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenij dari? Denique istò bono vtare dum adsit, cùm absit, ne requiras: nisi forte adolescentes puriam

Decem Nestoris similes optat. Agamemnon in secundo Iliad.

T. Pontij robur.

Milo.

ritiam, paululum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eáq; simplex: suáq; cuiq; parti ætatis tempestiuitas est data. Vt enim infirmitas puerorũ est, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie nonaginta annos natos: cùm ingressu iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere: cùm equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adducit, vt capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaq; exequi omnia regis officia, & munera. Potest igitur Exercitatio, & Temperantia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. Ne postulantur quidem vires à senectute. Ergo & legibus & institutis vacat ætas nostra muneribus ijs, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem cogimur. At ita multi sunt imbecilles senes, vt nullum officij, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillis P. Africani filius is, quite adoptauit? quàm tenui, aut nulla potius valetudine? Quòd nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina vberior accesserat.

Maturitas senectutis.

Masinissa rex Mauritaniæ.

acceſſerat. Quid mirũ igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cùm ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint? Reſiſtendum Læli, & Scipio, ſenectuti eſt, & eius vitia diligentia* compenſanda ſunt. Pugnandum tanquam contra morbum eſt, ſic contra ſenectutem. Habẽda ratio valetudinis: vtendum exercitationibus modicis. Tantum cibi, & potionis adhibendum, vt reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori ſoli ſubueniendum eſt, ſed etiã menti, atq; animo multò magis: nanque hac quoque, niſi tanquam lumini oleum inſtilles, extinguuntur ſenectute: & corpora quidẽ defatigatione, & exercitatione ingraueſcunt: animi autem ſe exercendo leuantur. Nam quos ait Cæcilius comicus ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliuioſos, diſſolutos: quæ vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignauæ, ſomniculoſæ ſenectutis. Vt petulantia, vt libido magis eſt adoleſcentum, quàm ſenum, nec tamen omnium adoleſcentum, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia (quæ deliratio appellari ſolet) ſenum leuium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, & filias quinq;, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus. Intentum enim animũ tanquam arcum habebat, nec langueſcens ſuccũbebat ſenectuti. Tenebat non modò auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſerui, verebantur liberi, charum omnes habebant: vigebat in ea domo patrius mos, & diſciplina. Ita enim

* corrigenda

Documenta ad reſiſtendum ſenectuti.

31.

Corpus exercitatione ingraueſcit, animus leuatur.

Deliratio.

Appius cæcus

senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si neminem mancipata est, si vsque ad extremum spiritum dominatur in suos. Vt enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse potest, animo nunquam erit. Septimus mihi Originū liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunq; defendi, nūc quàm maximè conficio orationes. Ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multùm etiam Gracis literis vtor: Pythagoreorumq; more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoq; die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis. In his desudans, atq; elaborans, corporis vires non magnoperè desidero. Adsum amicis, venio in Senatū frequens, vltróq; affero res multùm & diu cogitatas, eásq; tueor animi, nō corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ipsa cogitantem, quæ iam agere non possem: sed vt possim, facit acta vita. Semper enim in his studijs, laboribúsq; viuenti non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit: nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Originum libri à Catone scripti.

Pythagoreorum mos.

Tertia vituperatio senectutis, senectutem miseram non esse quòd priuet voluptatibus

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes,

adolescentes, veterem orationem Architæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri: quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cũ Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem hominibus dicebat à Natura datam: cuius, voluptatis auidæ libidines temerè, & effrenatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc Rerumpub. euersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat: nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari, nisi voluptate. Cúmque homini siue natura, siue quis Deus nihil mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quàm Voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse omninò, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quò magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubebat, tanta incitatum voluptate corporis, quãta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tandiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse detestabile, tam pestiferum, quàm voluptatem. Siquidem ea cùm maior esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Põtio Samnite, patre eius, à quo in Caudino prælio P. Posthumius, & T. Veti-

Oratio Architæ contra voluptatem.

Menti voluptas inimica.

32.

Veturius Consules superati sunt, locutum Architam Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Rom. permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat: cùm equidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum veniße L. Æmilio, Appio Claudio Consulibus reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione, & sapientia non poßumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ effecerit, ut nõ liberet, quod nõ oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flamminij fratrem L. Flamminum è Senatu ejicerem septem annis pòst, quàm Consul fuisset, sed notandam libidinem putaui. Ille enim cùm esset Consul in Gallia, exoratus est in conuiuia à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito fratre suo Censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita libido, quæ cum probro priuato coniungeret Imperij dedecus. Sæpe à maioribus natu audiui, qui se porrò pueros à senibus audiuisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd quum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cynea, Athenis quendam esse, qui se sapientem profiteretur, eúmq; dicere, Omnia quæ

Plato quo tempore Tarentum venerat.

33. Detestabile scelus à L. Flaminio factum ob voluptatem. 34

Fabricius. Pyrrhus. Epicurus Philosophus.

facere-

faceremus, ad voluptatē eſſe referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium, & Titum Corũcanum optare ſolitos, vt id Samnitibus, ipſiq; Pyrrho perſuaderetur, quò facilius vinci poſſent, cùm ſe voluptatibus dedidiſſent. Vixerat M. Curius cũ P. Decio, qui quinquennio ante eum Conſulem ſe pro Repub. quarto conſulatu deuouerat. Norat eundem Fabricius, norat Corũcanus: qui tum ex ſua vita, tum ex eius quem dico, P. Decij facto iudicabant eſſe profecto aliquid natura pulchrum, atq; praeclarum, quod ſua ſpõte peteretur, quódq; ſpreta, & contempta voluptate optimus quiſque ſequeretur. Quorſum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt quòd ea voluptates nullas maguopere deſideret. Caret epulis, extructiſq; menſis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentia, cruditate & inſomnijs. Sed ſi aliquid dandum eſt voluptati, quoniam eius blanditijs non facilè obſiſtimus. (Diuinus enim Plato eſcam malorum voluptatem appellat, quòd ea videlicet homines capiantur, vt hamo piſces) quanquàm immoderatis epulis careat ſenectus; modicis conuiuijs tamen poteſt delectari. C. Duillum M filium, qui Pœnos primus claſſe deuicerat, redeuntem à cœna ſenem ſæpe videbam puer: delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ ſibi nullo exemplo priuatus ſumpſerat: tantum licentiæ dabat gloria: Sed quid ego alios? ad meipſum iam reuertor.*

P. Decius ſe pro Rep. deuouit.

Voluptas malorum eſca* Δέλεαρ τῶν κακῶν ἡδονή.

C. Diuillus primus Pœnos claſſe deuicit. 35.

* cereo funali.

Sodalitates. Idæa sacra.

reuertar. Primum habui semper sodales. Sodalitates autem me Quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modicè, sed erat tamen quidam feruor ætatis, quæ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neq; enim ipsorũ conuiuiorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. Benè enim maiores nostri accubationem epularẽ amicorum, quia vitæ coniunctionem haberet conuiuium nominârunt, meliùs quàm Græci: qui

Quare dicatur conuiui-

36 hoc idem tum Compotationẽ, tum Cõcœnationem vocant: vt quod in ☉ genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò propter sermonis delectationem tempestiuis conuiuijs delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atq; vobiscũ. habeóq; senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis auiditatem auxit, potionis, & cibi sustulit. Quòd si quem etiam ista delectant (ne omninò bellum indixisse videar voluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis modus) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectãt à maioribus instituta: & is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur magistro in poculo, & pocula, sicut in symposio Xenophontis minuta, atq; rorantia & refrigeratio æstate, & * vicissim aut Sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiã perse-

Συμπόσιον. Σύνδειπνον.

Συμποσαρχίαι.

75 Xenophontis symposiũ.

*Vicissim in hyeme aut Sol.

persequi soleo, conuiuiúmque vicinorum quotidiè compleo: quod ad multam noctem, quam maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed ne desideratio quidem. Nihil autem molestum quod non desideres. Benè Sophocles, cùm ex eo quidam iam confecta ætate quæreret, vteretúrne rebus Venereis: Dij meliora, inquit: libẽter verò istinc, tanquam à domino agresti, ac furioso profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis verò, & expletis iucundius est carere: quàm frui. Quãquam non caretis, qui non desiderat. Ergo non desiderare dico esse iucũdius, quàm frui. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius, primùm paruulis fruitur rebus, vt diximus: deinde ijs, quibus senectus etiam si non abundè potitur, non omninò caret. Vt Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea spectat, delectatur tamen etiam qui in vltima: sic adolescentia, voluptates propè intuens magis fortasse lætatur: sed delectatur etiam senectus procul eas spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tãquam emeritis, stipendijs, libidinis, ambitionis, cõtentionis, inimicitiarum, cupidiatum omnium, secum esse, secúmq; (vt dicitur) viuere? Sic verò habet aliquod tanquam pabulum studij, atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute iucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli, atque terræ

Pulchra Sophoclis responsio.

Cauea, θεωρηθήριον.

Emerita stipendia. 38.

Prouerbium Senectutis voluptas 39

Senes studiosi.

Gallus astrogus.

terra C. Gallum familiarem patris tui Scipio. Quoties illū luce noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit cum cœpisset mane? Quàm delectabatur, cùm defectiones Solis, et Lunæ multò nobis antè prædiceret! Quid in leuioribus studys, sed tamen acutis? Quàm gaudebat bello suo Punico Næuius! quàm Truculento Plautius! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Liuium, qui cùm septem annos antè quàm ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanoque Consulibus, vsque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinij Crassi & pontificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoraui, his studys flagrantes senes vidimus. M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atq; hæc quidem studia sunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescūt: vt honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodā (vt antè dixi) senescere se multa in dies addiscentem: qua voluptate animi nulla certè potest esse maior. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec vlla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur

Liuius Andronicus.

40.

*docuisset legit Gaza.

Suadæ medulla M. Cethegus dictus

Solonis dictum. 14

γηρασκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος.

Agriculturæ laus.

*dentur accedere. Habēt enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec vnquam sine vsura reddit quod accepit, sed aliâs minore, plerunq; maiore cum fœnore. Quanquàm me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac naturà delectat: quæ cùm gremio mollito, ac subacto semen sparsum accepit, primum id occatum cohibet, ex quo, occatio, quæ hoc efficit, nominata est, deinde tepefactum vapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatē, quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmóq; erecta geniculato, vaginis iam quasi pubescens includitur: E quibus cùm emerserit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra auium minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus incrementa commemorem? Satiari delectatione nòn possum, vt meæ senectutis *requiem oblectamētúmq; noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium quæ generantur è terra, quæ ex ficitantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum, aut stirpium minutissimis seminibus tantos trūcos, ramósq; procreet: malleoli, plātæ, sarmenta, vites, traduces, propagines, nónne ea efficiunt, vt quemuis non sine admiratione delectent? Vitis quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur: eadē, vt se erigat, clauiculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coërcet ars agricolarum, ne sylnescat*

Occatio.

* *Requietē legit Prisci-anus, lib. 6.*

Acinum. Milleoli. Propago. Clauiculi.

uescat sarmentis, & in omnes parteis nimia fundatur. Itaq; ineunte Vere in ijs, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmẽtorum, eu quæ gemma dicitur, à qua oriens vna sese ostendit, quæ et succo terræ, et calóre Solis augescens primò est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescet, vestitáq; pampinis nec modico tẽpore caret, & nimios Solis * defendit ardores. Quæ quid potest esse tũ fructu latius, tum aspectu pulchrius? cuius quidem non vtilitas me solùm (vt antè dixi) sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum coniugatio, religatio, propagatio vitium, sarmentorúmq; ea, quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum immissio. Quid ego irrigationes? quid agri fossiones, repastinationesq; proferam, quibus fit multò terra fœcũdior? Quid de vtilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cùm de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, vt mihi videtur, antè seculis fuit, Laërtem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eũ stercorantẽ facit. Nec verò segetibus solùm & pratis, & vineis, & arbustis res rustica lata sunt, sed pomarijs etiam & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitiones modò delectant, sed etiã insitiones: quibus nihil inuenit agricultura sollertius. Possum persequi multa oblectamenta

Gemma.

*defugit legit Gaza.

Repastinatio

Stercoratio. Cato de re Rustica.

Homerus ante Hesiodum.

rerum

rerũ rusticarum, sed ea ipsa quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum proiectus sum, & senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eam vitijs videar vendicare. Ergo in hac vita M. Curius cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis: cuius quidem villam ego contemplans (abest enim non longè à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cùm attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere præclarum sibi videri dixit: sed eis qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non iucundum efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipso recedam. In agris erãt tũ senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est eum Dictatorem esse factum: cuius Dictatoris iussu magister equitum C. Seruilius Hala Sp. Melium regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in Senatum accersebantur Curius, & cæteri senes: ex quo qui eos accersebant, Viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se *agricolatione oblectabant? Mea quidem sentẽtia haud scio, hac an vlla vita beatior esse possit: neque solùm officio, quòd hominum generi vniuerso cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi, & saturitate copiáq;

Senectus natura loquacior.

M. Curius in agricultura vitam consumpsit.

Curius auri repudianit à Samnitibus oblatum.

Senatores, senes.

A villa in senatum accersebantur senes viatores vnde.

*No. Marcellus legit, agricultione, duabus dictionibus, an vitio scriptoris, nescio.

copiáq; omnium rerum, quæ ad victũ hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidem desiderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, assiduiq; domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penuaria est, villáque tota locuples est: abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam hortum ipsi agricolæ Succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam superuacanei operis aucupium, atq; venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborũ ordinibus, aut vinearum, olietorúmue specie dicam? Breui expediam. Agro bene culto nihil potest esse, nec vsu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum nõ modò non retardat, verumetiã inuitat, atq; allectat senectus. Vbi enim potest illa ætas, aut melius, aut æquè calescere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim vmbris, aquisue refrigerari salubriùs? habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pilã, sibi natationes, & cursas: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant, & tesseras: id ipsum tamen vt licebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiosè, vt facitis. Quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur. Atqui vt intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agri colendi: Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo,

Succidia.

Ager bene cultus

Apricari.

Tali. Tesseræ.

Xenophontis Occonomicus.

bulo: Cyrum minorem Persarum regem praestantem ingenio, atque imperij gloria, cum Lysander Lacedaemonius vir summae virtutis venisset ad eum Sardis, eiq; dona à socijs attulisset, & cateris in rebus comem erga Lysandrum, atq; humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrum diligenter consitum ostendisse. Cùm autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & direstos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque purum, & suauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixisse: mirari se non modò diligentiam, sed etiam sollertiam eius, à quo essent illa dimensa, atq; descripta: & ei Cyrum respondisse, Atqui ego sum omnia ista dimensus, mei sunt ordines, mea descriptio: multae etiam istarum arborum mea manu sunt satae. Tum Lysandrum intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatúmque Persicum multo auro, multisq; gemmis, dixisse: Rectè verò te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuae fortuna coniuncta est. Hac igitur frui licet senibus: nec aetas impedit, quò minus & caterarum rerum, & inprimis agri colendi studia teneamus vsque ad vltimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Coruinum accepimus ad centesimum annum vitam perduxisse, cùm esset exacta iam aetate in agris, eósq; coleret: cuius inter primum & sextum Consulatum sex, & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium aetatis maiores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tan-

Cyrus. Lysander.

Quincunx.

Cyrus beatus à Lysandro appellatus.

Virtuti fortuna comes.

M. Valerius Corunus.

*tus illi cursus honorum fuit: atque eius extrema ætas in hoc beatior, quàm media, quòd autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est Autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Attilio Collatino? in quem illud elogium vnicum plurimæ * consentiunt gentes, Populi primarium fuisse virum. Notum est eius carmen incisum in sepulchro, Iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum nuper Pōtificem maximum, quem posteà M. Lepidum eodem sacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, vt iam ante, de Maximo? quorum nō in sententia solùm, sed etiā in nutu residebat autoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam autoritatem, vt ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentia constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repentè autoritatem afferre possunt: sed honestè acta superiore ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur leuia atq; cōmunia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, vt quæq; optimè morata, ita diligentissimè obseruantur. Lysandrum Lacedæmonium*

*concinunt. Elogium. Πρῶτος ἀνὴρ ὃ δ' ἔην ἄστεος εὐρὺς χλέος.

Cuismodi senectus laudatur.

nium (cuius modo mentionem feci) dicere aiunt solitum. Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis. Nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiã memoriæ proditum est, quum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum & à suis ciuibus nusquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios accessisset, qui cùm legati essent, in loco certo consederãt, consurrexisse omnes illi dicuntur, & senum illum* sessum recepisse. Quibus cùm à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex his quendam, Athenienses scire quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt: sed hoc de quo agimus, in primis, quod vt quisq; ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neq; enim solùm honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, maiores natu Augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmijs cõparandæ? quibus qui splendidè vsi sunt, ij mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec tanquã inexercitati histriones in extremo actu corruisse. At sunt morosi & anxij, & iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam auari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iustæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, despici, illudi: præterea infirmi corpore odiosa

Apud Lacedæmonios honestissimum erat senectutis domicilium.

*alias sessũ

Athenienses sciunt quæ recta sunt, sed facere nolunt.

Morum vitia non senectutis.

omnis offensio est: quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idq; tum in vita, tum in scena intelligi potest ex ijs fratribus, qui in Adelphis sunt: Quanta in altero duritas, in altero comitas? Sic sese habent. Vt enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit. Seueritatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicã: acerbitatem nullo modo. Auaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm quò minus viæ restat, eò plus viatici quærere?

Terentius in Adelphis Senectutis cõparatio ad vinum.

Seueritas.

Acerbitas.

Nihil absurdius sene auaro.

QVarta restat causa, quæ maximè angere, atq; sollicitam habere nostram ætatem videtur, Appropinquatio mortis: quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendum esse in tam longa ætate non viderit? quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum: aut etiam appetenda, si aliquò eũ deducit, vbi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inuenire potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiã futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamuis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quam nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, grauius ægrotãt, tristius curantur. Itaq; pauci veniunt ad senectutem: quod nisi ita accideret, melius, & prudentius viueretur. Mens enim, ratio, & consilium in se-

Quarta vituperatio senectutis.

Senectutem hoc miseram non esse, quòd haud procul absit à morte.

Hip. A. 2. pho. Seniores inuenibus plurimum ægrotant mi-

nibus est, qui si nulli fuissent, nulla omnino ciuitates essent. Sed redeo ad mortem impẽdentem. Quod illud est crimen senectutis, cùm illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis Scipio, omni ætati mortem esse cõmunem. At sperat adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nec quod speret, habet quidem. At est eò meliore conditione, quàm adolescens: cum id quod sperat ille, hic iam assecutus est. Ille vult diu viuere: hic diu vixit. Quanquàm (ô Dij boni) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (vt scriptum video) Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur in quo est aliquid extremum: cum enim id aduenerit, tunc illud quod præteriit, effluxit: tantum remanet quod virtute, & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, menses, & anni, nec præteritũ tempus vnquam reuertitur, nec quid sequatur, sciri potest. Quod cuiq; temporis ad viuendum datur, eo debet contentus esse. Neq; enim histrioni, vt placeat, peragenda est fabula, modò in quacũq; fuerit actu, probetur: nec sapienti vsque ad Plaudite,* viuendum. Breuo

Omni ætati mortem esse communem.

Melior senis, quam adolescentis cõditio.

Tartessiorum rex.

44.

*Veniendũ.

enim tempus ætatis satis est longum ad bene, honestéq; viuendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præterita veris tempora, æstatem autumnumque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis, est (vt iam sæpe dixi) antè partorum bonorum memoria, & copia. Omnia verò quæ secundùm naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus aduersante, & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, vt cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte nulla adhibita vi consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi auellūtur: si matura, & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis auferit, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam iucunda est, vt quò propius ad mortem accedam, eò citius quasi terram videar videre, aliquandóque in portum ex longa nauigatione esse venturus: omnium ætatem certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus, rectéq; in ea viuitur, quod munus officij exequi, & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, vt animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato

Ver.

Quæ secundum naturā.

Adolescentis acerba, senis verò matura mors.

Nota.

strato tyranno à Solone responsum est: quum illi quærenti, Quatandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret: respondisse dicitur, Senectute. Sed viuendi est finis optimus, cum integra mente, cæterísque sensibus, opus ipsa suum, eadem quæ coagmentauit Natura, dissoluit. Vt enim nauem, vt ædificium idem destruit facilimè, qui construxit: sic hominum, ea optimè quæ conglutinauit Natura, dissoluit. Nam omnis conglutinatio recens, agrè: inueterata, facilè diuellitur. Ita fit, vt illud breue vitæ reliquum, nec auidè appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. Vetátq; Pythagoras iniußu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio, & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentísq; vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio an melius Ennius:

Solonis responsum.

Solonis elogium extat apud Plutarchum

Nemo me lachrymis decoret, neq; funera fletu
Faxit: cur? volito viuus per ora virûm.

Ennij versus.

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Iam sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ab exiguum tempus durat, præsertim seni: Post mortẽ quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem vt negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impenden-

Non est lugendũ mors, quam immortalitas consequitur.

tem timens, quis, possit animo consistere? De qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem, cursum equorum incitauerunt: non M. Regulum, qui ad supplicium est profectus, vt fidem hosti datam cõseruaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non auum tuum L. Paulum, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominiæ temeritatem: non M. Marcellum, cuius interitũ ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est? Sed legiones quidẽ nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, vnde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (vt mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt puerilia certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea iam cõstans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam huius ætatis: ne ea quidem in senectute quæruntur. Sunt autem extrema quædã studia senectutis: ergo vt superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cum euenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur quid ipse scutiam de morte non audeam dicere

Qui pro patria mortui sunt.

Varia ætatũ studia. Ætas media.

dicere vobis: quod eò melius cernere mihi videor, quòd ad eam propius adsum. Ego vestros patres 47
P. Scipio, túque C. Læli, viros clarissimos, mihique amicissimos viuere arbitror, & eam quidem vitã, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatique cõtrarium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, vt essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vita modo atque constantia. Nec me solùm ratio ac disputatio impulit, vt ita crederem: sed nobilitas etiam summorum Philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoricósque, incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquã dubitasse, quin ex vniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonstrabatur mihi præterea quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorum prudentia, tot artes, tanta scientia, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas continet, esse mortalem: cumque animus semper agitetur, nec principium motus habeat,

Vita vera.

Quare animus immortalis in corpora humana infusus sit.

Pythagoras, & Pythagorici philosophi Italiæ partem incoluerunt, quæ magna Græcia dicebatur

Animorum immortalitas probatur.

beat, quia ipse se moneat: nec finem quidē habiturum esse motus, qui nunquam se ipse sit relicturus. Et cùm simplex animi natura esset, neq; haberet in se quicquam admistum dispar sui, atq; dissimile, non posse eum diuidi: quòd si nō posset, non posse interire. Magnóque esse argumento, homines scire

Πλατωνικὸν.

plæraque antè, quàm nati sint, quòd iam pueri cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, vt eas nō tum primum accipere videantur, sed reminiscí, & recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari, ò mihi charissimi filij, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim dum erā vobiscum, animum meum videbatis: sed eum esse in hoc corpore, ex his rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse credite, etiam si nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nūquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, viuere: cum exissent ex eis, emori: nec verò tum animū esse insipientem, cum ex insipienti corpore euasisset: sed cum omni admistione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam cum hominis natura morte dissoluitur, cæterarum rerum perspicuum est, quò quæque discedant: abeunt enim omnia, vnde orta

Verba Cyri morientis, octauo Pædiæ, apud Xenophontem.

sunt,

sunt, animus autem solus nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Iam verò videtis nihil morti esse tam simile, quàm somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant diuinitatem suam: multa enim cum remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sunt, cum se planè corporis vinculis relaxauerint. Quare si hæc ita sint, sic me colite vt Deum: sin vnà interiturus est animus cum corpore, vos tamen Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam vestri piè, inuiolatéque seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo vnquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos auos Paulum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent: nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (vt de meipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnósque domi militiáque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset, otiosam ætatem & quietam sine vllo labore, & contentione traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatē semper ita prospiciebat, quasi tum excessisset è vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ne ita se haberet, vt animi immortales

Nihil tam morti simile, quàm somnus. 48

tales essent, haud optimi cuiusq; animus maximò ad immortalem gloriã niteretur. Quid? quòd sapientissimus quisq; æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nónne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius videre se, ad meliora profecturus esse: ille autem, cuius obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros (quos colui & dilexi) viuendi. Neque eos verò solùm connenire * aueo, quos ipse cognoui: sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quòd quidem me proficiscentem haud sanè quis facilè retraxerit, nèue tanquam * pilam, retorserit. Quòd si quis Deus mihi largiatur, vt ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi decursa spatio, à calce ad carceres reuocari. Quid enim habet vita commodi? quid nõ potius laboris? Sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & hi docti sæpè fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, vt frustra me natum non existimem: & ex vita isthac discedo tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diuersorium nobis, non habitandi dedit. O præclarum diem, cùm ad illud animorum cõsilium, cœtúmque proficiscar, & cùm ex turba, & colluuione discedam? proficiscar enim non ad eos solùm viros, de quibus antè dixi, sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus

Stulti iniquo animo mortem ferunt: sapientes verò æquissimo.

* Laurentius Valla cap. 98. lib 5. legit habeo. atque ita legisse videtur Theodo. Gaza.

*Peliam recoxerit.

49

Prouerbium Sic vixit Cato, vt frustrà se natum nõ existimet.

Commorandi, non habitandi diuersorium habemus.

tus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus crematũ est, quod cõtrà decuit, ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quo mihi ipse cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum, non quòd æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus Scipio (id enim tecum Lælium admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solùm nõ molesta, sed etiam iucunda. Quòd si in hoc erro, quòd animos hominũ immortales esse credam, libenter erro nec mihi hũc errorem, quo delector, dum viuo, extorqueri volo: sin mortuos (vt quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam, non vereor ne hũc errorem meum minuit Philosophi irrideant. Quòd si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, vt aliarum omnium rerum, sic viuendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ, cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adiuncta satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam vtinam perueniatis, vt ea quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus, peractio ætatis.

M. T. CICERONIS
DE SENECTVTE,
FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS PARADOXA, AD MARCVM BRVTVM.

ANIMADVERTI, Brute, sæpè Catonem auunculum tuum, cùm in Senatu sententiam diceret, locos graues ex Philosophia tractare, abhorrentes ab hoc vsu forensi, & publico: sed dicendo consequi tamen, vt illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eò maius est illi, quàm aut tibi, aut nobis: quia nos ea Philosophia plus vtimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (mea sententia) Stoicus & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neq; dilatat argumentũ sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cùm ita putarem, fecit etiam audaciùs, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de Continentia, de Morte, de omni laude Virtutis, de Dijs immortalibus, de Charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratorijs ornamentis

tis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasijs, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contráque opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, posséntne proferri in lucem, id est, in forum, & ita dici, vt probarentur: an alia quadam esset erudita, alia popularis oratio. Eóq; scripsi libentiùs, quòd mihi ista παράδοξα, quæ appellantur, maximè videntur esse Socratica, longéque verissima. Accipies igitur hoc paruum opusculum lucubratum his iam contractioribus noctibus: quoniam illud maiorum vigiliarum munus in tuo nomine apparauit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus vti consueui, cùm ea, quæ dicuntur in scholis tritiora, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum vt proferas, nihil postulo: non enim est tale, vt in arce poni possit, quasi illa Minerua Phidiæ: sed tamen vt ex eadem officina exisse appareat.

4. Paradoxa, id est, præter opinionem.

5.

6.

Ὅτι μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν: id est,

Quod honestum sit, id solum bonum esse.

VEREOR, ne cui vestrũ ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen quod sentio, & dicam breuiùs, quàm res tanta dici possit. Nunquam meherculè ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes,

Pecunia & id genus nõ est in bonis connumeranda.

opes neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt voluptates, in bonis rebus, aut expetendis esse numerãdas duxi: quippe cùm viderem homines rebus his circumfluẽtes, ea tamẽ desiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim vnquã expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solùm quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum maiorumnostrorum sapere requiro prudentiã, qui hæc imbecilla, & cõmutabilia pecuniæ membra, solo verbo, Bona putauerunt appellanda, cùm re, ac factis lõgè aliter iudicauissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse nõ bonus? Atqui ista omnia talia videmus, vt etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem licet irrideat si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quàm vulgi opinio. Neque ego vnquã bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilẽ amiserit. Nec non sapè laudabo sapientẽ illum Biantem, vt opinor, qui enumeratur inter septem sapientes. Cuius cùm patriam Prienen cepisset hostis, cæterique ita fugerẽt, vt multa de suis rebus secum asportarent, cùm esset admonitus à quodam, vt idem ipse faceret: Ego verò, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, Bonum? si quid rectè fit, & honestè, & cum virtute

Epiphonema quo concludit Biantis sententiam.

virtute, id benè fieri, & rectè dicitur: & quod rectum & honestũ, & cum virtute est, id solùm opinor Bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cùm sine appositione exemplorum lentius disputantur: vita, atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num vllam cogitationem habuisse videtur ij, qui hanc Rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delitias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos vnumquemq; regum, vultis incipiam à Romulo? vultis post liberatam ciuitatem ab ijs ipsis, qui liberauerunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum? Iísne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúsne gratas Dijs immortalibus capedines, ac fictiles vrnulas fuisse, quàm delicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis aliquos item eiusdem consilij socios, quid spectauerint, quid sequuti sint: num quis existat, cui voluptas, cui diuitiæ, cui denique præter officium fortis, & magni viri quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necẽ Porsennæ Q. Mutium impulit, sine vlla

Pulchra distributio. Inductione probat diuitias a veteribus Romanis non habitas in albo bonorum.

Enumeratio vehemens, & copiosa.

spe salutis suæ. Quæ vis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum. Quæ vis patrem Decium, quæ filium denouit ac immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabritij? quid tenuitas victus M. Curij sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici C. & P. Scipiones, qui Carthaginensium aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? Quid Africanus minor? quid maior? Quid inter horum ætates interiectus Cato? Quid innumerabiles alij? Nã domesticis exẽplis abundamus. * An cogitasse quicquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, et præclarum videretur? Veniant igitur irrisores huius orationis, ac sententiæ: et iam vel ipsi iudicent, vtrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Corinthijs operibus abundant, an C. Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidẽ quæ modò huc, modò illuc transferunt, facilè adduci solent, vt in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent, accuratéque defendunt, voluptatem esse summum Bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi, siue Deus, siue mater (vt ita dicam) rerum omnium Natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque diuinius, sic te ipse abijcies, atque prosternes, vt nihil inter te, atque inter qua-

*Alias, An putabimus quenquam horum cogitasse quicquam in vita sibi exp. permissio amarulenta.

voluptas non est summum bonum.

quadrupedem aliquid putes interesse? Quicquámne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? Vt enim quisq; est maximè boni particeps, ita & laudabilis maximè: neq; est vllum bonum, de quo non is, qui id habeat, honestè possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriando se & prædicatione extollit? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrocinijs defenditur) in rebus bonis habenda non est, eáque quò est maior, eò magis mentem è suâ sede, & statu dimouet: profectò nihil est aliud benè, & beatè viuere, nisi honestè, & rectè viuere.

Repugnat bono, melio rem non facere.

Assumptio argumentationis.

Conclusio.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν: id est,

In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beatè viuendũ.

NEC verò ego M. Regulum arumnosum, nec infœlicem, miserum vnquam putaui. Non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non vlla virtus, nõ denique animus ipse, qui tot virtutem præsidio munitus, tantóq; comitatu virtutis septus, cùm corpus eius *carperetur, carpi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus vnus ex fortunatis hominibus, in aduersis vnus ex summis viris videbatur, quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis insane, nescis quãtas vires virtus habeat, nomen tantum virtutis vsurpas, quid ipsa valeat:

Inductio à loco communi gatorum.

*caperetur: capi.

ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex se, quique in se uno sua ponit omnia. Cui autem spes omnis & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna: huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permansurum sibi, ne unum quidem diem. Eũ tu hominem terreto: si quem eris nactus isti insmodi, mortis, aut exilij minis: mihi verò quicquid acciderit in tã ingrata ciuitate, ne recusanti quidẽ euenerit, non modò non repugnãti. Quid enim ego laborani, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ? Siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, vt eo fructu essem, quem neq; fortunæ temeritas, neq; inimicorum labefactaret iniuria. Mortémne mihi minitaris, vt omnino ab hominibus, an exilium, vt ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur: non iis, quorum laus emori non potest: exilium autem terribile iis, quibus quasi circunscriptus est habitandi locus: non iis, qui omnem orbem terrarum vnam vrbem esse dicũt. Te miseria, te ærumnæ premũt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tua libidines te torquent: tu dies, noctésque cruciaris, cui nec satis est quod est, & idipsum quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times. Te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum: te metus examinant iudiciorum, atq; legum. Quocunq; aspexisti, vt furiæ, sic tua tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt.

Probat nec mortem, nec nec exilium mala esse.

mant. Quamobrē vt improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic bonus vir, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec vero cuius virtus, meresq; laudandi sunt, eius non laudanda vita est: neq; porro fugienda vita est, quæ laudanda est. Esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem quicquid est laudabile, idem et beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα: id est,
Æqualia esse peccata.

PARVA, inquit, res est, atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum euentu, sed vitijs hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquo te verteris, vnum est. Auri nauem euertat gubernator an palea, in re aliquātum, in gubernatoris insciti nihilominus est. Lapsa est libido in mulierem ignotam: dolor ad pauciores pertinet, quàm si etiā petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine: peccauit vero nihilominus: si quidem est peccare, tanquā transilire lineas. Quod cùm feceris, culpa commissa est: quam longè progrediare cùm semel transieris, ad augendam trāseundi culpā nihil pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autē nō licet, id hoc vno tenetur, si arguitur nō licere. Id siquidē nec maius, nec minus vnquam fieri potest: quoniā in eo est peccatum, si nō licuit. Quod semper vnum, & idem est, quæ ex eo peccata nascuntur, æqualia sint oportet,

Æqualia peccata.

Declarat exempla, quæ à speciebus sumuntur per indictionem. Similitudo.

Argumentatio ex vi definitionis.

tet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapienti sapientiorem posse fieri, facilimè potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cùm lucrari impunè posset auri pondo decem reddiderit: si idem in decem millibus pondo auri nõ idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus est, consentiens cum ratione, & perpetua constantia. Nihil huic addi potest, quo magis virtus sit: nihil demi, vt virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta, rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidè melius quicquam inueniri potest. Sequitur igitur, vt etiam vitia sint paria: siquidem prauitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt: rectè etiam facta, quoniam à virtutibus proficiscuntur, paria esse debent. Itemq; peccata, quoniam ex vitijs manant, sint æqualia necesse est. A Philosophis, inquit, ista sumis. Metuebam, ne à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam istum doctum, & sapientem virum fuisse memoria traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) vtrum potius de bonis est quærendum, quid baiuli, atq; operarij, an quid homines doctissimi senserint? præsertim cùm hæc sententia

Epiphonema
Approbatio ex coniugatis

tentia non modò verior, sed ne vtilior quidem hominum vita reperiri vlla possit. Quæ vis est enim quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si senserint, nullum in delictis esse discrimẽ: & æquè peccare se, si priuatis, ac magistratibus manus inferant? quamcunq; in domum stuprũ intulerint, eãdem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? Nuda ista si pones, iudicari qualia sint, non facilè possunt. Patrem vita priuare, si per se scelus est, Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos viuere maluerũt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita, sine scelere potest: & seruo sæpe, sine iniuria, non potest. Causa igitur hæc, non natura distinguit: quæ quando alteri accessit, id sit propensius: si vtrique coniuncta est, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quòd in seruo necando, si id sit iniuria, semel peccatur: in patris vita violanda multa peccantur. Violatur is, qui procreauit: is, qui aluit: is, qui erudiuit: is, qui in sede, ac domo, atq; in Repub. collocauit. Multitudine peccatorum præstat; eóq; pœna maiore dignus est. Sed nos in vita non quæ cuique peccato pœna sit, sed quãtum cuiq; liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse: quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiámne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere non possumus, animorum modum tenere possumus: Histrio

Ab exemplo.

Exemplum à minore.

si paulò se moueat extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba vna brevior, aut longior, exibilatur, & exploditur: in vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, vt in syllaba te peccare dices? Poëtam non audio in nugis: in vitæ societate audiam ciuem, digitis peccata dimetientem sua? Quæ si visa sint breuiora, leniora quî possint videri? cum quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, vtq; ordinis: perturbata autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quò magis peccari posse videatur.

Ὅτι πάντες οἱ μοχθοὶ μαίνονται: id est,

Omnes stultos insanire.

EGO verò te non stultum, vt sæpè, non improbum, vt semper, sed dementem, & insanum* rebus addicam necessarijs. Sapientis animus magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus vt mœnibus septus, vincetur, & expugnabitur, qui nec ciuitate quidem pelli potest. *Quæ est enim ciuitas? Omnísne conuentus ferorum, & immaniũ? Omnísne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata vnum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas, cùm leges in ea nihil valebãt, cùm iudicia iacebant, cùm mos patrius occiderat, cùm ferro pulsis magistratibus, Senatus nomen in Repub. non erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliqua coniuratio-*

Vide num rationibus sit legendum

nis

tionis a Catilinæ furijs ad tuum scelus, furorémq; conuerse, num ciuitas erat? Itaq; pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatem sum, cùm esset in Republica Consul, qui tum nullus fuerat: essétq; Senatus, qui tũ occiderat: esset consensus populi liberi: esset iuris, & æquitatis (quæ vincula sunt ciuitatis) repetita memoria. At vide quàm ista a tui latrocinij tela contempserim. Iactam, & immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi: peruenisse tamen ad me vñquam putaui: nisi fortè cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces infrebas, meorũ aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neq; mãi est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses *diuturnam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, *quibus Resp. iniuicta stat, si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses: multò etiam magis, si illam mentem, vnde hæc consilia manarunt: mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti: reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meã salutem Senatus exteris nationibus, vt ciuis optimi, cõmendabat: tu ne nunc quidem es ciuis, nisi fortè idem hostis esse, & ciuis potest. An tu ciuem ab hoste natura, ac loco, non animo, factisq; distinguis? Eadem in fore fecisti, armatis latronibus templa

*diuinam
*quibus te inuitissimo stat Resp.

Conclusio à contrario.

templa tenuisti: priuatorum domos, ædésq; sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu ciuis? Potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cùm omnes meo discessu exulasse Rempub. putent? Nunquámne homo amẽtissime te circumspicies? nunquámne quid facias considerabis, nec quid loquare? Nescis exilium, scelerum esse pœnam? meũ illud iter ob præclarissimas res à me antè gestas, esse susceptum? Omnes scelerati, atq; impij, quorũ tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutarunt. An quum omnes leges te exulem esse iubeant, non eris tu inimicus? Non appellatur inimicus? QVI CVM TELO FVERIT: *ante Senatum tua sica deprehensa est,* QVI HOMINEM OCCIDERIT: *tu plurimos occidisti.* QVI INCENDIVM FECERIT: *ædes Nympharũ manu tua deflagrauit.* QVI TEMPLA DEORVM OCCVPAVERIT: *in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familarissimus tuus Cor. de te priuilegium tulit, vt si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At te id fecisse etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium eiectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. Et tu quidẽ in* Ponto fuisti. Non igitur vbi quisque erit, eius loci ius tenebit: si ibi cum legibus* esse non oportebit.*

Argumentũ à finitione exulis, et à legum autoritate.

Clodius repertus in templo Bonæ Deæ.

*operto.

*esse subiectum nõ op.

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, πάντες δ' ἄφρονες δοῦλοι: id est, *Omnes sapientes liberos esse, & stultos omnes servos.*

LAVDETVR verò hic Imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur? Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet primùm libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, cæteras animi labes repellat: tũ incipiat aliis imperare, cùm ipse improbissimis dominis dedecori, ac turpitudini parêre desierit. Dũ quidem his obediet, non modò imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclarè enim est hoc vsurpatum à doctissimis, quorum autoritate non vterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cùm verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt, cur ergo simulem me, si quid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? Dictũ est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas viuendi, vt velis. Quis igitur viuit, vt vult, nisi qui recta sequitur: qui gaudet officio: cui viuendi via considerata, atque prouisa est: qui legibus quidem nõ propter metum paret, sed eas sequitur, atq; colit, quia id saluatre maximè esse iudicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter, ac libere, cuius omnia consilia, resque omnes, quas gerit

Nemo liber nisi sapiens.

gerit, ab ipso proficiscuntur, eodémq; feruntur: nec est vllares, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius voluntas, atq; iudicium? Cui quidē etiam (quæ vim habere maximā dicitur) Fortuna ipsa cedit, sicut sapiens poëta dixit: Suis quisq; fungitur moribus. Soli igitur hoc contingit sapienti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi ita esse pluribus verbis disserēdum est: illud tamen, & *breue, et confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberam neminem. Igitur omnes improbi, serui. Nec hoc tam re est, quàm dicto inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse seruos, vt mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: sed si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi & abiecti, & arbitrio carentis suo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille mihi liber videtur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, iubet, vetat quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit, dandum est: vocat, veniendum: eijcit, abeundum: minatur, extimescendum? Ego verò istum non modò seruum, sed nequissimum seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, apellandum puto. Atque vt in magna familia stultorum, sunt aly lautiores (vt sibi videntur) serui, sed tamen serui Atrienses,* actu: pari stultitia sunt quos signa, quos tabulæ, quos celatum, argētum: quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica

8.

*breui conficiendum est.

Epiphonema quod claudit sententiam. Similitudo, *Mire variāt hic codices: legendum arbitror serui Atriēses, sed tamē serui æquè.

gnifica nimio opere delectãt. At summi inquiunt, principes ciuitatis. Vos verò ne conseruorum quidem vestrorum principes estis. Sed vt in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui vngũt, qui verrũnt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenẽt: sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius ciuitatis locum penè infimum obtinent. Magna inquis, bella gessi: magnis imperijs, & prouincijs profui. Gere igitur animũ laude dignũ.* Æthionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Mitto vnde sustuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamire tollentem cùm video, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. Nonne igitur sunt illa festiua? Sunt: nam nos quoq; oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non vt vincula virorum sint, sed oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret Matellionem Corinthium cupidissimè tractãtem, cùm ipse totam Corinthum contempsisset, vtrum illum ciuem excellentem, an Atrien sem seruũ diligentem putaret? Reuiuiscat Marcus Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos, & videat aliquem summis populi beneficijs vsum, barbatulos nullulos* acceptantem de piscina, & pertractantem, & muranarum copia gloriantem, nónne hunc hominem ita seruum iudicet, vt ne in fami-

*Hic locus variat, de quo vide et quæ post Annotationes Erasmi adiecimus.

* capitonem Murenam iam prædam vocant.

familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorũ seruitus dubia est, qui cupiditate pecuniæ nullam conditionem recusant durissimæ seruitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? Quem mutum locupletis orbi senis non obseruat? Loquitur ad voluntatem: quicquid denunciatum sit, facit: assentatur, assidet, miratur. Quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? Quid iam illa cupiditas (quæ videtur esse liberalior) honoris, imperij, prouinciarum? Quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm vehemens? Cethego homini non probatissimo seruire res coëgit eos, qui sibi esse amplissimi videbãtur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ seruitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est Dominus exortus ex conscientia peccatorum, timor? Quam est illa misera, quàm dura seruitus! Adolescentibus paulò loquacioribus est seruiendum: omnes qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Iudex verò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non est omnis metus seruitus? Quid valet igitur illa eloquẽtissimi viri L. Crassi copiosa magis, quàm sapiens oratio. ERIPITE NOS EX SERVITVTE? Quæ est ista seruitus, tã claro homini, tãq; nobili? Omnis animi debilitata, & humilis, & fracta timiditas, seruitus est. NOLITE SINE-

Seruitus ex conscientia Adolescentes dicit, qui malos ciues accusabant

Seruitus quid sit.

RE

RE NOS CVIQVAM SERVIRE. *In liberatem vindicari vult? Minimè. Quid enim? adiungit,* Nisi vobis vniuersis: Dominum mutare, nõ liber esse vult.* QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS. *Nos verò siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito: quandoquidem potes debere ne dixeris, quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe nõ reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat quomodo Imperator esse possit: cùm eum ne liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa conuincat.*

10 *Sic fortè melius, Nisi vobis vniuersis, quibus & possumus, & debemus. Dominum muta &c.

Redit ad Antonium, & abruptè concludit.

Ὁ τιμονος ὁ σοφὸς πλούσιος: *id est,*

Quòd solus sapiens diues sit.

QVÆ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solúsne tu diues? Proh Dij immortales: egóne me audiuisse aliquid, & didicisse nõ gaudeã? Solúsne tu diues? Quid si ne diues quidem? quid si pauper etiam? Quẽ enim intelligimus diuitem? aut hoc verbum, in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, vt ab liberaliter viuendum facilè contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet se iudicet diuitem, non hominum sermo, neque poßessiones tuæ. Qui nihil sibi deesse putat, nihil curat amplius satiatus est, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues est. Sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas,

*putas, cùm isti ordini ne honestus quidem possit esse vllus: si quotidiè fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis: si socios spolias, ærarium expilas: si testamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, at ipse supponis: hæc vtrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis diues, non arca appellari solet. Quamuis illa sit plena, dum te inanem videbo, diuitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines diuitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus. Duas? maiore, Plures? maiore etiam. Si, vt aiunt, Danai quinquaginta sunt filiæ: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantũ enim cuiq; *opus est, ad id accõmodatur, vt antè dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire possint: hunc quomodo ego appellabo diuitem, cùm ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cùm diceres neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus iampridem vix potest. Igitur hoc proposito nunquàm eris diues, antè quàm tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, vt eo tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitem: cui tantum desit, vt expleas id quod exoptas. Itaq; istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. Nã*

*satis.

Conclusio.

Quem diuitem appellabat Crassus.

vt

ut ijs, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum, atq; iudicum consociatos greges, qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te autore corruptelam iudicij molientes, qui tuas mercedum pactionis in patrocinijs intercisas, pecuniarum in concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiendásq; prouincias, qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illã Syllani temporis messem recordetur, qui testamẽta subiecta, qui sublatos tot homines, qui deniq; omnia venalia, delectum, decretum, alienum, suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium, quis hunc non putet confiteri sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit diuitem? Est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequêre, nunquam omninò es futurus diues. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè: est enim ad vulgi opinionẽ mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atq; æstimenda res sit, vtrum tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui illam

Declarat rem admista similitudine.

Dimissiones in diuersum missiones.

Colligit argumentationem, & concludit.

lam pecuniam repudiabat? vtrum aurum Samnitium, an responsum M. Curij? hereditatem L. Pauli, an libertatem Africani, qui eius hereditatis Q. Maximo fratri partem suam cõcessit? Haec profectò, quae sunt summarum virtutum, pluris aestimanda sunt, quàm illa, quae sunt pecuniae. Quis igitur (siquidem vt quisq; quod plurimi sit possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute diuitiae sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri, & argenti, pluris quàm virtus aestimanda est. O dij immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia? Kenio enim...m ad sumptuosos: relinquo istum quaestuosum. Capit ille ex suis praedijs sexcenta sesteria, ego centena ex meis: illi auratu tecta sit villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad fructum illa est sumptus, sed etiam ad fœnus exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Vter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? Cuius possessio quò est maior, eò plus requirit ad se tuendum: an quae suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortasse in huius saeculi errore versor? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & * Luscinios loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim aediculas in Carinis, & fundum.

Epiphonema ex quo concludit.

Conclusio per contentionem.

*Licinios.

fundum in *Licopo: nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Utinam quidem essemus. Sed non æstimatione census, verùm victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, vectigal est, contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimáq; diuitiæ. Etenim si isti callidi rerum æstimatores, prata, et areas quasdam magno æstimant, quòd ei generi possessionũ minimè quasi neceri potest: quanti est æstimanda Virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest vnquam: nec naufragio, neq; incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua præditi qui sunt, soli sunt diuites. Soli enim possidẽt res & frustuosas, & sempiternas; soliq; (quod est proprium diuitiarũ) contenti sunt rebus suis: satis esse putant quod est, nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & auari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui quod haberet esset satis: non modò non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.*

*Labicano Collatio, cui subiungit expositionem sententiæ,

Nota virtutis potentiã.

12

MARCI TVLLII CICERONIS PRADOXORVM EINIS

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS

**

Ex libro de Repub. sexto.

* à Manlio Consule ductas, ad q.

CVM *in Africam venissem* * *Anitio Manilio Consule, ad quartam legionem Tribunus (vt scitis) militum, nihil mihi potius fuit quàm vt Masinissam conuenirem, regem familiæ nostræ iustis de causis amicissimum. Ad quem vt veni, complexus me senex collacrymauit, aliquantóque post suspexit in cœlum, & Grates, inquit, tibi ago summe Sol, vobísq; reliqui cœlites, quòd antè quàm ex hac vita migro, conspicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipse recreor: ita nunquàm ex animo meo discedit illius optimi, atq; inuictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra Rep percontatus est: multísq; verbis vltrò citróq; habitis, ille nobis cõsumptus est dies. Pòst autem regio apparatu accepti, sermonem in multã noctem produximus, cùm senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniáque eius non solùm facta, sed etiam dicta memminisset. Deinde vt cubitum discessimus, me, & fessum de via, & qui ad multam noctem vigilaßem, arctior,*

quàm

quàm solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus loquuti: fit enim fere, vt cogitationes, sermonésque nostri pariāt aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet sapissime vigilans solebat cogitare, & loqui? Africanus se ostendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quàm ex ipso erat notior. Quem vt agnoui, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ. Vidésne illam vrbem, quæ parêre pop. Rom. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? ostendebat autẽ Carthaginem de excelso, & pleno stellarum illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandum nunc venis pœnè miles: hanc hoc biennio COS. euertes, eritq; cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhûc hereditarium. Cùm autem Carthaginem deleueris, triũphum egeris, censorque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Graciam, delegêre iterum absens COS. bellúmq; maximũ conficies, Numantiámq; excindes. Sed cùm eris curru Capitolium inuectus, offendes Rempub. perturbatam consilijs nepotis mei. Hic tu Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, consilijque tui. Sed eius temporis ancipitẽ video quasi fatorũ viam. Nam cùm ætas tua septenos octies Solis anfractus, reditúsque conuerterit, duóque hi numeri (quorum vterq; plenus, alter altera de causa habetur)

betur) circuitu naturali summã tibi fatalem confecerint, in te vnum atq; tuum nomen se tota conuertet ciuitas. Te Senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebuntur. Tu eris vnus, in quo nitatur ciuitatis salus. Ac ne multa, DICT. Remp. cõstituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cùm exclamasset Lælius, ingemuissentq; cæteri vehementius, leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, ne me à somno excitetis, & pax sit rebus: audite cætera. Sed quò sis Africano alacrior ad tutandum Rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriã conseruauerint, adiuuerint, auxerint, certum esse in cælo, ac definitum locum, vbi beati æuo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtusq; hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur: harum rectores, & cõseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsiuetamen, viuerétne ipse pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitraremur. Imò verò, inquit, ij viuunt, qui ex corporum vinculis tanquam è carcere euolauerunt. Vestra verò, quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem: Quem vt vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atq; osculans flere prohibebat: atq; ego vt primum fletu represso loqui posse cœpi, Quæso, inquam,

quam, pater sanctissime, atq; optime, quando hæc est vita (vt Africanum audio dicere) quid moror interris, quin huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi enim Deus is, cuius hæc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Isq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera, & stellas vocatis, quæ globosæ, & rotundæ diuinis animatæ mentibus circulos suos, orbésq; conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, vt auus hic tuus, vt ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria, maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui iam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus) quem vos (vt à Græcis acceptis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera, & mirabilia videbantur. Erant autem ea stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & ea magnitudines omnium, quas esse

nunquam suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris, luce luxebat aliena. Stellarum autem globi, terra magnitudinem facilè vincebant. Iam verò ipsa terra ita mihi parua visa est, vt me Imperij nostri, quo quasi punctum eius attingimus, pœniteret. Quam cùm magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Nonne aspicis, quæ in templa veneris? Nouem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia, quorum vnus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, accens, & continens cæteros, in quo infixi sunt illi, qui voluuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atque cœlum. Ex quibus vnum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. Deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. Tum rutilus, horribilisq; terris, quem Martem dicitis. Deinde subter mediam fere regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, vt cuncta sua luce lustret, & compleat. Hunc vt comites consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cursus. In infimóq; orbe Luna radijs Solis accensa conuertitur. Infrà autem iam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum Deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea,

quæ

quæ est media, et vna tellus, neq; mouetur, & infima est, & in eam ferũntur omnia suo * motu pondera. Quæ cùm intuerer stupens, vt me recepi. Quis hic, inquam, qui est, qui cõplet aures meas tantus, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui interuallis continctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium conficitur: qui acuta cum grauibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt, & natura fert, vt extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acutè sonent. Quam ob causam summus ille cœlestis lisseri cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto, & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atq; infimus. Nam terra nona immobilis manẽs, ima sede semper hæret complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus: in quibus eadem vis est duorum, Mercurij, & Veneris, * modorum septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omnium fere nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum: sicut alij, qui præstantibus ingenijs in vita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu oppleta aures obsurduerunt: nec est vllus hebetior sensus in vobis: sicut in illis, vbi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret.

*alias mutu

Hic locus variat: vide in annotationibus.

Catadupa.

cure. Hic verò annus est totius mundi incitatissima conuersione finitus, vt eum nures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis aduersum, eiusq; radijs acies vestra, sensusq; vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidè. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, at domum: quæ si tibi parua (vt est) ita videtur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celeritatem sermonis hominum, aut quam expetendum gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris, & angustis in locis, & in ipsis quasi matulis, vbi habitatur, vastas solitudines intrjectas. Hósque qui incolunt terram, non modò interruptos ita esse, vt nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit sed partim obliquos, partim * auersos, partim etiam aduersos stare vobis, à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam, & circundatam cingulis è quibus duos maximè inter se diuersos, & cœli verticibus ipsis ex vtraque parte subnixos obriguisse pruina vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorũ Australes ille (in quo qui insistunt, aduersa vobis vrgent vestigia) nihil ad vestrum genus. Hic autẽ alter subiectus Aquiloni, quẽ incolitis cerne, quàm vos tenui parte cõtingat. Omnis enim terra, qua colitur à vobis angustata verticibus,

* transuersos.

cibus, latitudine latior, parua quedã insula est: circunfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quàm sit paruus, vides. Ex his ipsis cultis, notísque terris, num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomẽ, vel Caucasum hunc quẽ cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis Orientis, aut obeuntis Solis vltimis, aut Aquilonis, Austrinæ patribus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò quantis in angustijs vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autẽ, qui de vobis loquuntur, quàm loquentur diu? Quinetiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes vnius cuiusque nostrûm à patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluuiones, exustionésque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui post eà nascuntur, sermonem fore de te, cùm ab iis nullus fuerit, qui antè nati sunt? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo vnius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodò solis, id est, vnius astri reditu metiuntur: re ipsa autem cùm ad idem vnde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandémque totius cæli descriptionem longis internallis retulerint, tum ille vere

vertens

Annus vertens. vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. Namq; vt alijm deficere sol hominibus, extinguiq; visus est, cùm Romuli animus hæc ipsa in templa penetrauit: ita quandocunque eadem parte sol, eodémq; tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisq; reuocatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum vigesimam partẽ scito esse cõuersam. Quacirca si reditum in hunc locũ desperaueris, in quo cĩa sunt magnis, & præstantibus viris, quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad vnius anni partẽ exiguam potest? Igitur altè spectare si voles, atque hanc sedem, & æternam domum contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmijs humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alij loquantur, ipsi videãt: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustijs cingitur ijs regionum, quas vides, nec vnquam de vllo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliuione posteritatis extinguitur. Quæ cùm dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, si quidem bene meritis de patria, quasi limes ad cœli aditum patet, quanquam à pueritia vestigijs ingressus patrijs, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen tanto præmio proposito enitar multò vigilantius. Et ille: Tu verò enitere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus

hoc,

hoc. Nec enim tuis es, quem forma ista declarat: sed mens cuiusque is est quisq; non ea est figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est qui viget, qui sentit, qui meminit, quid prænidit, qui tum regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quam hunc mundum princeps ille Deus: & ut mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. Nã quod semper mouetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quodq; ipsum agitur aliunde, quando finem habet motus, viuendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese mouet, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moueri quidem desinit: quin etiam cæteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest: nec enim id esset principium, quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem vnquam. Nam principium extinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est, a principio omnia oriri. Ita fit, ut motus principium ex eo sit quod ipsum a se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisque terra consistat necesse est, nec vim vllam nanciscatur, * quæ a primo impulsa moueatur. Cum pateat igitur æternum id esse, quod a seipso moueatur: quis est hic, qui hanc naturam animis

* quæ.

esse

esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem anima est, id motu cietur interiore, & suo. Nam hæc est natura propria animæ, atq; vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese moueat, neque nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem hæ optimæ curæ de salute patriæ, quibus agitatus, & exercitatus animus velociùs in hanc sedem, & domum suam peruolabit. Idque ocyùs faciet, si iam tum cùm erit inclusus in corpore, & eminebit fòras, & ea quæ extrà erunt, contẽplans, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earúmque se quasi ministros præbuerunt, impulsuq; libidinum voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum iura violauerunt: corpori us elapsi circum terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis reuertuntur. Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

MARCI TVLLII CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS. FINIS.